

Полідович Ю.Б.

КУРГАН ДОБИ БРОНЗИ “РОЗКОПАНА МОГИЛА” ПОБЛИЗУ М.ДРУЖКІВКА ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стаття присвячена публікації звітних матеріалів дослідження кургану доби бронзи “Розкопана Могила”, розташованого поблизу м. Дружківка Донецької обл. Представлено поховання та окремі комплекси доби енеоліту, ямної, катакомбної, бабинської та зрубної культур, досліджуються особливості курганної архітектури.

Ключові слова: курган, поховання, доба бронзи, енеоліт, ямна культура, катакомбна культура, бібинська культура, зрубна культура.

У червні – серпні 2001 р. експедицією відділу охорони пам’яток археології Донецького обласного краєзнавчого музею було досліджено курган “Розкопана Могила”, розташованого за 1,5 км на Пн. від західної частини смт Райське та за 2,1 км на Зх. від південно-західної частини м. Дружківка Донецької області (рис. 1). Приводом для розкопок кургану стало розширення кар’єру керамічних глин, який розробляється ВО “Керампром”. Ділянку, на якій розташовувався курган, після завершення робіт було повністю включено до кар’єрних розробок.

В організації та проведенні експедиції вирішальну роль зіграли технічна підтримка та всебічне сприяння ВО “Керампром” та особисто його директора Кіященка Володимира Петровича.

1. Топографія і опис насипу

Курган “Розкопана Могила” знаходився в центральній точці вододілу (геодезична висота 174.4), обмеженого із півдня і сходу широкою заплавою рікою Казенний Торець, а із півночі і заходу її притоками – невеликими балками (рис. 1). Такий “замкнений” вододіл являє собою досить унікальну ситуацію у басейні Казенного Торця, тому можна було б передбачати замкнену комплексність пам’яток, які на ньому знаходяться. Це курган за 0,7 км на Пн. від “Розкопаної Могили”, курганна група з 3 насипів за 0,5-0,7 км на Пд.-Сх. і курган за 1,35 км на Пд.-Сх. Всі кургани мають насипи округлі у плані висотою нижче 1,5 м. Останній з пере-

лічених курганів знаходиться на вираженому пагорбі, що височить на краю високого правого берега ріки. З нього відкривається широка панорама обр’ю на південь і схід, відповідно і його видно здалеку. Тоді як “Розкопана Могила” була прихована для огляду здалеку, хоча з нього і відкривалася широка панорама обр’ю, відкритого на схід, північ і захід.

Насип кургану довгий, довга вісь проходила за лінією Пд.Сх. – Пн.Зх. (150°-330°), довжина 82 м при ширині 29-36 м (рис. 2). Він мав дві вершини, поєднані високою досипкою. З них найвищою була південно-східна – 4,5 м (по відношенню до східного схилу). Східний схил кургану був більш крутим, західний та південний – більш похилі. Насип кургану був задернований і являв у цьому відношенні своєрідну екологічну міні-нішу (перелік рослин, зібраних на насипу, досягав кількох десятків, вони були представлені від ковила на вершині до полуниці на східному підніжжі). Він був частково пошкоджений ямами та перекопами різного походження. На найвищій південно-східній вершині було встановлено геодезичну пірамідку, огорожену ровиком та валом. В центральній частині знаходилися залишки давньої ями (вірогідно, саме завдяки йому курган отримав свою назву, оскільки інших слідів “розкопок” знайдено не було). Північно-західна вершина була зрізана бульдозером на початку розробок кар’єру (розробітники початково сприйняли насип як природне узвищення, але після знаходження кісток тварин зупинили роботи).

2. Методика дослідження

Курган було досліджено за допомогою бульдозеру Т-150 10-ма поперечними траншеями шириною до 5 м. Всі роботи на кургані адміністрацією кар'єру були жорстко пов'язані з економічною доцільністю загальних робіт на кар'єрі. Перед початком робіт ділянка, на якій знаходився курган, була з 3 сторін оточена кар'єром, при цьому із західної сторони кар'єр підходив упритул до краю насипу кургану і був підготований до заповнення його відвалами. Саме тому єдиним можливим методом розкопок були розкопки поперечними траншеями, які були розбиті за лінією 70° – 250°, що була перпендикулярна не довгій вісі кургану, а лінії кар'єру (рис. 3).

3. Стратиграфія кургану

Під час розкопок кургану було залишено 11 бровок (Центральна, 3 Південних і 7 Північних), на яких всі профілі виявилися інформативними. 22 профілі було накреслено (рис. 7-17), описи подаються нижче.

Центральна бровка, південний профіль (рис. 7, 1):

У центральній частині профілю простежено:

– ділянку похованого ґрунту потужністю до 0,15-0,40 м з видимою лінією ДГ (давнього горизонту) довжиною до 12 м;

– у західній частині лінія ДГ різко піднімалася на 0,20 м, а далі поступово опускалася до східної частини, це підняття було ідентифіковано як насип I-A¹;

– на насипу I-A простежено лінзу викиду довжиною 2,7 м і потужністю 0,08 м з поховання 5.

По всьому профілю простежено насипи, ідентифіковані як:

– насип II з похилими схилами, темно-гумусний, складений з валиків, висотою до 2,0 м від ДГ;

– насип III, який повністю перекривав насип II і підіймався на висоту 3,3 м від ДГ, з більш крутими схилами і сплющеною верхівкою, складений з різнорідного ґрунту, переважно чорнозему, який у східній частині

набував сірого відтінку, у західній – темно-сірого, у західній же частині вклинювалася лінза чорного ґрунту;

– насип V, який також повністю перекривав попередній насип і піднімався на висоту 4,2 м від ДГ, з крутим західним і похилим східним схилом, складений з різнорідного ґрунту, переважно із суглинком у центральній частині й більш однорідного на полах, його східна пола опускалася майже до рівня материка, що свідчить про інтенсивну вибірку ґрунту на цій ділянці;

– насип VII², який також повністю перекривав попередній насип і піднімався на висоту до 4,75 м від ДГ, складений з різнорідного ґрунту, переважно із суглинком, у західній частині профілю він був більш однорідним і набував коричнево-рудого відтінку.

На західній і східній ділянках профілю зафіксовано перекриття схилів кургану відносно потужним чорноземним шаром, який у даному випадку та всіх інших, найвірогідніше, пов'язаний вже з природними процесами накопичення ґрунту.

У верхній частині профілю фіксувалися порушення насипу, які було здійснено під час встановлення геодезичного знаку.

Центральна бровка, північний профіль (рис. 7, 2):

У західній частині профілю простежено:

– ділянку похованого ґрунту потужністю до 0,3 м з видимою лінією ДГ довжиною 4,75 м;

– із заходу лінію ДГ переривав рівень шириною до 0,9 м, який заглиблювався у материк на 0,25 м.

По всьому профілю простежено насипи, ідентифіковані як:

– насип I-A, який підіймався на висоту 0,8 м від ДГ, складений з темно-коричневого гумусного ґрунту з чорними включеннями (давніми кротовинами?);

– насип II, який повністю перекривав попередній насип і піднімався на висоту до 1,45 м від ДГ, складений з коричневого гумусного ґрунту;

– насип III, який також повністю перекри-

¹ Тут і далі це насипи (I-V) південного кургану А (див. рис. 3).

² Насипи VI і VII були об'єднувальними для курганів А і В (рис. 3).

вав попередній насип і піднімався на висоту до 4,75 м від ДГ, складений з 2,25 м від ДГ з темно-коричневого гумусного ґрунту, в якому простежувалася валькова структура;

– насип V, який також повністю перекривав попередній насип і піднімався на висоту до 3,0 м від ДГ, складений переважно із світло-коричневого гумусного ґрунту, який у верхній частині мав інтенсивний чорний відтінок (вірогідно, внаслідок процесів ґрунтоутворення);

– біля західного схилу на відстані 14 м від Р простежено рівень шириною 1,25 м, який заглиблювався до рівня материка до 0,25 м і був перекритий змивами ґрунту з насипу V.

По всьому профілю і в його західній частині простежено численні ґрунтові прошарки (гумусні різних відтінків, суглинкові та змішані), які пов'язано із насипами VI і VII; з-поміж них виділявся валоподібний насип (його ідентифіковано як насип VI-A) на верхів'ї насипу VI потужністю до 0,7 м і шириною 3,7 м, який було споруджено з чорнозему. На західній і східній ділянках профілю зафіксовано перекриття схилів кургану відносно потужним чорноземним шаром.

У верхній частині профілю фіксувалися порушення насипу пізніх часів.

I Південна бровка, південний профіль (рис. 8, 1):

У центральній частині профілю простежено:

– ділянку первинного похованого ґрунту потужністю до 0,35 м з видимою лінією ДГ довжиною 4,5 м;

– на ДГ зафіксовано лінзу викиду змішаного ґрунту довжиною 2,4 м і потужністю 0,10 м з центрального (для кургану А) поховання 8;

– викид перекривав гумусний насип I, який підіймався на висоту 0,25 м від ДГ і зливався з лінією вторинного похованого ґрунту потужністю до 0,2-0,6 м з видимою лінією ДГ довжиною до 15,5 м.

По всьому профілю простежено насипи, ідентифіковані як:

– насип II, який підіймався на висоту 1,75 м від вторинного ДГ, складений з вальків (у його східній частині простежено лінію насипу, який підіймався на висоту до 0,6 м і, віро-

гідно, був пов'язаний з етапами спорудження насипу II);

– біля західної поли насипу зафіксовано вибірку ґрунту;

– насип III, який повністю перекривав попередній насип і піднімався на висоту до 2,75 м від вторинного ДГ, складений із змішаного ґрунту (у центральній частині він мав прошаркувату структуру, а по краях – однорідну).

У західній частині профілю простежено:

– насип, який перекривав західну полу кургану і який ідентифіковано як насип III-A.

У східній частині насипу простежено:

– розтин ями поховання 9, здійсненого з рівня насипу III;

– гумусний насип, який перекривав східну полу кургану (його ідентифіковано як насип IV-C);

– насип із змішаного ґрунту, який також перекривав східну полу (його ідентифіковано як насип IV-D);

– на полі насипу IV-D зафіксовано лінзу суглинку довжиною 2,75 м і потужністю 0,25 м.

На західній і східній ділянках профілю простежено гумусний насип, який ідентифіковано як насип V; у його східній частині під час зачистки профілю знайдено фрагмент кераміки бабинської культури.

На західній і східній ділянках профілю зафіксовано перекриття схилів кургану шаром чорнозему.

I Південна бровка, північний профіль (рис. 8, 2):

У західній частині профілю простежено:

– ділянку первинного похований ґрунту потужністю до 0,3 м з видимою лінією ДГ довжиною 3,25 м;

– її перекривав гумусний насип, який піднімався на висоту до 0,35 м (його ідентифіковано як насип I);

– на полах насип I переходив у вторинний похований ґрунт.

По всьому профілю простежено насипи, ідентифіковані як:

– насип II, який піднімався на висоту до 2,3 м від ДГ, складений з вальків;

– у його центральній частині простежено просідання ґрунту над похованнями 4 і 5;

– східна пола насипу II переходила у тре-

тинний похований ґрунт з видимою лінією ДГ довжиною до 1,3 м і потужністю 0,3 м;

– насип III, який повністю перекривав попередній насип і піднімався до висоти 3,4 м від ДГ, складений із змішаного ґрунту, переважно гумусного.

У західній частині профілю простежено:

– розтин ями поховання 11, яке було здійснено з рівня насипу III;

– лінзу викиду з поховання 11;

– схил гумусного насипу, який перекривав західну полу кургану (його ідентифіковано як насип III-A).

У східній частині профілю простежено:

– розтин ями поховання 10, яке було здійснено з рівня насипу III;

– схил насипу із змішаного ґрунту (у нижній частині однорідний, брудно-коричневого відтінку), який перекрив східну полу (його ідентифіковано як насип IV-C);

– схил гумусного насипу, який також перекрив східну полу кургану (його ідентифіковано як насип IV-D).

На західній і східній ділянках профілю простежено схили гумусного насипу, який ідентифіковано як насип V.

У західній частині профілю також простежено перекриття поли кургану потужним шаром чорнозему.

II Південна бровка, південний профіль (рис. 9, 1):

У центральній частині профілю простежено:

– ділянку похованого ґрунту потужністю до 0,3-0,45 м з видимою лінією ДГ довжиною 8,7 м.

По всьому профілю простежено насипи, ідентифіковані як:

– насип II, який піднявся до висоти 0,45 м від ДГ (гумусний, коричневого відтінку);

– насип II-A, який піднявся до висоти 0,75 м (гумусний, сірого відтінку);

– насип III, який піднявся на висоту 1,3 м (гумусний, темно-сірого відтінку);

– насип IV-A, який піднявся на висоту 1,5 м (гумусний, сірих відтінків) і включав у себе дві лінзи викиду з поховання 6);

– насип V, який піднявся на висоту 2,15 м від ДГ (у східній частині із змішаного ґрунту, в західній – із гумусу сірих відтінків).

У східній частині профілю зафіксовано:

– розтин ями поховання 7, яке було здійснене з рівня насипу IV-A, та лінзи викиду по обидві сторони від ями;

– локальну досипку (IV-B) з гумусу, яка перекривала поховання 7;

– гумусний насип, який перекрив східну полу кургану (його ідентифіковано як насип IV-C).

На західній і східній ділянках профілю зафіксовано перекриття схилів кургану шаром чорнозему.

II Південна бровка, північний профіль (рис. 9, 2):

У центральній частині профілю простежено:

– ділянку похованого ґрунту потужністю до 0,4 м з видимою лінією ДГ довжиною 1,8 м.

По всьому профілю простежено насипи, ідентифіковані як:

– насип II, який піднімався до висоти 0,85 м (гумусний, темних відтінків), в східній частині його лінію порушено проваллям над камерою катакомбного поховання 6;

– підрізку східної поли насипу II;

– насип II-A, який піднімався на висоту до 1,25 м від ДГ (гумусний, світлих відтінків);

– насип III, який піднімався на висоту до 2,0 м від ДГ, складений із вальків та мішаного ґрунту (на полах однорідний).

В центральній частині профілю простежено:

– на насипу III лінзу материкового викиду довжиною 4,95 м і потужністю до 0,1 м з ями поховання 6.

В східній частині профілю простежено:

– на насипу III лінзу материкового викиду довжиною до 6,5 м і потужністю до 0,45 м з ями поховання 7;

– локальну гумусну досипку (IV-A), яка перекрила даний викид;

– гумусний насип, який перекрив східну полу і верхів'я існуючого на той час кургану (його ідентифіковано як насип IV-C);

– насип із змішаного ґрунту, який перекрив східну полу кургану (його ідентифіковано як насип IV-D).

На західному і східному краях профілю простежено:

– насип, частково однорідно-гумусний,

частково гумусний із включеннями суглинку, який ідентифіковано як насип V;

– перекриття полів кургану шарами чорнозему.

III Південна бровка, південний профіль (рис. 10, 1):

У західній частині профілю зафіксовано:

– ділянку похованого ґрунту потужністю до 0,2 м з видимою лінією ДГ довжиною 5,5 м;

– біля його західної поли зафіксовано рівень шириною 0,6 м і глибиною 0,25 м.

По всьому профілю:

– чітко фіксувалася лінія гумусного насипу, який частково перекривав рівець (його ідентифіковано як насип II-A);

– менш чітко простежувалися лінії насипів, які ідентифіковано як насип III (із змішаного ґрунту) і насип V (гумусний);

– простежено перекриття кургану шаром чорнозему.

III Південна бровка, північний профіль (рис. 10, 2):

По всьому профілю зафіксовано насипи, ідентифіковані як:

– насип II-A з гумусу;

– насип III з гумусу;

– насип IV-A, який у західній частині включав у себе материковий викид з ями поховання 6;

– насип V частково із змішаного ґрунту, частково із гумусу;

– шар чорнозему, який перекривав курган.

I Північна бровка, південний профіль (рис. 11, 1):

В центральній частині профілю зафіксовано насипи, ідентифіковані як:

– насип I-A, який фактично знаходився на рівні ДГ (його визначено як насип за потужністю – 0,4 м, яка є більшою, аніж потужність похованого ґрунту на інших профілях);

– насип II (гумус темних відтінків) потужністю до 0,4 м, поверхня якого була з різними ямами і підрізками;

– насип III (гумус темно-коричневих відтінків) потужністю до 0,45 м;

– насип V (змішаний ґрунт) потужністю до 0,25 м.

На західній і східній ділянках профілю

було зафіксовано значну підрізку полів насипу кургану, які внаслідок того отримали вигляд широких сходинок.

У східній частині профілю також зафіксовано вибірку ґрунту біля поли кургану до рівня материка, внаслідок чого утворився рів шириною до 3,9 м; біля його дна під час зачистки профілю було знайдено крем'яний нуклеус.

По всьому профілю зафіксовано різні ґрунтові прошарки, умовно віднесені до насипів VI і VII. З них до насипу VI віднесено прошарок з гумусу темних відтінків потужністю до 0,25-0,45 м, прошарок із змішаного гумусно-суглинкового ґрунту потужністю до 0,25 м і прошарок з гумусу темно-сірих відтінків потужністю 0,25-0,4 м, який також перекривав яму 1 і двосторонній викид з неї, які було зафіксовано в західній частині профілю.

У центральній частині профілю зафіксовано валоподібний насип VI-A, який складався внизу із ґрунту коричневого кольору і суглинкових прошарків, угорі в східній частині – з чорнозему, у західній – з суглинку болотного кольору з камінчиками, висотою до 1,0 м і шириною до 6,8 м.

Також по всьому профілю зафіксовано перекриття кургану насипом (ідентифіковано як насип VII) потужністю до 1,5 м, який було споруджено, вірогідно, у два або три прийоми, з різнорідного ґрунту, часто із використанням суглинку.

На західній і східній ділянках профілю зафіксовано перекриття схилів кургану шаром чорнозему.

Окрім того, за 2,7 і 5,1 м від Р на захід на профілі було зафіксовано чітко виражені тріщини у вигляді видовжених куточків глибиною 1,3 і 1,0 м, які починалися з-під валоподібного насипу і пронизували прошарки насипу VI, насип V і частково насип III.

I Північна бровка, північний профіль (рис. 11, 2):

У центральній частині зафіксовано:

– ділянку похованого ґрунту потужністю до 0,15 і 0,25 м з видимою лінією ДГ загальною довжиною 3,1 м;

Також зафіксовано насипи, ідентифіковані як:

– насип II потужністю 0,25 м;

– насип III потужністю 0,25 м;

– насип V потужністю 0,1-0,25 м; біля східної поли насипу V – підрізку ґрунту на рівні материка шириною 1,25 м; на захід від поли насипу V, за 9,75 м від Р на Зх. – рівець шириною 0,85 м, заглиблений у материк до 0,4 м;

– насип VI потужністю 0,7-0,8 м (гумус темно-коричневих відтінків);

– насип VI-A, валоподібний, із суглинкового ґрунту в нижній частині і чорноземною “шапкою” у верхній частині висотою до 1,25 м і шириною 8,5 м;

– насип VII, що складався з різнорідних прошарків ґрунту коричневого, сірого, темно-сірого відтінків й, інколи, суглинку.

На західній і східній ділянках профілю зафіксовано перекриття схилів кургану шаром чорнозему.

II Північна бровка, південний профіль (рис. 12, 1):

У нижній частині профілю зафіксовано:

– ділянку похованого ґрунту потужністю до 0,35-0,4 м з видимою лінією ДГ довжиною 15,3 м, яка візуально справляла враження дуже рівної. В центральній частині (від 4,15 на Зх. від Р до 1,75 м на Сх.) на ДГ зафіксовано тонкий шар органічних залишків (трави?); урівень з цим шаром було також зафіксовано пониження лінії материка на 5-10 см (на відміну від підвищення материка в центральній частині профілів на інших бровках) і зміну характеру давнього ґрунту, який мав зеленаві відтінки, на відміну від темно-сірих по краях. Наведені характеристики ДГ призводять до висновку про штучність його сформування, що підтверджується спостереженнями на інших профілях.

На рівні ДГ обіруч від шару “трави” зафіксовано валоподібні невеликі насипи:

– західний (за 4,6 м від Р) – в основі чорноземний (висотою до 0,4 м, шириною до 1,8

м), зверху із жовтого суглинку (висотою до 1,0 м, шириною до 4,0 м),

– східний (за 2,75 м) – із жовтого суглинку (висотою 0,95 м і шириною до 4,0 м).

По всьому профілю зафіксовано:

– насип, який було споруджено переважно із жовтого суглинку у вигляді трьох пагорбів висотою до 1,85 м (його ідентифіковано як насип VI);

– насип, який повністю перекривав попередній насип, мав похилі схили і висоту до 3,2 м від ДГ; його було споруджено з вальків з переважанням суглинку (у центральній частині) і ґрунту коричневого і сіро-коричневого відтінків (його ідентифіковано як складову насипу VII);

– насип, який також перекрив попередній, висотою до 3,65 м, його було споруджено із світлого чорноземного ґрунту (його також ідентифіковано як складову насипу VII).

На західній і східній ділянках профілю зафіксовано перекриття схилів кургану шаром чорнозему.

У верхній частині профілю на схід від Р зафіксовано яму пізнього походження, заповнену камінням.

II Північна бровка, північний профіль (рис. 12, 2):

У нижній частині профілю зафіксовано:

– ділянку похованого ґрунту потужністю до 0,15-0,01 м з видимою лінією ДГ довжиною 19,1 м, яка в західній частині сходила на рівень материка;

У центральній частині профілю на рівні або нижче ДГ зафіксовано лінзу ґрунту сіро-синього кольору, пластичної структури³ довжиною до 4,5 м і потужністю до 0,1 м.

На рівні ДГ зафіксовано два невеликих валоподібних насипи:

– східний (за 5,2 м від Р) – в основі чорноземний (висотою до 0,55 м, шириною до 2,5

³ Характер ґрунту виявився не з'ясованим. За дослідженнями, проведеними 13.07.2001 р. в лабораторії рудоуправління (зав. лабораторією Т.Є.Терещенко), синій ґрунт містить 12,56 % Al₂O₃ і 4,11 % Fe₂O₃, що дещо зближує його із жовтим материковим суглинком (показники, відповідно 11,78 % і 4,22 %), але значно відрізняє від гумусу (6,99 % і 1,81 %) і гончарної глини (показник Al₂O₃ значно перевищує 20 %). Можливо, це один з різновидів суглинків, хоча суглинків такого кольору в районі проведення розкопок не зустрінуто, не дивлячись на його значне різнобарв'я, окрім того від жовтого суглинку синій ґрунт відрізняють показники втрат під час пропалювання 8,7 % для ґрунту проти 11,22 % для суглинку (і 4,52 % для гумусу).

м), зверху – із жовтого суглинку (висотою до 0,75 м, шириною до 4,0 м);

- західний (за 3,0 м від Р) – із жовтого суглинку (висотою до 0,75 м, шириною до 4,0 м, частково перекривав лінзу синього ґрунту);
- між насипами на рівні ДГ фіксувався тонкий шар жовтого суглинку.

По всьому профілю зафіксовано насипи, ідентифіковані як:

- насип VI, який було споруджено із суглинку, вкладеного тонкими шарами у вигляді пагорбів, конусоподібного, висотою до 2,15 м від ДГ (в центральній частині профілю, майже над нижніми валоподібними насипами) і округлого висотою до 1,0 м (на захід від нього);

- насип VII, який перекривав попередній насип і який було споруджено у західній частині переважно із жовтого суглинку, викладеного прошарками, а в інших – із ґрунту коричневих відтінків.

На західній і східній ділянках профілю зафіксовано перекриття схилів кургану шаром чорнозему.

У верхній частині профілю на схід від Р зафіксовано яму пізнього походження, заповнену камінням.

III Північна бровка, південний профіль (рис. 13, 1):

У нижній частині профілю зафіксовано вибірку ґрунту до рівня материка майже по всій його довжині; ґрунт залишено у вигляді невеличких узвищень за 9,5 м на Зх. від Р і 3,5 м на Сх. від Р.

На захід від Р, у центральній частині вибірки на рівні материка зафіксовано лінзу ґрунту сіро-синього кольору довжиною 4,75 м і потужністю 0,1 м; в центральній частині – лінзу материкового викиду з ями поховання 3 довжиною 3,35 м і потужністю до 0,15 м, яка частково перекривала лінзу синього ґрунту.

Обіруч від викиду зафіксовано два невеликих валоподібних насипи:

- східний – із суглинку, висотою до 0,55 м, шириною до 2,0 м;
- західний – також із суглинку, висотою до 0,75 м, шириною до 4,0 м.

По всьому профілю зафіксовано насипи, ідентифіковані як:

- насип VI, що було споруджено із суглинку у вигляді конусоподібного пагорба

висотою до 2,5 м від ДГ, вища точка якого знаходилася поміж двома валоподібними насипами;

- насип VII, який було споруджено у кількa прийомів із суглинку і ґрунту коричневих відтінків.

На західній і східній ділянках профілю зафіксовано перекриття схилів кургану шаром чорнозему.

У західній частині профілю зафіксовано велику яму пізнього походження (можливо, сліди грабіжницьких розкопок у XIX ст.).

III Північна бровка, північний профіль (рис. 13, 2):

У нижній частині профілю зафіксовано вибірку материкового суглинку на глибину до 0,25 м, обрамлену материковими узвищнями на 7 м на Сх. від Р, на 6 м і 8 м на Зх. від Р; загалом же ґрунт було вибрано до рівня материка майже по всій довжині профілю. Було зафіксовано, що виїмка була заповнена ґрунтом, у східній частині – сіро-синього кольору (лінза довжиною 3,7 м, потужністю до 0,1 м), у центрі і західній частині – темно-сірого кольору; таким чином було сформовано горизонтальну лінію ДГ довжиною до 10,0 м.

У центральній частині на рівні ДГ зафіксовано тонкий шар органічного походження (трави?) довжиною 6,0 м.

На рівні ДГ зафіксовано невеликі валоподібні насипи:

- східний (за 2,2 м від Р) – з жовтого суглинку в основі й чорнозему зверху (висотою до 0,45 м, шириною до 2,25 м);
- західний (за 5 м від Р) – із змішаного ґрунту в основі і жовтого суглинку зверху (висотою до 0,45 м, шириною до 3,7 м).

По всьому профілю зафіксовано насипи, ідентифіковані як:

- насип VI, який було споруджено із суглинку у вигляді конусоподібного пагорба висотою до 2,5 м від ДГ;

- насип VII, який було споруджено у кількa прийомів із суглинку, вальків і ґрунту світло-коричневого відтінку.

На західній і східній ділянках профілю зафіксовано перекриття схилів кургану шаром чорнозему.

У верхній частині профілю зафіксовано велику яму пізнього походження (можливо,

сліди грабіжницьких розкопок у ХІХ ст.).

IV Північна бровка, південний профіль (рис. 14, 1):

У східній частині профілю зафіксовано ділянку похованого ґрунту потужністю до 0,15 м з видимою лінією ДГ 4,5 м.

По всьому профілю зафіксовано насипи, ідентифіковані як:

– пола гумусного насипу V-A⁴, який піднявся на висоту до 0,5 м від материка; у східній частині профілю поверхня насипу V-A була нерівна (простежено уступ і невелику яму глибиною до 0,1 м і діаметром до 0,35 м), можливо, внаслідок певних дій, які проводилися у ході здійснення поховання 3 і спорудження насипів VI і VII;

– насип VI, який було споруджено із суглинку у вигляді конусоподібного пагорба висотою до 2,25 м від материка (в основі східної частини насипу знаходилася купа чорнозему);

– насип VII, який було споруджено у кілька прийомів із суглинку, чорнозему і ґрунту світло-коричневого відтінку.

На західній і східній ділянках профілю зафіксовано перекриття схилів кургану шаром чорнозему.

IV Північна бровка, північний профіль (рис. 14, 2):

У східній частині профілю зафіксовано ділянку похованого ґрунту потужністю до 0,20 м з видимою лінією ДГ 4,2 м.

На західній і центральній ділянках профілю зафіксовано насипи, ідентифіковані як:

– насип IV-A, який піднявся на висоту до 0,25 м від рівня ДГ;

– насип V, який піднявся на висоту до 0,5 м від рівня ДГ;

– насип V-A, який піднявся на висоту до 0,75 м від рівня ДГ; всі насипи споруджено переважно із гумусу; їх поли опускалися досить низько до рівня материка, що, можливо, свідчить про вибірку ґрунту по краях.

По всьому профілю зафіксовано насипи, ідентифіковані як:

– насип VI, який було споруджено із суглинку у вигляді конусоподібного пагорба висотою до 2,1 м від рівня ДГ;

– насип VII, який було споруджено на висоту до 3,0 м у кілька прийомів із суглинку і мішаного ґрунту, а в західній частині – з м'якого ґрунту світло-сірого кольору (попелу?).

Також по всьому профілю зафіксовано перекриття кургану шаром чорнозему.

V Північна бровка, південний профіль (рис. 15, 1):

По всьому профілю зафіксовано насипи, ідентифіковані як:

– пола насипу III, гумусного, який піднявся на висоту до 0,7 м від материка, його лінія в західній частині профілю переходила у лінію ДГ довжиною до 3,0 м (потужність похованого ґрунту до 0,5 м);

– насип IV, гумусний, який піднявся на висоту до 0,9 м від рівня ДГ; за 4 м на Зх. від Р було зафіксовано невеличку лінзу викиду з поховання 17;

– насип V, гумусний, який піднявся на висоту до 1,5 м від рівня ДГ;

– насип V-A, який піднявся на висоту до 1,9 м від рівня ДГ (ґрунт сірого кольору із темними видовженими плямами в центральній частині);

– насип VI, споруджений із суглинку, мішаного ґрунту і чорнозему на східному краї у вигляді конусоподібного пагорба висотою до 2,75 м від рівня ДГ;

– насип VII, споруджений у кілька прийомів із суглинку і мішаного ґрунту.

На західній і східній ділянках профілю зафіксовано перекриття схилів кургану шаром чорнозему.

На західній ділянці профілю простежено розріз ями сучасного походження, здійсненої з рівня денної поверхні.

V Північна бровка, північний профіль (рис. 15, 2):

У центральній частині профілю простежено ділянку похованого ґрунту потужністю до 0,2 м з видимою лінією ДГ довжиною 1,5 м.

На західній ділянці профілю простежено:

– гумусний насип, який підіймався на висоту 1,0 м від рівня ДГ, ідентифікований як насип II;

⁴ Тут і далі на профілях північних бровок IV – VII описано насипи I-V північного кургану В (див. рис. 4).

– підрізку західної поли насипу II у вигляді уступу;

Насип II перекривав гумусний насип III, простежений в центральній і західній частинах; він піднявся на висоту до 1,2 м від рівня ДГ.

У центральній частині профілю простежено розтин ями комплексу 6, впущеної з рівня насипу III.

На західному краї профілю простежено перехід лінії насипу III у лінію ДГ, на якій простежено лінзу викиду з поховання 16 довжиною 3,0 м і потужністю до 0,1 м.

Майже по всьому профілю простежено насипи, ідентифіковані як:

– насип IV, гумусний, який перекрив насип III, комплекс 6 і частково викид з поховання 16 і який піднявся на висоту до 1,75 м від рівня ДГ; на насипу IV простежено лінзу викиду з поховання 17 довжиною 5,85 м і потужністю 0,1-0,15 м;

– насип V, який перекрив попередні насипи і викиди з поховань 16 і 17 і піднявся на висоту до 2,2 м від рівня ДГ (з ґрунту, який в західній частині мав сірий колір);

– насип V-A, який перекрив насип V в східній і центральній частинах, а в західній злився з ним, і який піднявся на висоту до 2,4 м від рівня ДГ.

У центральній частині профілю на лінії насипу V-A простежено лінзу суглинку, ідентифіковану як частину насипу VI.

Також по всьому профілю простежено:

– насип, який було споруджено з суглинку та мішаного ґрунту (його ідентифіковано як насип VII),

– покриття насипу кургану шаром чорнозему, найбільш потужним на полах кургану.

VI Північна бровка, південний профіль (рис. 16, 1):

У центральній частині профілю простежено ділянку похованого ґрунту потужністю 0,15 м, який з обох боків переходить у первинні насипи, ідентифіковані як насип I-A (західний) і насип I-B (східний), висотою відповідно до 0,45 і 0,15 м.

Біля західної поли насипу I-B простежено пониження лінії материка, вірогідно, пов'язаної з вибіркою ґрунту.

На лінії ДГ поміж насипами простежено дві лінзи викиду з поховання 15, загальною

довжиною до 5,2 м і потужністю до 0,25 м.

По всьому профілю простежено гумусний, споруджений з вальків насип, який піднявся до висоти 2,4 м від рівня ДГ і перекрив попередні насипи; його ідентифіковано як насип II.

У центральній і західній частинах профілю простежено гумусний насип, який переважно перекривав насип II, а на сході злився з ним, і піднявся на висоту 2,6 м; його ідентифіковано як насип III.

У центральній і східній частинах профілю простежено гумусний насип, який переважно перекривав насип III, а на заході злився з ним, і піднявся на висоту 2,9 м; його ідентифіковано як насип IV.

У центральній частині профілю простежено розтин ями поховання 17, здійсненого, вірогідно, з рівня насипу IV.

У східній частині профілю простежено лінзи викидів з поховання 17 (потужністю 0,1 і довжиною до 3,5 м) і поховання 19 (потужністю 0,25 і довжиною до 2,5 м).

На східній і західній ділянках профілю простежено схили гумусного насипу, ідентифікованого як насип V, що перекрив усі попередні насипи.

На східній ділянці профілю простежено схил насипу, ідентифікований як насип V-A.

Також простежено покриття схилів насипу шаром чорнозему.

VI Північна бровка, північний профіль (рис. 16, 2):

У центральній частині профілю простежено:

– ділянку похованого ґрунту потужністю 0,1-0,25 м з видимою лінією ДГ довжиною 4,5 м;

– лінію ДГ перекривали два невеликих гумусних насипи, ідентифіковані як насип I-A і насип I-B, висотою відповідно до 0,3 і 0,7 м; лінія ДГ під першим насипом не простежувалася;

– східний схил насипу I-B, простір між насипами і майже весь насип I-A перекривалися викидом з поховання 15; простежено його лінзу довжиною 9,0 м і потужністю до 0,25 м;

– поміж насипами також простежено розтин куточка ями поховання 15, здійсненого з рівня первинного ДГ.

По всьому профілю простежено гумусний, споруджений з вальків насип, який піднявся до висоти 2,5 м від рівня ДГ і перекрив попередні насипи; його ідентифіковано як насип II.

У центральній і західній частинах профілю простежено гумусний насип, який перекривав насип II, а на сході зливався з ним, і піднявся на висоту 2,8 м; його ідентифіковано як насип III.

У центральній частині профілю на насипу III простежено дві лінзи викиду, вірогідно, з поховання 18.

На східній ділянці профілю простежено схил гумусного насипу, ідентифікованого як насип IV, а також розтин ями поховання 19, здійсненого з рівня цього насипу, і дві лінзи викиду з неї (потужністю 0,1 і 0,25 м).

На східній і західній ділянках профілю простежено схили гумусного насипу, ідентифікованого як насип V, який перекрив всі попередні насипи.

На східній ділянці профілю простежено:

– схил насипу, який ідентифіковано як насип V-A;

– розтин ями у вигляді уступу, здійсненої з рівня цього насипу.

Простежено перекриття схилів насипу шаром чорнозему.

VII Північна бровка, південний профіль (рис. 17, 1):

У центральній частині профілю простежено:

– ділянку похованого ґрунту потужністю в центральній частині 0,25-0,30 м, по краях – до 0,35 з видимою лінією ДГ довжиною 11,85 м;

– насип, гумусний, в верхній його частині простежувалися вальки, висотою до 1,85 м, із більш крутим західним схилом і більш пологим – східним; ідентифікований як насип II;

– викид (?) на західному схилі насипу II;

– насип, гумусний, в верхній його частині складений з вальків, в східній частині – темно-сірий, в західній – світло-сірий; висотою до 2,9 м; ідентифікований як насип III;

– перерив лінії насипу III між 2 і 4 західними м, який був пов'язаний із впуском ями поховання 14;

– розтин вхідної ями поховання 14, яка

заглиблювалася у материковий суглинок на 0,15 м; яма на 2,0 м була заповнена мішаним ґрунтом (чорнозем і включення біло-сірого суглинку), вище – чорноземом, на 0,7 м; на рівні лінії насипу II простежено включення з біло-сірого суглинку, які, вірогідно, фіксували рівень засипки ями.

У східній і західній частинах профілю простежено:

– лінзу викиду з поховання 14 на схилі насипу II, потужністю до 0,25 м;

– фрагменти гумусного насипу, який перекривав поли насипу III, сірого в східній частині і сіро-коричневого в західній; його ідентифіковано як насип V;

– в східній частині – фрагменти гумусного насипу сіро-коричневого кольору, який перекривав поли насипу V, і світло-сірого в західній; його ідентифіковано як насип V-A;

– в західній частині – фрагменти гумусного насипу світло-сірого кольору, який перекривав поли насипу V; його ідентифіковано як насип VII;

– перекриття схилів насипу шаром чорнозему.

В верхній частині насипу між P і 2,6 східним м простежено пізню яму глибиною до 1,0 м.

VII Північна бровка, північний профіль (рис. 17, 2):

У центральній частині профілю простежено:

– ділянку похованого ґрунту потужністю 0,20-0,25 м, з видимою лінією ДГ довжиною 3,8 м; зі сходу лінія ДГ переривалася одним з каменів менгіру (на 4,75 західному м), із заходу – невеликою ямою (?), шириною 0,25 м і глибиною до 0,15 м, в ямі знайдено камінь (пісковик)

По всьому профілю простежено насипи, ідентифіковані як:

– насип II, гумусний, складений з вальків, висотою до 1,85 м, із більш крутим західним схилом і більш пологим – східним;

– на східному схилі насипу II (між 0,95 і 3,5 східними м) простежено лінзу викиду із поховання 13 потужністю 0,15-0,2 м;

– насип III, гумусний, складений з вальків, які чітко простежувалися в центральній і західній частині, в східній частині він чорного кольору;

– на східному схилі насипу III (між 0,7 західним м і 3,0 східним м) простежено лінзу виду із поховання 14 потужністю 0,10-0,25 м;

У східній і західній частинах профілю простежено:

– фрагменти гумусного насипу, який перекривав поли насипу III, темно-сірого в східній частині і валькуватого в західній; його ідентифіковано як насип V;

– в східній частині – фрагменти гумусного насипу світло-сірого кольору, який перекривав поли насипу V; його ідентифіковано як насип VII;

– в західній частині – фрагменти гумусного насипу сірого кольору, який перекривав поли насипу V, світло-сірого в східній частині і; його ідентифіковано як насип V-A;

– перекриття схилів насипу шаром чорнозему.

В верхній частині насипу між 1,15 західним м і 2,2 східним м простежено пізню яму глибиною до 1,25 м.

4. Опис поховань, комплексів та окремих знахідок

Загалом у кургані “Розкопана Могила” було досліджено **19 поховань**, з яких: 1 поховання відноситься до *доби енеоліту* (пох. 8), 7 поховань – до *ямної культури* (пох. 4, 5, 10, 11, 12, 13, 15), 9 поховань – до *катакомбних культур* (пох. 2, 6, 7, 9, 10, 14, 16, 17, 18), 1 поховання – до *бабинської культури* (пох. 1); 1 поховання – до *зрубної культури* (пох. 3); а також окремих **6 комплексів**, з яких: 5 відносяться до *катакомбних культур* (комп. 1, 3-6) і 1, можливо, – до *доби середньовіччя* (комп. 2).

4.1. Опис поховань

Поховання 1 (бабинської культури) (рис. 18, 2) – знаходилося за 4,1 м під кутом 172° і на рівні 2,20 м від Р (репера); його здійснено в насипу із змішаного ґрунту в ямі, що, вірогідно, мала овальну форму. Контури ями, за винятком невеликої ділянки в південній частині, не простежувалися; розміри близько 1,50 х 0,90 м; глибина від рівня впуску до 0,80 м. Яма була перекрита по довгій вісі дошками,

від яких зберігся тільки тлін. На перекритті, на краю ями, у східній її частині знаходилося 2 скупчення *кісток тварин*, які частково “сповзли” по краю ями на 66 см. Північно-східне скупчення складалося з 2 кісток ніг, хребців, фрагмента щелепи і грудної (?) кістки великої рогатої худоби⁵; південно-східне скупчення – з тазових та невизначених кісток вівці, які перекривали 3-4 нижні щелепи вівці, ребра корови (рис. 18, 2а). У засипці ями було зафіксовано кілька невеликих вуглинок.

На дні знаходився кістяк людини (дитина, 9-10 років⁶) у слабо скорченому положенні на лівому боці головою орієнтований на Зх. – Пн.Зх (рис. 18, 2б). Череп був перевернутий і лежав на основі. Ліва рука, ледь зігнута, відставлена в сторону, кисть розпрямлена. Права рука зігнута у лікті під прямим кутом, кисть лежала на голівці лівої стегнової кістки. Ноги у тазостегновому суглобах зігнуті майже під прямим кутом, у колінних – під тупим. Дно ями нерівне, загалом ввігнуте, а ноги лежали на незначному підвищенні. Під кістяком зафіксовано тлін світло-фіолетового кольору, вірогідно, від повстяної підстилки; в районі живота – тлін рихлої структури потужністю до 4 см брудно-жовтого кольору. За 10 см від кисті лівої руки знаходився *астрагал* вівці-кози, покладений виїмкою нагору. На ребрах – *грудка крейди* (3 х 2 х 1,5 см).

Зазначимо, що у похованого передні зуби були відносно сильно стерті, на відміну від корінних зубів. Це могло статися внаслідок інтенсивного їх використання під час якогось виробництва (скажімо, шкіряного).

Поховання 2 (катакомбної культури) (рис. 19) – знаходилося за 4,0 м під кутом 160° і на рівні 3,02 м від Р; його здійснено у ямі підпрямокутної форми із закругленими кутами, довгою віссю орієнтованою майже за лінією Сх. – Зх. (80° – 260°), розміри на рівні дна 1,86 х 1,15 м; стінки похилі, глибина від рівня впуску понад 40 см. Дно ями нерівне, випукле в центрі за лінією довгих стін. Яму було перекрито 8-10 дошками, розташованими поперечно, шириною до 15 см, товщиною 2-3 см. В центральній частині перекриття на двох дошках

⁵ Остеологічні визначення тут і далі зроблено О.П. Журавльовим (Інститут археології НАНУ).

⁶ Антропологічні визначення тут і далі зроблено Л.М. Литвиною (Інститут археології НАНУ).

зафіксовано тлін світло-жовтого кольору, що, можливо, є залишками кори (рис. 19, 1).

На дні знаходився кістяк людини (дорослий /adultus/; більшість кісток були поруйновані землерийними тваринами) у скорченому стані на лівому боці, головою орієнтований на Сх. Ліва рука випростана, права зігнута під прямим кутом, кисть лежала на тазових кістках. Ноги зігнуті у тазостегнових суглобах під тупим кутом, у колінних – під гострим. Під кістяком і по всій площі дна ями зафіксовано тлін від підстилки, що, вірогідно, мала багатошарову структуру; шари мали білуватий, жовтий і коричневий колір. Перед передпліччям лівої руки простежено рожевий наліт. Ближче до північно-східного кута ями і в кількох місцях за спиною похованого простежувалися невеликі плямки вохри малинового кольору. Більшу пляму вохри зафіксовано біля коліна лівої ноги. На відстані 25 см від лівої руки вздовж південної стінки ями від рівня нижньої щелепи до колін знаходилися кістки тварин (?), покладені рядком одна за одною. У північно-західному куті ями, у ногах похованого знаходилася ліпна керамічна посудина (рис. 19, 2).

Посудина чашоподібна – із сферичною чашею і підквадратною ніжкою-піддоном, який має суцільне квадратне дно і 4 ніжкостовпчики, підквадратні у розтині, що з'єднують дно із чашею. Всю зовнішню поверхню орнаментовано складними геометричними композиціями, які складаються із прокреслених ліній, зигзагів, куточків та супроводжуючих їх рядочків ямок. Ніжку орнаментовано переважно рядочками ямок; композиційне рішення на кожній із граней ніжки своєрідне. Поверхня сіро-коричневого кольору; зовнішня – заглажена, внутрішня – із круговими розчосами. Виходячи зі слідів, що залишилися на внутрішній поверхні чаші, посудина використовувалася для густих напоїв. $H^7 = 14,8$ см, $Dв = 21,7$ см (рис. 20).

Поховання 3 (зрубної культури) (рис. 21-23) – знаходилося за 14,2 м під кутом 335° і на рівні 5,73 м від Р. Його було здійснено на спеціально облаштованому майданчику з рівня

ДГ, викид у вигляді лінзи потужністю близько 0,15 м і розміром приблизно 4 x 3-4 м знаходився на Пн.-Пн.Сх. від поховання (рис. 6).

Поховальна споруда являла собою кам'яну конструкцію (ящик), споруджену його здійснено у ямі. Стінки ящика було складено з 5 плит пісковика (південна довга стінка складалася з 2 плит) висотою 1,1 x 0,9 м, які були поставлені в ямі у стик і заглиблені в материк на 0,30 – 0,60 м, тоді як глибина ями складала тільки 0,65 м. Можна припустити, що значна заглибленість плит пов'язана з тим, що під час роботи копачі ями вийшли на шар піскуватого суглинку білого кольору, який в даному місці підіймається високо до поверхні, і яму вже нижче не заглиблювали, а заготовлені плити значно більшого розміру вкопали так, як того вимагала традиція – їх верхній край знаходився приблизно на рівні краю ями. У південно-східному куті торцеву плиту укріплено додатковим каменем. Розміри ящика (по внутрішньому контуру) – 1,40 x 1,05 м. Довгими сторонами ящик орієнтовано за лінією Сх.-Пд.Сх. – Зх.-Пн.Зх. (рис. 21, 3; 22)

Перекрито ящик було двома масивними плитами (середні розміри 1,1 x 0,7-1,1 x 0,25 м), щільно зіставленими одна до одної. З-під низу плити було вирівняно із північної сторони невеликими тонкими плитами. По краях же їх додатково обклали меншими плитами та окремими каменями, внаслідок чого довкола могили утворилася кам'яна вимостка розмірами 2,7 x 2,4 м (рис. 21, 1).

У східній частині вимостки знаходився череп бика домашнього, покладений на окремий камінь та орієнтований до Сх. У південно-східному, південно-західному та північно-західному секторах вимостки було знайдено кістки нижніх частин ніг бика домашнього, що лежали зверху на каменях. У південно-західному куті під кісткою на камені зафіксовано пляму тліну коричневого кольору. В північно-східному секторі також було знайдено кістки ноги, але вони знаходилися поміж камінням. Неподалік від них, на західній центральній плиті зафіксовано пляму вуглинок. Окрім того, серед каміння

⁷ При опису розмірів посуду використано наступні скорочення: Н – висота, Дв – діаметр вінця, Дмах – діаметр максимальний, Дд – діаметр дна.

вимостки, в різних її місцях, знайдено дрібні *фрагменти посудини та астрагал* вівці/кози (рис. 21, 1).

На дні знаходився кістяк людини (чоловік 50-55 років із розвинутими м'язами) у скорченому стані, на лівому боці, головою орієнтований на Сх.-Пд.Сх. Руки були зігнуті (внаслідок посмертної руйнації правого плеча, кістки правої руки "склалися"), кисті також зігнуті і розвернуті до обличчя, при цьому кисть лівої руки знаходилася на рівні лоба – очей, кисть лівої руки – на рівні рота. Ноги зігнуті у тазостегнових суглобах під тупим (права нога) і гострим (ліва), у колінних – під гострим (рис. 22, 1).

Під південною стінкою навпроти обличчя похованого знаходилася керамічна ліпна *посудина* та кістки ноги дрібної рогатої тварини. Тут же під стінкою у ямці було знайдено *б астрагалів* вівці/кози та бронзове *шило*. Біля коліна лівої ноги знаходилися кістки тварин (хрестець і поясні хребці корови, хрестець і задня нога вівці) та невеликий бронзовий *ніж*, що лежав на дні ями та був направлений вістрям до кісток (рис. 22, 1).

1. *Фрагменти посудини* – фрагменти (5) стінок і верхньої частини ліпної керамічної посудини, вірогідно, горщикоподібної форми, із валикоподібним наліпом під вінцем. (рис. 21, 2).

2. *Посудина* гострореберного типу – із широким гирлом, виділеним вінцем, високо розташованими плечиками і реберчастим перетином. У верхній частині декорована геометричним орнаментом, що складається з 4 частин: під вінцем рядочок навскісних коротких вдавлень поміж двох ліній, які залишаються незамкненими; по шийці – меандром з перевернутих Г- і Т-подібних фігур; по плечиках – розірваним зигзагом поміж 2 ліній; під плечиками – лінією, від якої "відходять" короткі вертикальні вдавлення. Всі лінійні елементи орнаменту виконано дрібнозубчастим штампом. Поверхню ретельно заглажено; зовнішня червоно-коричневого кольору, із сірими і темними плямами, внутрішня – сірого. Н = 16,0 см, Дв = 20,4 см, Дмах = 22,8 см, Дд = 10,0 см (рис. 23, 1).

3. *Ніж* – бронзовий, із листоподібним лезом, що має розширення у нижній частині і центральне ребро, слабо вираженим перехва-

том і пласким черешком, округло розплющеним на кінці. Розмір – 12,5 x 3,5 см; черешок ввіходив у руків'я на 3,5 см (рис. 23, 3).

4. *Шило* – бронзове, чотиригранне у перетині, із загостреним вістрям з робочого краю та обрубане з боку руків'я. Довжина 6,0 см (рис. 23, 2).

Поховання 4 (ямної культури) (рис. 24-26) – знаходилося за 5,2 м під кутом 166° і на рівні 5,12 м від Р; його здійснено з рівня насипу II кургану А, зведеного над більш раннім похованням 5. При цьому яма поховання 4 частково "сіла" на яму поховання 5; їх рівень розрізняється на 10-15 см (не виключено, що яму навмисно не заглиблювали, аби не зруйнувати нижнє поховання) (рис. 24-25).

Поховання здійснено у ґрунтовій ямі овальної форми, орієнтованій довгими сторонами за лінією Пд.Сх. – Пн.Зх., шириною до 1,35 м (у довжину яму не було простежено, оскільки вона входила під бровку). Перекрито її було дерев'яними дошками, покладеними вздовж ями (рис. 24-25).

На дні знаходився кістяк людини (дорослої), від якого збереглися верхня частина тулуба та стопи ніг. Частково він був зруйнований під час спроби здійснити в цьому ж місці ще одне поховання (про це нижче); одночасно було зруйновано поховання 5, череп з якого було знайдено на рівні поховання 4. За залишками встановлюється таке положення: на спині із підігнутими ногами, головою орієнтований на Пд.Сх. Руки випростані вздовж тіла. Поміж лівим плечем і черепом зафіксовано пляму тліну коричневого кольору (15 x 8 см), біля плечової кістки правої руки – вуглинка, в районі стоп – пляма вохри. За 70 см на Пн. від правого плеча, біля стінки ями знаходилася керамічна ліпна *посудина*, перевернута донори дном (рис. 26, 2).

Посудина – гостродонна, із звуженим дном, короткою шийкою, округлими широкими боками. Під шийкою по плечикам орнаментована рядком коротких вертикальних вдавлень, неглибоких, можливо, виконаних штампом для розчосів. Поверхня: зовнішня із слідами розчосів, переважно заглажених, коричневого кольору; внутрішня із слідами заглажених розчосів. Верхня частина ззовні і всередині закопчена; всередині на стінках

збереглися залишки їжі (каші ?). Н = 14,6 см, Дв = 12,8 см, Дмах = 18,0 см (рис. 26, 3).

Поховання 5 (ямної культури) (рис. 24-26) – знаходилося за 5,4 м під кутом 172° і на рівні 5,25 м від Р; його здійснено з рівня насипу I первинного невисокого кургану, зведеного над похованням 8, на глибину до 0,85 м. Викид з ями у вигляді лінзи овальної у плані форми, розміром 6 x 4 м, знаходився на північ від поховання (фіксувався під час розчистки конструкції та за Пд. профілем Центр. бровки). Понад західною торцевою і північною стінками поховання було викладено каміння (пісковик) різного розміру, складене на викиді переважно у два ряди валоподібною конструкцією, шириною до 0,8 м і висотою до 0,45 м. Частково конструкція була зруйнована під час здійснення більш пізнього поховання 4. Окремі невеликі камені зустрічалися і на відстані від даної конструкції (рис. 24-25).

Поховання здійснено у ґрунтовій ямі прямокутної форми із закругленими кутами, довгими сторонами орієнтованій за лінією Пн.Сх. – Пд.Зх., розмірами 1,97 x 1,15-1,30 м (на верхньому рівні). Північний кут частково зруйновано ямою поховання 4. У заповненні ями знайдено *фрагменти посудини*. Яму було перекрито дерев'яними дошками, покладеними вздовж.

На дні знаходився кістяк людини (чоловік 25-30 років) на спині, із піднятими догори колінами, які потім завалилися на правий бік, головою орієнтований на Пд.Зх. Череп та кістки верхньої частини тулуба зруйновано під час пізнішого перекопу (нижня щелепа знаходилася на рівні поховання 4). Руки випростані вздовж тіла. Під кістяком та довкола нього на більшій частині дна ями зафіксовано тлін коричневого кольору. Під стопою лівої ноги зафіксовано пляму вохри. За 30 см на Пн. від лівої руки і за 5 см від стінки ями – купка вохри у плані 8-подібної форми. Безінвентарне (рис. 26, 1).

Фрагменти товстостінної керамічної ліпної посудини з поверхнею оранжево-сірого кольору, вкритою розчосами.

Поховання 6 (катакомбної культури) (рис. 27-28) – знаходилося за 13,4 м під кутом 148° і на рівні 6,0 – 6,35 м від Р; його здійснено з рівня насипу III в катакомбі. Викид з ями у вигляді лінзи у плані овальної форми і розмірами 10 x 8,5 м, повністю оторочував поховання і спускався на південь від нього вниз по схилу насипу (рис. 4).

Вхідна яма (шахта) катакомби мала овальну форму і похилі стінки; довгою віссю орієнтована за лінією Пн.-Сх. – Пд.-Зх.; розміри на рівні дна 1,90 x 1,50 м; дно похиле в бік камери. У верхній частині шахти, на рівні 3,62 м від Р зафіксовано один шар каміння. Заповнення шахти було переважно із темного ґрунту. З'єднання камери із шахтою – паралельне. Перехід до камери шириною до 1,7 м здійснювався через сходинку із прямою стінкою висотою 0,2 м. Камера неправильної овальної форми, 2,25 x 1,25 м, дно увігнуте, склепіння повністю обвалилося. Вхід до камери було перекрито як мінімум 8-ма дошками розмірами 70 x 17-28 x 5 см, які було поставлено на торець щільно одна до одної на дно камери упритул до сходинки (рис. 27).

У південно-західній частині камери на дні знайдено *фрагменти* керамічного ліпного *горщика*, за 10 см від них – кам'яне *навершя булави*, що лежало втиснуте на 1 см у дно руків'ям догори. У східному куті камери за 20 см від входу знайдено бронзову *скобу*, а в центральній частині за 40 см від входу – фрагмент трубчастої кісточки. В центрі північно-східної частини зафіксовано овальну пляму вохри розмірами 30 x 20 см (рис. 27).

1. *Частини посудини* горщикоподібного типу великих розмірів із прямою шийкою і округлими плечиками; поверхня із слідами розчосів, коричневого кольору, плямиста, у верхній частині заглажена. Н = 22,4 см, Дв = 20,8 см, Дмах = 25,4 см, Дд = 12,4 см (рис. 28, 1).

2. *Навершя булави* кульоподібне з центральним отвором, ледь притиснуте зверху і з кільцевим виступом унизу. Сірий граніт⁸. Д загальний = 6,5 см, Д отвору = 1,8 см. В отворі збереглися фрагменти дерев'яного руків'я, яке у верхній частині ледь виступало над навершям.

⁸ Геологічні визначення тут і далі здійснено завідуючою відділом природи Донецького обласного краєзнавчого музею Л.І. Нестеренко.

У руків'я угорі було радіально вбито бронзові *клинці* розміром 0,6 x 0,2 см (рис. 28, 2-3).

3. *Скоба* – із плаского у перетині дроту, який обплітав чотиригранний предмет у 4 оберти. 1,0 x 0,7 x 1,2 см (рис. 28, 4).

Поховання 7 (катакомбної культури) (рис. 28, 5 – 31) – знаходилося за 14,2 м під кутом 124° і на рівні 7,30-7,36 м від Р; його здійснено у катакомбі, впущеній з рівня поли кургану, що вже існував (рис. 18, 1), на глибину до 2,80 м; довкола поховання було оточене викидом з ями, який було викладено у вигляді лінзи у плані овальної форми розміром 3,7 x 2,3 м (рис. 5).

Вхідна яма (шахта) мала у плані підпрямокутну форму, закруглені кути та викривлені стінки; довгими стінами орієнтована у широтному напрямку; розміри на рівні матеріку 1,5 x 1,1 м, на рівні дна – 1,4 x 1,05 м. Заповнення шахти складалося переважно із темного ґрунту. Поєднання камера із шахтою – паралельне; перехід шириною 0,95 м здійснювався через невисоку сходинку (висота 5-7 см). Камера неправильної овальної форми 2,0 x 1,5 м, дно увігнуте на 7-15 см; склепіння повністю обвалилося. Перекриття входу не простежувалося (рис. 28, 5; 29).

На дні камери, переважно у її північно-західній частині знаходилися кістяки 3-х людей, розташовані за 20-25 см один від одного (рис. 28, 5).

Кістяк 1 (дитина 8-9 років) – у скорченому стані на правому боці, головою орієнтований на Зх. Череп (неприродно видовжений, що може бути наслідком посмертної деформації, але не виключена і штучна прижиттєва деформація) був відділений від тулуба і покладений на правий бік без нижньої щелепи із розворотом до 120° від природного положення. Руки випростані; зведені до купи кисті рук знаходилися у паху. Ноги у тазостегнових суглобах зігнуті слабо, у колінних – під гострим кутом. У районі тазових кісток зафіксована пляма вохри.

Кістяк 2 (дитина 6-7 років) – у скорченому стані на правому боці, головою орієнтований на Зх. Череп із штучною деформацією баштового типу (він мав підквадратну форму, особливо виражену у потилиці, задня частина неприродно видовжена) та слідами фарбуван-

ня вохрою на потилиці. Його було відділено від тулуба та покладено на правий бік із розворотом до 120° від природного положення. Руки випростані, кисті, можливо, також знаходилися у паху. Ноги зігнуті у тазостегнових суглобах під тупим кутом, у колінних – під гострим. Під кістяком (від черепа і майже до колін) зафіксовано видовжену пляму тліну коричневого кольору (85 x 20 см).

Кістяк 3 (дитина до 6 років) – збереглася тільки частина черепа, за якою можна встановити, що покійного було покладено на правий бік.

У головах кістяків 1 і 2 знаходилися керамічні ліпні *посудини* (№ 1-2), ще одна *посудина* (№ 3) – поміж черепами кістяків 2 і 3. Довкола черепа кістяка 2, поміж ним та посудиною № 2 було викладено 98 *астрагалів*, які утворювали 3 компактні групи та лежали по окремої (рис. 30). Тлін від підстилки простежено і під астрагалами, а деякі з них знаходилися під посудиною, яку було поставлено вже після того, як викладено астрагали. Окрім того, під східною стінкою було простежено вуглинка (у вигляді сажових плямок): окремі невеликі і у вигляді вузької “дошки” розміром 25 x 5 см.

1. *Посудина* (№ 1) ріпоподібного типу – із округлим приземистим тулубом і широким пласким дном. Вінець являє собою широкий плаский “комірець”, що перекриває гирло посудини і сильно його звужує (Д гирла = 9,0 см при Дмах = 25,4 см). “Комірець” прикрашено вдавленнями, які компонуються у різні композиції, найчастіше – “ялиночки”. Плечики виділено рядочком пальцьо-нігтьових вдавлень, що створюють своєрідний розчленований валик. Дно із внутрішнього боку вкрито рядочками нігтьових вдавлень. Поверхня на плечиках заглажена, на тулубі – шерехата, вкрита розчосами, світло-коричневого кольору. “Комірець” і плечики вкрито тонким шаром коричневого ангобу (?), окремі потічки якого спускаються і на тулуб. Внутрішня поверхня вкрита розчосами, а по перетину тулуба, на місці з'єднання “комірця” – навскісними вдавленнями, зробленими гострим предметом для укріплення формовочної маси. Н = 14,0 см, Дмах = 25,4 см, Дд = 17,4 см (рис. 31, 2).

2. *Посудина* (№ 2) ріпоподібного типу – із округлим тулубом і пласким дном. Вінець являє собою широкий плаский “комірець”, що частково закриває горло посудини. “Комірець” прикрашено 2 рядками округлих вдавлень. По лінії максимального розширення тулуба проходить наліпний валик, розчленований пальце-нігтьовими вдавленнями. Рядочок пальце-нігтьових вдавлень проходить біля дна. Поверхня заглажена, плямисто-сірого (зовнішня) та зеленувато-сірого (внутрішнього) кольору. Н = 18,4 см, Д_{мах} = 26,0 см, Д_д = 13,4 см (рис. 31, 3).

3. *Посудина* (№ 3) горщикоподібного типу із короткою прямою шийкою і вираженими крутими плечиками, тонкостінна. Поверхня із слідами розчосів, виконаних дрібнозубчастим штампом, сіро-коричневого кольору; зовнішня у верхній частині і внутрішня – закопчена. Н = 12,8 см, Д_в = 15,2 см, Д_{мах} = 17,6 см, Д_д = 19,8 см (рис. 31, 1).

Поховання 8 (доба енеоліту, основне для кургану А) (рис. 32) – знаходилося за 6,7 м під кутом 175° і на рівні 5,53 м від Р; його здійснено з рівня ДГ на глибину 0,78 м, викид з ями у вигляді лінзи розміром 3,5 x 1,5 м знаходився переважно на схід і південь від поховання, вздовж південної стінки ями (рис. 4).

Поховання здійснено у ґрунтовій ямі підпрямокутної, але неправильної форми, із сильно закругленими кутами, довгими сторонами орієнтованими за лінією Пн.Сх. – Пд.Зх., розмірами 1,55 x 0,6-0,7 м. Вірогідно було перекрите деревом. З південно-західного торця ями за 25-40 см від його краю було покладено 2 купи каменів (з 2-х і 4-х), розмірами 30 x 20 x 15 см.

На дні знаходився кістяк людини (підліток) витягнуто на спині, головою орієнтований на Пн.Сх. Руки випростані вздовж тіла. За 10 см від лівого плеча і поряд правого стегна зафіксовано невеличкі шматочки вохри. Безінвентарне (рис. 32).

Поховання 9 (катакомбної культури) (рис. 33) – знаходилося за 8,6 м під кутом 125° і на рівні 4,86 – 5,19 м від Р; його здійснено у катакомбі, впущеної з рівня насипу ІІІ кургану А (рис. 8, 1).

Вхідна яма (шахта) мала підквадратну форму, закруглені кути, розміром 1,50 x 1,40

м, глибина від рівня впуску (насипу вже існуючого кургану) 2,30 м, дно знаходилося на рівні материкового суглинку (4,86 м від Р). Заповнення шахти складалося із мішаного ґрунту, на рівні 0,75 м від дна було знайдено камінь (0,40 x 0,30 x 0,30 м), в верхній частині шахта була заповнена коричневим суглинком (рис. 8, 1).

Перехід до камери шириною близько 0,9 м знаходився із західного боку шахти, здійснювався через сходику висотою 0,35 м. Довга вісь всієї конструкції проходила за лінією Пн.Сх. – Пд.Зх. Перехід був перекритий дошками шириною 20-35 см і товщиною 3 см, поставленими у вздовж. Одну з них було зафіксовано на Пд. профілі І Пд. бровки на рівні дна камери; три інші – у вході до камери. На них знаходився череп бика домашнього, покладений вздовж переходу. Камера у плані неправильної овальної форми, розміром 1,22 x 1,57 м; дно злегка вигнуте; склепіння не простежено. Знахідок не було. В південній частині камери зафіксовано пляму вохри розміром 12 x 5 см.

Поховання 10 (катакомбної культури) (рис. 34) – знаходилося за 7,9 м під кутом 114° і на рівні 4,96 – 5,27 м від Р; його здійснено з рівня насипу ІІІ кургану А (рис. 8, 2) у катакомбі, яка була дуже схожою до катакомби поховання 9 і розташовувалася паралельно до неї на відстані 30 см (рис. 4). Вхідна яма мала у плані округлу форму, діаметром до 1,30 м; глибина від рівня впуску (насипу вже існуючого кургану) 1,80 м, дно знаходилося на рівні материкового суглинку (4,96 м від Р). Заповнення шахти складалося з мішаного ґрунту, темний ґрунт перемежався тонкими прошарками материкового суглинку, розташованими навскісно. Перехід до камери шириною до 0,75 м знаходився із західного боку шахти, здійснювався через сходику висотою до 30 см. Довга вісь всієї ями проходила за лінією Пн.Сх. – Пд.Зх. Перекриття входу не простежувалося. Камера у плані округлої форми, діаметром до 1,40 м; дно злегка вигнуте; склепіння не простежено. Знахідок не було.

Поховання 11 (ямної культури) (рис. 35) – знаходилося за 9,7 м під кутом 212° і на рівні 5,75 м від Р; його здійснено з рівня насипу ІІІ кургану А (рис. 8, 2); викид з ями у вигляді

лінзи розміром 3,5 x 2 м знаходився на захід від поховання вздовж його довгої стіни і вниз по схилу (рис. 4; 8, 2).

Поховання здійснено у ямі підпрямокутної форми із сильно округленими кутами, довгою віссю орієнтована за лінією Пн.-Пн. Сх. – Пд.-Пд.Зх., розмірами 2,06 x 1,42 м, простежена з рівня материкового суглинку на глибину 0,62 м. За Пн. профілем I Пд. бровки було простежене дерев'яне перекриття ями, що складалося з 3-4 дошок шириною 0,35-0,6 м, розташованих вздовж ями на рівні 1,05-1,3 м від дна і закріплених, вірогідно, на вузьких уступах (рис. 35).

На дні знаходився кістяк людини (дорослої), практично зотлілий. Встановлюється таке положення: на спині із підігнутими вправо ногами. Кістки черепа були відсутні. Права рука, вірогідно, була витягнута вздовж тулуба, ліва – зігнута у лікті, кисть на тазових кістках. Покійного було покладено на підстилку рослинного походження (трав'яну?), розмірами 1,65 x 1,0 м. Безпосередньо під кістками рук, тазу та ніг зафіксовано тлін коричневого кольору, окрім того, в районі голови та на стопах – вохру, а в районі низу грудної клітки і живота – пляму тліну зеленового кольору (25 x 18 см). Безінвентарне.

Поховання 12 (ямної культури, основне для кургану В) (рис. 36) – знаходилося за 44,0 м під кутом 328° і на рівні 4,68 м від Р (рис. 5); його здійснено з рівня ДГ у ямі підпрямокутної форми, яка була простежена з рівня материка на глибину до 15 см. Кути ями закруглені, стінки похилі, довгою віссю орієнтована за лінією Пд.-Пд.Сх. – Пн.-Пн.Зх., розміри біля дна – 1,85 x 1,2-1,35 м. Довгі стінки ями посередині увігнуті, торцева південна, навпаки, дещо вигнута, а торцева північна мала округлий виступ до 20 см. Таким чином, у плані яма мала своєрідний антропоморфний контур, що нагадує контур стел доби ранньої бронзи. В центральній частині ями на дні зафіксовано залишки вогнища: сажову пляму чорного кольору товщиною до 1 см, розміром 1,08 x 0,7 м, під якою суглинок був пропечений на кілька сантиметрів. Дно на місці вогнища було дещо підвищене. На Пн.Зх. від цієї плями зафіксовано невелику пляму вохри (приблизно 35 x 15 см), сильно пошкоджену

норою, а за 15 см на Сх. – фрагмент верхньої частини стегнової кістки дорослого чоловіка, голівка якої лежала у плямі вохри. Окрім того, на залишках вогнища зафіксовано невелику пляму тліну зеленового кольору (10 x 8 см) (рис. 36).

Поховання 13 (ямної культури ?) (рис. 37) – знаходилося за 49,1 м під кутом 342° і на рівні 5,63 м від Р; його впущено в північно-східну полу кургану В, вірогідно, з рівня насипу II; вірогідно, з ним пов'язаний викид, який було простежено за Пд. і Пн. профілем VII Пн. бровки (рис. 19); він знаходився на схід і південь від поховання (рис. 5).

Поховання здійснено у ямі овальної форми, орієнтованій довгою віссю за лінією Пн.-Сх. – Пд.Зх., розмірами 1,60 x 1,05 м. У верхній частині яма розширювалася у південно-західному напрямку до розмірів 2,25 x 1,60 м. Нижня частина ями десь на 40 см була засипана мішаним ґрунтом. Вище знаходився шар каміння. Центральне місце займала масивна плита видовженої форми, розміром 84 x 45 x 25 см. Інші камені були аморфної форми і менших розмірів. Уздовж довгої східної стінки було простежено дошку розміром 60 x 12 x 3 см, під нею – залишки ще двох. На рівні верхньої частини каміння знайдено керамічну ліпну *посудину* та крем'яний *відщеп*. На дні знахідок не зафіксовано (рис. 37, 1-2).

Посудина – із вузьким коротким горлом, кульоподібним тулубом, у верхній частині якого симетрично розташовано 4 масивні наліпні “вушка” із вузьким отвором. Поміж “вушками” та під деякими “вушками” орнаментована вдавленнями шнура, що утворюють “куточки”. Поверхня зі слідами заглажених розчосів, сірого кольору, на зламі – чорного. Два вушка і фрагменти горла відбито у давнину. Н = 14,1 см, Дв = 5,3 см, Дмах = 13,5 см; об'єм близько 0,9 л (рис. 37, 3).

Відщеп – з крейдяною кіркою без наявних слідів утилізації. 8,0 x 4,2 см (рис. 37, 4).

Поховання 14 (катакомбної культури) (рис. 38) – знаходилося у 45,7 м під кутом 336° і на рівні 2,32 м від Р; його впущеного з рівня насипу III кургану В (за Пд. і Пн. профілем VII Пн. бровки – рис. 17). Вірогідно, з ним пов'язаний викид, простежений по східній частині профілів VII Пн. бровки та під час

зняття ґрунту у 8-й Пн. траншеї; він знаходився на схилі насипу за 1,5-2,0 м на Пн.Сх. від поховання у вигляді лінзи потужністю до 0,3 м і розмірами 7,0 x 4,0-5,0 м (рис. 5).

Поховання здійснено у катакомбі (рис. 38). Вхідна яма (шахта) мала майже підквадратну форму із закругленими кутами, нерівними (деформованими?) стінками, простежена глибина від рівня материка до 1,1 м, дно похилене до камери, із сходинкою висотою 10 см. Заповнення шахти складалося в нижній частині із світло-сірого суглинку (на 2,0 м від дна), а в верхній – із темного ґрунту із незначними прошарками сірого суглинку. Приєднання шахти до камери – паралельне. Перехід шириною до 1,4 м здійснювався через сходинку висотою 5 см і був перекритий плахами, від яких збереглися тільки фрагменти. У центральній частині перекриття з боку шахти знаходився неповний кістяк вівці (череп із покладеними на нього довгими кістками), а в його південно-східній частині, з боку камери, – нижня частина керамічної ліпної посудини, що, вірогідно, слугувала “жаровнею”. Камера мала неправильну овалну форму, розміри 2,25 x 1,6 м, дно увігнуте в центрі на 5 см, склепіння повністю обвалилося.

На дні камери знаходився кістяк людини (чоловік, 35-45 років) у скорченому стані на правому боці, головою орієнтований на Сх. Череп був відділений та покладений перевернутим біля правого плеча. Хребет сильно вигнутий у спинній частині⁹. Ліва рука випростана, її кисть стиснута, права – слабо зігнута, її кисть розпрямлена. Ноги зігнуті у тазостегнових суглобах під прямим кутом, у колінних – права під гострим кутом, ліва під тупим. Кості лівої ноги були зрушені (можливо, внаслідок падіння склепіння). Більша частина стопи правою ногою була відсутня, а оскільки сліди діяльності землерийних тварин не фіксувалися, то можна стверджувати, що небіжчика було поховано саме із такою стопою. Під черепом та стопами зафіксовано вохру (при цьому абрис плями вохри в районі стоп повторював абрис цілої стопи як на лівій, так і на правій нозі). У вохрі також були деякі фа-

ланги пальців рук та 2-3 хребця на спині. Під пахвою правої руки було знайдено фрагмент черепа дорослої людини, вирізаний гострим предметом, у вохрі. Біля правого коліна у плямі вохри знаходилася купка із кісток дорослої людини: 3 фаланги пальців, 3 хребця і 12 фрагментів черепа (рис. 38).

“Жаровня” з нижньої частини посудини із округлим тулубом; поверхня горбкувата, вкрита грубими розчосами, сірого кольору. Н = 8 см, Дмах = 22 см, Дд = 11,7 см (рис. 39, 1).

Поховання 15 (ямної культури) (рис. 39, 2-3) – знаходилося за 42,6 м під кутом 335° і на рівні 4,67 м від Р; його здійснено фактично з рівня ДГ між двома первинними насипами І і І-А кургану В (рис. 16, 2); викид з ями оточував поховання, вірогідно, з усіх сторін у вигляді лінзи потужністю 0,1-0,3 м і розмірами 9 x 6 м (рис. 5).

Здійснене у ямі прямокутної форми із чітко вираженими кутами і майже прямими стінками, довгою віссю орієнтованою за лінією Пн.-Сх. – Пд.-Зх., розмірами 1,98 x 1,18 м, із зафіксованою глибиною до 0,45 м. Яму було викопано у суглинку жовтого та білого кольору, дуже щільному, внаслідок чого вода, що потрапляла до ями через ґрунт, затримувалася на дні і утворила численні тоненькі шари наливів, що перекривали дно і кістяк. Яму було перекрито дошками, повністю зотлілими.

На дні знаходився кістяк людини (дорослої) на спині, головою орієнтований на Пд.-Зх., із слабо підігнутими догори колінами, що завалилися на правий бік. Стан збереженості кісток поганий. Руки випростані вздовж тулуба, кисті не збереглися. Небіжчика було покладено у ямі так, що голова знаходилася за 24 см від північно-східної стінки, а ноги – пальцями майже біля південно-західної стінки. Під кістяком майже по всій площі ями зафіксовано тлін темно-коричневого кольору від підстилки. Череп та нижня частина ніг від коліна та стопи були у червоній вохрі. Окрім того, плями вохри зафіксовані під пахвою правої руки та за 5 см від її ліктя, а також пляма підтрикутної форми поміж стегнами (у паху), під якою зафіксовано дещо меншу пля-

⁹ Нажаль, хребці за їх станом неможливо було взяти на антропологічну експертизу, щоб визначити чи дійсно похований був при житті горбуном.

му тліну зеленавого кольору. Безінвентарне.

Поховання 16 (катакомбної культури) (рис. 36, 2-4) – знаходилося за 41,6 м під кутом 320° і на рівні 4,95 м від Р. Вірогідно, що з похованням пов'язаний викид, лінзу якого зафіксовано в західній частині Пн. профілю V Пн. бровки (рис. 15, 2); він знаходився на Пд. від поховання (рис. 5).

Поховання було здійснено, вірогідніше за все, у катакомбі. Воно було зафіксовано зачисткою на рівні материкового суглинку у вигляді овальної плями темного ґрунту, що зменшувалося у розмірах по мірі наближення до дна. По мірі розчистки з'ясувалося, що тлін на дні ями заходить під суглинок, який мав рихлу структуру і був насичений дрібними камінцями. Стінки ями було залишено досить умовно, вони фіксувалися тільки за різністю щільності ґрунту. Таким чином, було зафіксовано яму, овальну у плані, розмірами 2,45 x 1,85 м і глибиною до 0,44 м, довгою віссю орієнтованою за лінією Пд.Сх. – Пн.Зх. Найвірогідніше, вона є залишками камери катакомби, хоча слідів вхідної ями не зафіксовано. Ймовірніше, вона знаходилася на Пд.Зх. від камери.

Кісток людини не знайдено. Більшу частину дна ями вкривав тлін чорного кольору, що утворював пляму овальної форми розміром близько 1,4 x 1,9 м. У північно-західній частині ями зафіксовано пляму темно-червоної вохри діаметром до 25 см. За 55 см на південь від неї знаходилися 2 “випрямлювачі” для древків стріл за 15 см одне від одного (один був переламаний у давнину, фрагменти лежали перпендикулярно один до одного) (рис. 36, 2).

“Випрямлювачі” для древків стріл – видожені прямокутні брусочки із закругленими кутами та подовжнім жолобом, округлим у перетині. Виготовлені з пісковика коричнево-рудого кольору. Розмір: 9,7 x 2,8 см і 8,2 x 3,7 см (рис. 36, 3-4).

Поховання 17 (катакомбної культури) (рис. 40-42) – знаходилося за 39,6 м під кутом 335° і на рівні 4,90 – 5,10 м від Р; здійснено з рівня насипу IV в центрі кургану В (рис. 16, 1). Викид з ями у вигляді лінзи, потужністю до 0,25 м, великої за площею і під трикутної у плані, знаходився на південь від поховання на схилі кургану (рис. 16, 5).

Поховання здійснено в катакомбі. Вхідна яма (шахта) мала неправильну округлу форму, розміри (на рівні материкового суглинку) 1,4 x 1,3 м. Стінки похилі, за рахунок чого із північного, західного та південного боків яма біля дна збільшувалася на 10 см, а зі східного – дещо звужувалася і переходила у лаз шириною до 1,2 м і довжиною 0,3-0,4 м. Дно шахти ледь увігнуте, перед переходом до камери воно підвищувалося на 8 см, утворюючи поріжок. Камера мала також округлу форму, розміром 2,65 x 2,75 м, і її було вирито у білому суглинку із домішкою піску. Оскільки суглинок досить м'який, склепіння повністю просіло скоріше за все невдовзі після здійснення поховання. Дно камери знаходилося на 15 - 20 см нижче дна шахти, на рівні 5,10 від Р. Вхідна яма була забита брилами каменю (пісковіку) різного розміру (до 0,7 x 0,6 x 0,3 м), які було викладено приблизно 4-ма шарами, при цьому кількість та розміри каменів зменшувалися зверху до низу, а нижню частину шахти десь на 20 см було засипано ґрунтом. Вхід до камери, цілком вірогідно, був перекритий дерев'яними дошками, від яких залишився тільки тонкий прошарок сажі. У переході між шахтою і камерою на рівні нижніх шарів каміння (4,61 м від Р) знайдено фрагменти керамічної ліпної посудини, яка, вірогідно, слугувала *жаровнею*.

На дні знаходилися два кістяки людей, які розташовувалися досить довільно – за 0,6 м один від одного та від стінок камери (рис. 40).

Кістяк 1 (чоловік, 25-30 років) – випростаний на правому боці із завалом на груди (це, вірогідно, сталося після обвалу камери, про що свідчать зламані тазові кістки), головою орієнтований на Пн. Руки зігнуті у ліктях під прямим кутом; права – під тілом, її кисть під тазом; ліва – зрушена внаслідок падіння камери (кістки при цьому переламалися). Ліва нога ледь зігнута, права – пряма. Під кістяком та довкола нього від голови до колін – пляма тліну чорного кольору. Під черепом та над ним – пляма вохри, яка має 3-4 “язики”, що відходять від черепа. При цьому, на черепі лише на лобі та лицевій частині слабкі сліди вохри, такі ж – на ступнях ніг. За спиною похованого, за межами тліну – жезл із сокироподібним *навершям*, розгорнутим лезом

назовні. Жезл мав дерев'яне руків'я довжиною близько 40 см, яке фіксувалося у вигляді завапнованого валика. Аналогічний валик зафіксовано за 5-15 см від жезла: він був ледь вигнутим (до 6 см) і мав пригострені кінцівки та довжину до 1,0 м. Вірогідно, це залишки якогось *дерев'яного предмета*, не виключено, що лука.

Кістяк 2 (чоловік, 25-30 років) – випростаний на лівому боці із завалом на спину, головою орієнтований на Пн. Голова підігнута підборіддям до грудей. Права рука випрямлена, ліва – ледь зігнута, її кисть на тазу (але це не початкове положення). Ноги витягнуті, у гомілках зведені разом. Під кістяком та довкола нього – велика овальна пляма тліну чорного кольору (1,85 x 1,0 м). Поверх неї зафіксовано: на стегновій кістці лівої ноги та біля неї – пляма чорно-сажистого тліну овальної форми (0,4 x 0,25 м), а також численні плями та смуги вохри. За спиною – овальна пляма вохри малинового кольору (37 x 15 см); за 22 см від лоба – овально-вигнута пляма бурої вохри; біля правої руки, біля ніг та перед ними – вигнуті смуги червоної вохри. Окрім того, вохрою були вкриті окремі кістки: шийні хребці, обидві руки у ліктвовому згині, частково права рука, район живота, праве крило таза (інтенсивно), пах, права нога до коліна, стопи (слабо). На черепі зафіксовано сліди фарбування та якихось посмертних дій: потилиця інтенсивно пофарбована вохрою, смуга вохри проходила по тімені, лоб і нижня щелепа – у вохрі, також у вохрі були зуби та вся ротова порожнина, у носі – яскраво-червона вохра; а в отворах очей та вух і біля “рота” – залишки речовини брудно-зеленого кольору. За спиною похованого знаходився жезл із кам'яним фігурним *навершям*, який після падіння камери, перекрився кістками.

1. “*Жаровня*” із частини посудини, високіх пропорцій із прямим коротким горлом; по зрізу гирла – навкісні вдавлення; поверхня вкрита заглаженими розчосами, сірого і коричневого кольору. Розміри фрагмента 20 x 21 см (рис. 41, 2).

2. *Навершя* жезлу сокироподібне – має вигляд типової кам'яної сокири із просвердленим центральним отвором. У той же час обух і “носик” оформлено у вигляді рельєф-

них виступів. У центральній частині навершя оперізує гладкий валик. Верхня і нижня грані дещо сплюснені. Поверхню навершя ретельно зашліфовано, але при цьому на чорному фоні невеличкими виступами виділяються природні включення білого мінералу. Камінь (метабазальт тонкозернистий із заповненням порожнин кварцом, агатом; порода властива для Західного Кавказу). 8,4 x 4,2 см (рис. 42, 2).

3. *Навершя* жезлу фігурне – округле у плані і ледь вигнуте у профіль. Має округлий і підпрямокутний рельєфні виступи, які розташовані симетрично. Поміж ними розташовується гладкий валик, який у поперек оперізує навершя. Поверхню ретельно зашліфовано. Камінь (габро або діорит; порода властива для деяких регіонів України, зокрема Криму). Д = 6,0 см (рис. 42, 1).

Обидва навершя є ізоморфними поміж собою: вони мають однакові структурні елементи, але перше з них видовжене, а друге – округле.

Поховання 18 (катакомбної культури) (рис. 42-45) – знаходилося за 44,1 м під кутом 338° і на рівні 5,10 м від Р; найвірогідніше, здійснене з поверхні насипу III кургану В, у разі якщо викид, зафіксований на Пн. профілі VI Пн. бровки (рис. 16, 2), пов'язаний саме з цим похованням; викид у вигляді лінзи розміром приблизно 5,5 x 3,5 м знаходився на Зх. від поховання (рис. 5).

Поховання здійснено у катакомбі. Повні розміри шахти не простежено; її дно похилене у бік камери; з'єднання з камерою паралельне; перехід не виражений. Поміж шахтою і камерою в північній частині знаходилися *ребра вівці*, в південній – фрагмент посудини, який слугував “*жаровнею*”. Камера у вигляді видовженого нерівного овалу, розмірами 1,70 x 0,78 м; довгою віссю орієнтована майже за лінією Пд.Сх. – Пн.Зх.; дно відносно рівне (рис. 42, 3).

На дні знаходився кістяк людини (дорослої), від якого збереглися тільки череп і кістки рук та фрагмент кістки ноги, які були природно віддалені один від одного. Череп знаходився у південно-східній частині ями, на правому боці, лицем до входу. У центральній частині камери, за 20 см від черепа знаходилися променеві кістки обох рук і кості кистей.

Під кистю однієї з рук зберігся фрагмент стегнової кістки ноги. Вся центральна частина дна камери була вкрита тліном коричневого кольору, поверх якої у самому центрі – пляма вохри, розміром 40 x 37 см. У південному куті камери знайдено *посудину № 1*, у північному її кінці – *посудини № 2 і 3*. За 20 см на Пн.Сх. від рук знайдено *абразив*, покладений майже паралельно довгій вісі камери. На черепі збереглися залишки прикрас (рис. 43, 1): в районі вуха і на вилицях – вигнута низка з 11 бронзових *намистин* з “вушками”, біля якої ще 5 різних *намистин*; у районі носа – низка бронзових *намистин* і 2 *кільцеподібних підвіски*; під носом – одна *кільцеподібна* і 8 *ложкоподібних підвісок*; окремо – різні кістяні і бронзові *намистини*. Біля і під променевими кістками однієї з рук знайдено 9 *кістяних кілець*, які утворювали суцільну прикрасу (рис. 44, 1). Окрім того, біля рук зафіксовано грудку вохри діаметром 4 см, а за 22 см від черепа до шахти знайдено невеликий шматочок *крейди* (рис. 42, 3).

1. *Кільця* – вирізані із трубчастої кістки, краї прямі або навскісні. На одному кільці по зовнішній поверхні декор у вигляді прямих насічок. Кістка. 9 екз. (цілі і фрагментовані). Д = 1,8-2,0 см (рис. 44, 2-10).

2. *Підвіска* кільцеподібна – у вигляді широкого кільця із вушком; лицьова частина декорована 3 рельєфними концентричними валиками-кільцями: центрального у вигляді вірьовочки і двох гладких. Бронза. 3 екз. Д = 1,5 см (рис. 43, 13).

3. *Підвіска* ложкоподібна – видовженої форми, із широким вушком у верхній частині і випуклим щитком із гладкою поверхнею – у нижній. Бронза. 5 екз. 2,0 x 0,8-1,0 см (рис. 43, 11-12).

4. *Намистина* округла, кільцеподібна. Бронза. 10 екз. Д = 5 мм (рис. 43, 4-8).

5. *Намистина* округла з 2 боковими “вушками”, розташованими симетрично. Бронза. 14 екз. 8 x 4 мм (рис. 43, 2-3).

6. *Намистина* округла, із центральним отвором. Бронза. 1 екз. Д = 3 мм (рис. 43, 10).

7. *Намистина* округла, кільцеподібна, мініатюрна. Кістка. 1 екз. Д = 1 мм (рис. 43, 9).

8. *Посудина* (№ 1) кубкоподібна – із прямою шийкою і округлим дном, яке має із зовнішнього боку округле вдавлення (2,5 x 2,3

x 0,4 см). Орнаментована по шийці 3-ма відбитками 3-рядної тасьми і 2-ма рядками горизонтальних вдавлень, що чергуються; по тулубу – такими самими рядочками вдавлень і відбитками, що чергуються і утворюють трикутники, вершини яких заходять на дно. Поверхня заглажена, зовнішня коричневого кольору, плямиста, внутрішня – темна, плямиста. Н = 8,4 см, Дв = 10,6 см, Дмах = 18,4 см (рис. 45, 1).

9. *Посудина* (№ 2) кубкоподібної форми – із високою прямою шийкою, округлими плечиками і виділеною під час формовки придонною частиною. Шийка декорована 4-ма відбитками 3-рядної тасьми, розташованими за 5-7 мм один від одного. Плечики і тулуб декоровані 4-ма “шевронами”, розташованими симетрично. “Шеврони” являють собою кругову композицію, в основі якої – округле вдавлення (діаметром до 2 см), оточене концентрично розташованими відбитками 3-рядної тасьми (по 5-6 кілець); у верхній частині кільця “шевронів” неповні, “обрізаються” вдавленнями на шийці. Орнаментальні мотиви розташовано вільно, вони заповнюють собою більшу частину поверхні посудини, окрім її придонної частини. Зовнішня поверхня світло-коричневого кольору із темними плямами, внутрішня – заглажена, плямисто-сіра. Н = 12,8-13,2 см, Дв = 14,3 см, Дмах = 16,7 см, Дд = 9,2 см (рис. 45, 2).

10. *Посудина* (№ 3) кубкоподібної форми – із прямою шийкою і округлим тулубом, оформленим 5-ма конусоподібними низько рельєфними виступами; кожен з виступів орнаментовано відбитками 3-рядної тасьми, загнутих по кільцю, кільця розташовано концентрично по 5 (у 4-х випадках) і 3 (в 1-му). Шийку орнаментовано відбитками тасьми (4 лінії), які перемежуються із рядками горизонтальних вдавлень (3 рядка). Поверхня заглажена, зовнішня коричневого кольору із темними плямами внизу, внутрішня – переважно сіра. Н = 14, 0 см, Дв = 15,0 см, Дмах = 18,8 см, Дд = 10,8 см (рис. 45, 3).

11. “*Жаровня*” із частини посудини горщикоподібного типу, яка має пряму шийку і округлий тулуб; орнаментована: по шийці – 6-ма паралельними відбитками шнура, під шийкою – наліпним валиком, який розчле-

нований короткими і прямими відбитками шнура; поверхня на шийці заглажена, на тулубі вкрита розчосами, коричневого кольору (у верхній частині темно-коричневого); внутрішня поверхня рівномірно закопчена. 20 x 21 см (рис. 43, 14).

12. *Абразив* із гальки, видовженої, чотиригранної, без слідів утилізації. 14,8 x 2,9 см (рис. 45, 4).

Поховання 19 (катакомбної культури) (рис. 46) – знаходилося за 41,5 м під кутом 343° і на рівні 5,25 – 5,63 м від Р; його впущено в східну полу кургану В з рівня насипу IV (Пн. профіль VI Пн. бровки – рис. 16). Викид з ями оточував поховання півколом шириною до 1,0 м на Пн. і 2,5 м на Сх., вниз по схилу кургану (рис. 5).

Поховання здійснено у катакомбі. Вхідна яма (шахта) мала овальну форму, довга вісь якої орієнтована за лінією Пн. – Пд. із відхиленням до Сх., розміри 1,08 x 1,56 м; дно похиле, поступово понижувалося в бік камери (різниця до 15 см). Шахту в верхній частині було заповнено темним ґрунтом, в середній – мішаним із тонкими прошарками суглинку, у нижній – глинами каміння розміром 35 x 18 x 15 см – 60 x 45 x 25 см, нижче них та камеру – чорноземом. Перекриття входу не простежувалося. У норі, що проходила над входом, було знайдено керамічну ліпну *посудину*, яка вірогідно, початково знаходилася у шахті (рис. 46, 1-2).

Вхід до камери було оформлено у вигляді невисокого овального лазу 0,9 x 0,3 м. Камера мала неправильну овальну форму, розміром 1,12 x 1,63 м, поєднувалася із шахтою у паралельному з'єднанні, дно камери знаходилося на 0,25 м нижче від дна шахти і на рівні 5,63 м від Р. Висота склепіння – до 40 см. У камері кісток людини та будь-яких знахідок не було (рис. 46, 1-2).

Посудина – горщикоподібного типу, низьких пропорцій, товстостінна, із ледь розтрубною шийкою і округлими плечиками; дно трішки ввігнуте. Поверхня вкрита розчосами: ззовні – прямим на шийці, навскісними на тулубі; всередині – круговими; коричневого кольору, ззовні в верхній частині і всередині повністю закопчена. Н = 14,3 см, Дв = 14,8 см, Дмах = 17,0 см, Дд = 10,5 см (рис. 46, 3).

4.2. Опис комплексів

До числа комплексів віднесено знахідки наборів інвентарю, які, як правило, були пов'язані із ямами (особливо, це добре спостерігалось на прикладі комплексу 6). Дані комплексу не можливо пов'язати із похованнями, оскільки вони не містили кісток людей. Їх також важко визнати кенотафами, оскільки у цьому випадку, як правило, зберігається традиційна конструкція поховальної ями (як у випадку із похованнями 6, 9 і 10 в даному кургані). Враховуючи близькість знахідок у всіх п'яти комплексах катакомбного часу (1, 3-6), можна вважати їх певним культурним явищем, пов'язаних із здійсненням якихось ритуалів, які, скоріше за все, мали поховально-поминальний характер. Саме тому ці комплекси винесено у окрему категорію досліджених у кургані об'єктів.

Комплекс 1 (катакомбної культури) (рис. 47, 1-8) – знаходився за 12,7 м під кутом 133° і на рівні 4,45 м від Р (рис. 4). Являв собою, вірогідно, яму, контури якої простежити не вдалося. У південній частині ями знаходилася керамічна ліпна *посудина*, праворуч від неї – виріб з вохри овальної форми (10 x 6 x 6 см). На північ від них простежено пляму тліну коричневого кольору (40 x 30 см), на якому за 20 см під посудини знаходилися бронзові *підвіска* та *намистинки*. Потужність тліну біля бронзових предметів була дещо більшою, він перекривав намистинки, що дозволяє припустити наявність маленької скриньки або “гаманця”, в якому початково зберігалися прикраси і який з часом зотлів. Праворуч від тліну простежено невелику пляму вохри. За 0,75 м на Пн. від посудини зафіксовано ще одну пляму коричневого кольору (25 x 15 см), за 0,65 м на Пн.Сх. – невелику пляму жовтого тліну від кісток, аморфної форми; за 1,1 м на Пн.Сх. – пляму червоної вохри (18 x 10 см).

1. *Підвіска* спіральна, закручена у 1,5 оберти; в центральній частині округла у перетині, кінцівки трохи розплющені. Бронза. Д = 1,0-1,2 см (рис. 47, 3).

2. *Намистинки* округла, кільцеподібна. 1 екз. Бронза. Д = 5 мм (рис. 47, 4).

3. *Намистинка* округла, кільцеподібна. 1 екз. Бронза. Д = 7 мм (рис. 47, 5).

4. *Намистинки* округлі, біконічні. 1 екз. Бронза. Д= 5-7 мм (рис. 47, 6-8).

5. *Посудина* кубкоподібна із наміченим вінцем, прямою шийкою, округлим тулубом і виділеною прямою придонною частиною. Орнаментований: насічками по зрізу вінця і його зовнішньому краю; по шийці – відбитками тасьми (4 лінії) і рядочками довгих горизонтальних вдавлень (3-ма), які переважають між собою; по тулубу, у верхній частині – 5 рядочками арочних вдавлень і ще 1 рядочком у нижній частині; по придонній частині – прямими вдавленнями; поверхня світло-коричневого кольору, із залишками нагару в верхній частині ззовні і всередині. Н = 14,6 см, Дв = 14,4 см, Дмах = 17,6 см, Дд = 10,4 см (рис. 47, 2).

Комплекс 2 (доби середньовіччя ?) (рис. 47, 9) – знаходився за 39,1 м під кутом 342° і на рівні 1,65 м від Р (рис. 5). Являв собою яму овальної форми із увігнутим дном, розмірами 1,65 x 1,28 м, довгою віссю орієнтованою за лінією Пн.Сх. – Пд.Зх. Переважно в східній частині ями знаходилося скупчення черепів та окремих нижніх щелеп овець, яке супроводжувалося окремими вуглинками та каменем (пісковик), розміром 34 x 25 x 5 см (один з черепів лежав на камені).

Комплекс 3 (катакомбної культури) (рис. 48, 1) – знаходився за 43,6 м під кутом 345° і на рівні 3,88 м від Р (рис. 5). Являв собою керамічну ліпну *посудину*, зверху на яку було покладено 2 камені. Яму, пов'язану із посудиною, не зафіксовано.

1. *Посудина* кубкоподібного типу – з прямою шийкою і округлим тулубом; поверхня зі слідами заглажених розчосів (по шийці – горизонтальних, по тулубу – навскісних); зовнішня – світло-коричневого кольору, внутрішня – на шийці світло-коричневого, нижче – сірого, вкрита вохрою (посудина була нею заповнена). По шийці прикрашений трьома горизонтальними лініями відбитків 3-рядної тасьми, ще одна лінія проходить по верхній частині плечиків, від неї вниз спускаються куточки, заповнені 3-ма лініями, виконані також відбитками тасьми. Н= 19,7 см, Дв= 20,2 см, Дмах= 24,3 см, Дд= 11,5 см. (рис. 48, 2).

2. *Каміні* (2 шт.) прямокутної форми із пісковіку, який має різні відтінки рожевого і

червоного кольору; усі грані закруглені, деякі кути сточено (унаслідок утилізації?). Розміри одного – 14,3 x 8,0 x 3,5 см; другого – 12,2 x 7,2 x 2,8 см (рис. 48, 3-4).

Комплекс 4 (катакомбної культури) (рис. 49, 1-2) – знаходився за 36,7 м під кутом 340° і на рівні 3,53 м від Р (рис. 5). Являв собою пляму тліну коричневого кольору, овальної форми, довгою віссю орієнтованою за лінією Пн.Сх. – Пд.Зх., розміром 1,0 x 0,4 м. На північній краї плями знаходилася керамічна ліпна *посудина*. На Пд.-Зх. за 20 см від неї та одна від одної зафіксовано 3 плями вохри, послідовно темно-червоного (до 10 см у діаметрі), яскраво-червоного (до 8 см) та темно-червоного (до 4 см) кольору. За 35 см на Пд. від посудини зафіксовано тлін від дерев'яного виробу, можливо, невеличкої чаші овальної форми, розміром 12 x 7 см. Конструкцію, пов'язану із комплексом, не зафіксовано.

Посудина (вціліли фр-ти придонної частини) має порепану зовнішню поверхню коричневого кольору. Д дна = 10,0 см (рис. 49, 2).

Комплекс 5 (катакомбної культури) – знаходився за 41,4 м під кутом 336° і на рівні 3,48 м від Р. Являв собою керамічну ліпну *посудину* з вохрою в середині. Яму, пов'язану із посудиною, не зафіксовано.

Фр-ти посудини із розтрубним горлом і округлим тулубом; поверхня вкрита заглаженими розчосами, зовнішня – коричнево-оранжевого кольору, внутрішня – сірого, до горла вкрита вохрою. Реконструйовані розміри: Н= 18,5 см, Дв= 22,2 см, Дмах= 23,2 см, Дд= 10,2 см. (рис. 49, 3).

Комплекс 6 (катакомбної культури) (рис. 50) – знаходився за 35,3 м під кутом 333° і на рівні 4,35 м від Р; здійснений в південній частині кургану В з рівня насипу III (Пн. профіль V Пн. бровки – рис. 15, 2).

Являв собою яму овальної форми, довгою віссю орієнтованою за лінією Пн.Сх. – Пд.Зх., розмірами 1,05 x 0,65 м і глибиною 1,4 м від рівня впуску. Яма була заповнена темним ґрунтом із двома об'ємними включеннями світло-сірого суглинку із камінчиками. Біля дна яма зменшувалася і набувала форми стопи.

На дні ями знаходилися різні предмети: у північній частині – 2 керамічні ліпні *посудини*; за 10 см на Пн. від них, біля північної стін-

ки, пляма червоної вохри овальної форми 10 x 5 см; на південь від посудин – *виріб* з червоної вохри, біля якого зафіксовано кілька вуглинок; за 5 см на Пд.Сх. та 10 см на Пд. від виробу на плямах коричневого тліну – бронзові *підвіски*, біля яких також зафіксовано невеличке скупчення вуглинок; за 40 см на Пд.-Зх. від виробу, у південній частині ями – 2 *намистинки* (бронзова та кістяна) та камінчик, що також знаходилися на плямі коричневого тліну; за 20 см на Пн. від них – видовжена *галька* і крем'яний *відщеп*. Більша частина дна була вкрита тліном коричнево-жовтого кольору від підстилки, яка в південній і центральній частині була вкрита шаром темно-червоної вохри (рис. 50, 1).

1. *Посудина* кубкоподібного типу – із розтрубною шийкою, округлободим тулубом і звуженою нижньою частиною, яка фактично продовжує лінію шийки. Орнаментована: по шийці – пояском сіточки під вінцем і 4 відбитками тасьми, які перемежуються із 3 рядками довгих вузьких горизонтальних вдавлень; по тулубу – 5 шевронами (в їх основі 2 спіральні вдавлення, довкола яких концентрично розходяться відбитки тасьми, вигнутих у вигляді арки), поміж якими – рядочки спіральних вдавлень. Спіральні вдавлення і тасьма спускаються і на нижню частину посудини. У придонній частині – пояс вертикальних коротких вдавлень. Поверхня заглажена, коричневого кольору із темними плямами, частково вкрита вохрою. Н = 13,6 см, Дв = 13,3 см, Дмах = 15,2 см, Дд = 9,0 см (рис. 50, 3).

2. *Посудина* баночного типу із округлими стінками, низьких пропорцій. Зовнішня поверхня декорована 5-ма відбитками 4-рядної тасьми, які оперізують посудину, і 4-ма рядочками довгих вузьких горизонтальних вдавлень, що чергуються поміж собою. Придонна частина декорована додатковим відбитком тасьми і рядочком коротких прямих (вертикальних) вдавлень, які часто перерізають відбиток тасьми. Поверхня заглажена, світло-коричневого кольору, плямиста. Від дна на тулуб відходить кілька темних потічків. Н = 7,1 см, Дв = 11,8 см, Дмах = 12,8 см, Дд = 8,4 см (рис. 50, 2).

3. *Виріб* з вохри мав у плані овальну форму, у розтині – форму півовалу. 10 x 6 x 3 см.

4. *Підвіска* ложкоподібна. Бронза. 3 екз. 1,8-2,0 x 1,0 см (рис. 50, 4-6).

5. *Намистина* біконічна. Бронза. 1 екз. Д = 7 мм (рис. 50, 7).

6. *Намистина* біконічна. Кістка. 1 екз. Д = 7 мм (рис. 50, 8).

6. *Галька* фалоподібна, видовжена, із розширеною однією частиною і звуженою іншою. 8,5 x 3,4 см (рис. 50, 9).

7. *Відщеп* – крайовий, знятий з більш давньої заготовки. Кремій. 3,2 x 2,8 см.

4.3. Скупчення каміння

В різних частинах насипу зафіксовано кілька скупчень каміння.

Скупчення 1 – знаходилося за 14 м під кутом 346° (у 2-й та 3-й Пн. траншеях) і на рівні 1,58-2,18 м від Р (рис. 51, 1-2). Являло собою скупчення каменів (пісковик) різного розміру (від брил 0,75 x 0,5 x 0,4 м до 0,3 x 0,2 x 0,06 м і менших), які лежали на схилі насипу, округле у плані, розмірами 4 x 4 м. Неподалік скупчення у 2-й Пн. Траншеї було знайдено *ручку посудини* доби середньовіччя, але її зв'язок із каменями встановити неможливо.

Ручка від червоноглиняної посудини, округла у перетині (Д = 2,4 см). 5 x 4,5 x 3,2 см. Середньовіччя. Знайдено у 3-й Пн. траншеї (рис. 56, 8).

Скупчення 2 – знаходилося за 13,7 м під кутом 303° (у 2-й Пн. траншеї) і на рівні 2,58-2,91 м від Р (рис. 51, 2). Являло собою скупчення невеликих каменів (пісковик), відносно аморфне у плані, розмірами 2 x 2 м. Різниця рівня знаходження каменів, можливо, свідчить про те, що вони знаходилися у якійсь виборці-ямі (див. також Пд. профіль П Пн. бровки).

Скупчення 3 – знаходилося за 16,8 м під кутом 295° (у 2-й Пн. траншеї) і на рівні 4,02 м від Р (рис. 51, 4). Являло собою три камені (0,4 x 0,2 x 0,14 м, 0,62 x 0,3 x 0,18 м, 0,43 x 0,2 x 0,16 м), які було покладено пліском один за одним за лінією Пд.Пд.Сх. – Пн.Пн. Зх. (150°-330°).

Скупчення 4 – знаходилося за 45,3 м під кутом 332° (у 7-й Пн. траншеї) і на рівні 3,90-4,40 м від Р (рис. 52, 1-2). Являло собою видовжену конструкцію, складену з двох нижніх каменів (розмір 0,54 x 0,40 x 0,18 м і

0,58 x 0,44 x 0,30 м), які були покладені пліскою перпендикулярно один одного (між ними було вкладено на торець ще кілька невеликих каменів), і одного верхнього каменя (0,68 x 0,54 x 0,22-0,30 м). Загалом конструкція була розташована за майже лінією Сх. – Зх.

Скупчення 5 (“менгіри”) (рис. 53) – знаходилося за 47,0 м під кутом 337°. Являло собою три масивні видовжені камені (пісковик), розташовані вертикально поряд один одного за лінією Пд.Сх. – Пн.Зх. (152° - 332°) і закопані у первинний похований ґрунт.

Південно-східний камінь являв собою масивну брилу у перетині підовальної форми, розмірами 0,7 x 0,54-0,34 x 0,3-0,35 м, з відносно пласким верхнім і нижнім торцями; був закопаний у ґрунт на 0,32-0,35 м. Центральний камінь являв собою масивну брилу видовжених пропорцій і підтрикутної у перетині форми, розмірами 1,12 x 0,5 x 0,62 м; нижня частина звужена майже удвічі; був закопаний у ґрунт на 0,25 м таким чином, що округлим кутом спирався на південно-східний камінь. Для більш врівноваженого встановлення центрального каменя під його південний край було підкладено невеликий плаский камінь 0,32 x 0,12 x 0,06 м. Північно-західний камінь являв собою масивну брилу видовженої форми і клиноподібної у перетині форми; розмірами 1,03 x 0,47 x 0,18 см; був закопаний у ґрунт на 0,2 м так, що спирався широким торцем на центральний камінь. Камені були дещо “завалені” на Пд.Сх., але, можливо, цей нахил утворився внаслідок деформації конструкції під вагою насипу, а спочатку вони були встановлені більш вертикально (рис. 53, 2).

Вірогідно, із даним скупченням були пов’язані 2 невеликі камені, які знаходилися на рівні первинного ДГ: один – розташований за 0,1 м на Пд.Сх., розмірами 0,18 x 0,06 x 0,03 м; другий – розташований за 0,35 м на Пн. від, розмірами 0,16 x 0,08 x 0,03 м (рис. 17, 2).

Скупчення 6 – знаходилося за 48,3 м під кутом 333° (у 8-й Пн. траншеї) і на рівні 4,15 м від Р (рис. 52, 3). Являв собою три пласкі масивні плити пісковіку, покладені одна на одну за лінією Сх. – Зх. так, що центральна плита, розмірами 0,6 x 0,42-0,5 x 0,18 м, була нижньою; східна плита, розмірами 0,55 x 0,46-0,27 x 0,15 м, лежала на краю централь-

ної упоперек вісі скупчення; західна плита, розмірами 0,8 x 0,42-0,54 x 0,25 м, лежала на іншому краю центральної плити вздовж вісі скупчення.

Скупчення 7 – знаходилося за 48 м під кутом 331° (у 8-й Пн. траншеї) і на рівні 4,55 м від Р. Являло собою два невеликі камені, що знаходилися у невеликій ямі, викопаній з рівня первинного похованого горизонту. За Пн. профілем VII Пн. Бровки, ця ямка обмежувала із заходу майданчик похованого ґрунту, обмежений зі сходу “менгірами” (рис. 17, 2).

4.4. Ситуації

(комплекси різного походження)

Ситуація 1 – кістки ноги людини, зафіксовані за 5,5 м під кутом 220° і на рівні 3,30 м від Р; пов’язані із руйнуванням поховання 4, розташованого за 2 м на Сх.

Ситуація 2 – зафіксована у центральній частині 2-ї Пн. траншеї на рівні 4,47 м від Р пола похованого насипу (насип V кургану А). У розкопі 2 x 3 м було зафіксовано самий край насипу, який виходив на рівень ДГ. Похована поверхня була вкрита шаром залишок трави білесого кольору (рис. 52, 4). На поверхні насипу знайдено камінь розмірами 50 x 24-30 см, 2 дрібних *фрагменти кераміки* і фрагмент трубчасті кістки невеликої тварини (вівця?). Також зафіксовано окремі вуглики, розповсюджені по всій поверхні (можливо, природного походження, утворені внаслідок тління похованих під насипом рослин).

Фрагмент верхньої частини *посудини* гострореберного (?) типу, прикрашеної відбитками зубчастого штамп, що утворюють лінії; поверхня частково залощена, темно-сірого кольору. 2,0 x 1,3 см (рис. 52, 5).

Ситуація 3 (рис. 23, 5) – розвал *посудини*, яку було встановлено догори дном; знаходився за 16,7 м під кутом 337° і на рівні 4,56 м від Р, за 1,24 м на Пн.Пн.Сх від східного кута кам’яного ящика поховання 3 (3-я Пн.траншея) (рис. 7).

Посудина горщикоподібного типу високих пропорцій із наміченим вінцем і вираженими високо розташованими плечиками і звуженим дном; під вінцем декорований наліпним гладким валиком. Поверхня шерехата, зовнішня – світло-коричневого кольору із

темними плямами, у верхній частині закопчена, внутрішня – переважно з чорними плямами. Н = 34,8 см, Дв = 35,0 см, Дмах = 36,8 см, Дд = 16,0 см (рис. 23, 4).

Ситуація 4 – залишки вогнища, які являли собою пляму світло-сірого попелу, розмірами 90 x 60 см і потужністю 2-3 см; знаходилися за 16,5 м під кутом 323° і на рівні 4,64 м від Р, за 1,2 м на Зх.Пд.Зх від західного кута кам'яного ящика поховання 3 (3-я Пн. траншея). Серед попелу було знайдено фалангу пальця людини (рис. 6).

Подібні залишки вогнищ було зустрінuto ще як мінімум двічі під час проходження 3-ї Пн. траншеї приблизно на тому ж рівні, але, нажаль, точно зафіксувати їх місце розташування не вдалося.

Ситуація 5 – яма, простежена у східній частині Пд. профілю I Пн. бровки (рис. 11, 1; 4). Знаходилася за 8,5 м під кутом 23° і на рівні 4,47 м від Р. Мала діаметр близько 1,25 м, викид знаходився на схід і захід від ями. Знахідок, пов'язаних з ямою, не знайдено.

4.5. Знахідки у насипу

1. *Частина масивної заготовки біфасу*, оформленого на великому відщепі світло-жовтого, з включеннями, кременю середньозернистої структури; збереглася ділянка жолвакової кірки. Можливо, частина від зламаного знаряддя яке використовувалося для риття могильної ями. 8,2 x 6 см. + 2 дрібні фрагменти від нього. Енеоліт – рання бронза. Знайдено біля поховань 4 і 5 (рис. 55, 1).

2. *Шматки нуклеусів і золи з нуклеусів*. 5 екз. Кремінь різної якості і кольору. Знайдено біля поховань 4 і 5 (рис. 55, 2-4).

3. *Фр-т скребка* кінцевого з навскісним лезом на масивній призматичній платівці, вкритий нерівномірною білою патиною. Кремінь. 3 x 3,5 см. Пізній палеоліт (?). Знайдено під час зачистки 2-ї Пн. бровки (рис. 55, 8).

4. *Скребок* на відщепі, з мікроретушшою утилізації на дистальному кінці і зубчастою ретушшою утилізації по краях. Кремінь. 5,4 x 3,5 см. Рання бронза. Знайдено у 8-й Пн. траншеї (рис. 55, 9).

5. *Знаряддя крем'яне* – на масивному реберчастому сколі. Проксимальний кінець закруглено, опрацьовано дрібною крутою ре-

тушшою. Бокові сторони ледь увігнуті і також опрацьовані крутою притупляючою ретушшою. Дистальний кінець дещо розширюється, з черевця підправлений двома зколами, зі спини пригострених кількома нерегулярними сколами. Типологічно виріб нагадує тесло-транше. Воно могло використовуватися у якості долота або стамески, але збитість у обушкочій частині відсутня (не виключена наявність руків'я). Можливо, даний виріб був переоформлений з пошкодженого знаряддя (рис. 55, 7). Знайдено біля поховання 16.

6. *Відбійник* на гальці підтрикутної форми; торці гальки забиті. 7,5 x 4,0 см. Знайдено під час зачистки східної частини Пн. профілю I-ї Пн. бровки, гл. 2,97 від Р (рис. 54, 1).

7. *Шматки кременю і відщеп*, знайдені в різних частинах насипу. 5 екз. (рис. 69, 5-6; 54, 3-4)

8. *Фр-ти* (11 екз.) *посудин*, декорованих наліпними валиками, гладкими підтрикутними і розчленованими; поверхня заглажена, сірого або коричневого кольору. Бабинська культура. Знайдено у 2-й Пд. траншеї (рис. 56, 1-3).

9. *Фр-ти посудини* товстостінної із короткою шийкою, яка переходить у кульоподібний тулуб; у місці переходу декорована рядочком пальцьо-нігтьових вдавлень і невеликими горбками-наліпами; поверхня вкрита грубими розчосами, сірого плямистого кольору. Катакомбна культура. Найбільший – 9,0 x 7,0 см. Знайдено у 8-й Пн. траншеї, на рівні 4,40 м і було пов'язане із викидом з пох. 14 (рис. 56, 4).

10. *Фр-ти стінок посудин*, прикрашених орнаментом: відбитками 2-рядної тасьми (1 екз.) або рядочками відбитків зубчастого штампу (2 екз.). Знайдено у 7-й Пн. траншеї (рис. 56, 5).

11. *Фр-т верхньої частини* ліпної посудини із короткою прямою шийкою, наміченим вінцем і округлим (?) тулубом; поверхня оранжево-коричневого кольору. 1 екз. 4,5 x 3,5 см. Доба бронзи, можливо, катакомбна культура. Знайдено у 1-й Пд. траншеї, гл. 1,75-2,1 (рис. 56, 6).

12. *Фр-т ліпної посудини*, невеликої, круглобокої, по плечикам орнаментованої відбитками зубчастого штампу. 6,5 x 5,2 см.

Катакомбна культура. Знайдено під час зачистки Пд. профілю I-ї Пд. бровки, гл. 2,90 від Р (рис. 56, 7).

13. *Фр-т* стінки ліпної посудини із прокресленим орнаментом. 2,5 x 1,5 см. Зрубна (?) культура. Знайдено під час зачистки 2-ї Пн. бровки.

14. *Фр-т* стінки червоноглиняної посудини. Середньовіччя. 2,7 x 2 см. П.м.

15. *Кістки тварин*: довга кістка з ноги великої рогатої худоби (п.м. з підрізки північної частини насипи), “бабка” із ноги великої рогатої худоби (6-а Пн. траншея).

5. Реконструкція етапів спорудження кургану “Розкопана Могила”

Курган “Розкопана Могила” складається з двох початкових самостійних насипів (**кургани А і В**), які за доби пізньої бронзи були об’єднані у єдине ціле.

Найдавнішим є, вірогідно, південно-східний **курган А** (рис. 4), спорудження якого почалося із здійснення *поховання 8* доби енеоліту. Над цим похованням було споруджено невеликий насип I діаметром близько 8 м і висотою до 0,4 м (Пн. профіль I Пд. бровки – рис. 8, 2). На північ від нього було споруджено насип I-A, розміром близько 10 x 8,5 м і висотою до 0,75 м. Під цим насипом зберігся похований ґрунт (з видимою лінією ДГ 5 м за Пн. профілем Ц. бровки – рис. 7, 2), вірогідно якийсь майданчик, обмежений із заходу ямою шириною 0,9 м і глибиною до 0,5 м (за Пн. профілем Ц. бровки – рис. 7, 2). Поверхня насипу мала уступчастий вигляд, але, вірогідно, така форма була йому надана вже під час наступного будівельного періоду за часів ямної культури. Насип I-A, вірогідно, мав чисто ритуальне призначення, оскільки будь-яких ознак поховання виявлено не було. Те, що насип I-A пов’язаний, скоріше за все, із часом здійснення поховання 8, свідчить значний розрив між лінією похованого ґрунту і полами насипу, що є ознакою проходження досить тривалого терміну між часом його спорудження і перекриття наступним насипом.

В ямний час в верхній частині насипу I було здійснено *поховання 5*. Цьому передували певні ритуальні дії, пов’язані із формуванням поховального майданчику, про що

свідчать незвичайність контурів насипів I і I-A. Поховання 5 було перекрите насипом II, овальної форми, розмірами 25 x 17,5 м, видо-вжений за лінією Пн.Пн.Зх. – Пд.Пд.Сх. Цей насип перекрив обидва попередні і піднявся десь на 1,5 м. Біля його західної поли зафіксовано вибірку ґрунту (за Пд. профілем I Пд. бровки – рис. 8, 1).

В центрі насипу було здійснено *поховання 4*, яке частково перерізало яму поховання 5. Вірогідно, з цим похованням пов’язана досипка II-A, яка подовжила насип на Пд.Пд.Сх. на 5 м.

Після цього було зроблено спробу здійснити ще одне поховання в центрі кургану, про що свідчить порушення перекопом поховань 4 і 5 і викинута нога людини з поховання 4, яку зафіксовано на рівні насипу II (*ситуація I*). За якихось обставин справа так і не була завершена і поховання так і не було здійснене, але новоутворена яма була перекрита насипом III, розміром 33,5 x 21,5 м, який збільшив висоту кургану десь на 0,8 м.

В західній полі новоутвореного кургану було здійснене *поховання 11* ямної культури (за Пн. профілем I Пд. бровки – рис. 10, 2), перекрите локальною досипкою III-A, шириною до 9 м зверху насипу до його поли (за Пн. профілем I Пд. бровки – рис. 8, 2).

Першим з катакомбних поховань, вірогідно, було здійснено *поховання 6*, з яким пов’язаний великий викид, що лежав на поверхні насипу III (Пн. і Пд. профілі II Пд. бровки – рис. 9) і локальна досипка IV-A, яка перекрила південну частину існуючого насипу.

Далі було здійснене *поховання 7*, викид з якого перекрив і викид з поховання 6 і досипку IV-A (Пд. профіль II Пд. бровки – рис. 9, 1). З цим похованням пов’язана досипка IV-B, округла у плані, розміром приблизно 8,5 x 7,0 м, яка повністю перекрила яму і викид довкола неї та дещо вийшла за межі існуючого кургану.

Наступними, вірогідно, було здійснено *поховання 9 і 10*, з якими пов’язана досипка IV-C шириною до 13 м, яка перекрила обидва поховання і досипку IV-B, а також на кілька метрів “вийшла” за східні межі кургану. Східну окраїну цього “язику” насипу перекриває

досипка IV-D (за Пн. профілем II Пд. бровки /рис. 9, 2/, Пд. і Пн. профілями I Пд. бровки /рис. 8/). З якими діями пов'язана ця досипка встановити важко.

Після цього було здійснене пізньокатакомбне поховання 2 і поховання 1 бабинської культури. З одним із цих поховань пов'язано спорудження досить масивного насипу V розміром 36 x 31 м і загальною висотою до 2,8 м, який перекрив всі досипки. Визначальною є знахідка фрагментів валикової кераміки бабинської культури (рис. 56, 2) у східній частині насипу (у 2-й Пд.траншеї та під час зачистки Пд.профілю I Пд.бровки). Північний край насипу оточувала траншея, пов'язана із вибіркою ґрунту до рівня материкового суглинку (за профілями Ц. і I Пн. бровок – рис. 7-8).

Курган В (рис. 5). Найдавнішим тут є поховання 12, яке перекривав невеликий насип I, дещо видовжений за лінією Пд.Зх. – Пн.Сх., розмірами близько 8 x 6,5 м, висотою до 0,6 м. За кілька метрів на Сх. від цього насипу було споруджено насип I-A, майже округлий у плані, діаметром до 7 м, висотою до 0,3 м (за Пн. і Пд. профілями VI Пн. бровки – рис. 16). Другий насип також мав, скоріше за все ритуальний характер, оскільки будь-яких ознак поховання виявлено не було.

За якийсь час між двома насипами було здійснено поховання 15 ямної культури (за Пн. профілем VI Пн. бровки), перекрите потужним вальковим насипом II, майже округлим у плані, розмірами 16,5 x 18 м, висотою до 2,5 м. Насип II також перекрив комплекс “менгірів” (скупчення 5 і, вірогідно, пов'язані з ним скупчення 4, 6 і 7), але з яким із поховань – 12 чи 15 – пов'язаний цей комплекс дотемно встановити не можливо.

В північно-східну полу кургану В було впущено поховання 13, викид з якого було простежено за Пд. і Пн. профілем VII Пн. бровки (рис. 17). Його перекрив насип III, який збільшив параметри кургану по всьому периметру, діаметром 19,5 x 20 м, висотою до 2,75 м.

На поверхні насипу III зафіксовано викиди з катакомбного поховання 18 (Пн. профіль VI Пн. бровки), а в південно-західну полу було впущено поховання 16 (викид з нього за-

фіксовано на Пн. профілі V Пн. бровки – рис. 15, 2). З рівня насипу III, в його південній частині, впущено комплекс 6 (Пн. профіль V Пн. бровки – рис. 15, 2). Комплекс 6, можливо, поховання 18 і частково викид поховання 16 перекрив насип IV, який збільшив переважно південну і східну частину кургану, що існував; загалом насип кургану набув овальної у плані форми і розміри 22 x 15 м.

Не зовсім зрозумілою по відношенню до попередніх поховань є позиція поховання 14, впущеного з рівня насипу III, але в тій його частині, яка не була перекрита насипом IV (простежено на Пд. профілі VII Пн. бровки – рис. 17, 1).

Можливим стратиграфічним свідченням є два об'ємні включення світло-сірого суглинку із камінчиками, зафіксовані у заповненні ямі комплексу 6 (рис. 15, 2), оскільки саме в такому суглинку було здійснено поховання 14.

З рівня насипу IV в центрі кургану В, було впущено поховання 17 (Пд. профіль VI Пн. бровки – рис. 16, 2), а в східній полі – поховання 19 (Пн. профіль VI Пн. бровки – рис. 16, 1).

Всі пізні катакомбні поховання 16, 14, 17 і 19 перекрив насип V, видовжений майже за лінією Пн. – Пд. із відхиленням на Зх., розширений у північній частині і звужений у південній, розмірами 29 x 25 м.

Згодом східну і південну полу кургану перекрив насип V-A, який остаточно завершив спорудження кургану В, який набув розмірів 31 x 26 м.

За доби пізньої бронзи між курганами А і В, відстань між якими була 13,5 м, було здійснено поховання 3 зрубної культури (рис. 6).

Перед тим, як почалося спорудження поховальної споруди, було проведено якісь дії з північною полою кургану А, яка набула форми уступів (Пд. і Пн. профілі I Пн. бровки – рис. 11)¹⁰ здійснено підготовку поховального майданчика, який мав підовальну у плані форму, видовжену за лінією Сх. – Зх. (між курганами А і В), розміром 22,5 x 13 м. Підготовка була пов'язана із вибіркою ґрунту десь до рівня суглинку, а в південній та північній частинах і нижче. В центральній частині майданчику ґрунт залишено у вигляді невеличких узви-

¹⁰ Можливо якісь дії проводилися і з південною полою кургану В, з чим і пов'язано спорудження насипу V-A.

шень (Пн. профіль II Пн. бровки – рис. 12, 2). Також в центральній частині майданчику на рівні або нижче ДГ зафіксовано лінзу ґрунту сіро-синього кольору потужністю до 0,1 м (Пн. профіль II Пн. бровки, Пд. і Пн. профілі III Пн. бровки – рис. 12, 2; 13, 1-2), яка у плані мала видовжену у плані форму, витягнуту за лінією Пд.Сх. – Пн.Зх., розміром близько 10,5 x 4-2 м, розширену в північній частині і звужену у південній. Саме з рівня цього ґрунту було здійснено поховання 3. На південь (за Пд. профілем II Пн. бровки – рис. 12, 1) і північ (за Пн. профілем III Пн. бровки – рис. 13, 2) від нього фіксувалася ідеально рівня поверхня ДГ (можливо, це було досягнуто за допомогою води?), сам похований ґрунт тут набував незвичних зелених відтінків, на відміну від темно-сірих по краях; поверхня ДГ на цих ділянках була вкрита тонким шаром органічних залишків (трави?).

Після здійснення поховання на схід і захід від нього було споруджено валоподібні насипи у плані комоподібні, різнонаправлені, довжиною до 11,5 м і висотою 0,55-1,0 м. У широкій частині насипи були сформовані із світло-коричневого суглинку, в основі ж вузької частини знаходився чорнозем (особливо це властиво для західного насипу). На західному насипу, за 1,2 м на Зх. від поховання 3 якийсь час горіло вогнище (*ситуація 4*).

Потім поступово було заповнено простір між насипами, для чого також використовували переважно материковий суглинок. Після цього в центрі своєрідного курганчику було встановлено догори дном горщик (*ситуація 3*) і, можливо, проводилися ще якісь дії, а сам курганчик набув конічної форми.

Цікавим є порушення лінії ДГ і лінії західного насипу у вигляді 3-х вертикальних тріщин довжиною до 0,4 м, зафіксованих на Пн. профілі III Пн. бровки (рис. 13, 2; 18, 1). Вони могли утворитися тільки внаслідок значної природно-кліматичної дії (сильний мороз або, навпаки, сильна посуха), яка, вірогідно, сталася невдовзі після спорудження первинного курганчику.

Перші закінчені обриси насип над похованням 3 набув із зведенням насипу VI, який було споруджено переважно із суглинку у вигляді конусоподібного валу висотою до 2,5 м

від ДГ і шириною до 17 м, що об'єднав у єдине ціле кургани А і В. Він охоплював північну частину кургану А і “язиком” заходив на курган В. Спорудження, вірогідно, проходило у кілька етапів, які супроводжувалися певними ритуальними діями, про що свідчить, наприклад, яма, викопана за 10,5 м на Пд.Сх. від поховання 3 (*ситуація 5*).

На Пд. профілі I Пн. бровки також було зафіксовано чітко виражені тріщини у вигляді видовжених куточків глибиною 1,3 і 1,0 м, які пронизували прошарки насипу VI, а також насип V і частково насип III кургану А (рис. 11, 1).

За деякий час попередній насип було перекрито насипом VII, який було споруджено у кілька прийомів із шарів суглинку, чорнозему і мішаних ґрунтів. В окремих випадках деяким ґрунтовим шарам надавався певний вигляд, як, наприклад, чорноземному валу, розташованому на північному схилі кургану А (Пн. профіль Цент. бровки і профілі I Пн. бровки – рис. 7, 2; 11, 1-2). Не виключено, що кожен такий шар мав своє символічне значення і його спорудження здійснювалося через певний проміжок часу. Врешті-решт об'єднувальний насип над похованням 3 накрив кургани, що існували до його здійснення. Ширина перемички досягала 24-28 м, висота – 3,5 м.

На західному схилі насипу, в його центральній частині, було покладено каміння: вище по схилу у вигляді відносно аморфного у плані скупчення невеликих каменів, розмірами 2 x 2 м, яке, можливо, було пов'язане із вибіркою ґрунту або ямою (*скупчення 2*); нижче по схилу – було покладено 3 камені один за одним за лінією Пд.Пд.Сх. – Пн.Пн.Зх. (150°-330°) (*скупчення 3*). Наскільки одночасними є ці скупчення і до якого часу вони відносяться достеменно встановити не можливо.

До часів середньовіччя, вірогідно, відносяться скупчення каміння в центральній частині перемички (*скупчення 1*) і яма із черепами овець в північно-східній частині насипу (*комплекс 2*).

З часом відбувалася поступова трансформація насипу, зокрема, змив ґрунту з його верхів'я, та акумуляція змитого та нав'яного ґрунту на полах насипу (шар чорнозему, що оточував насип VII по всьому периметру кургану).

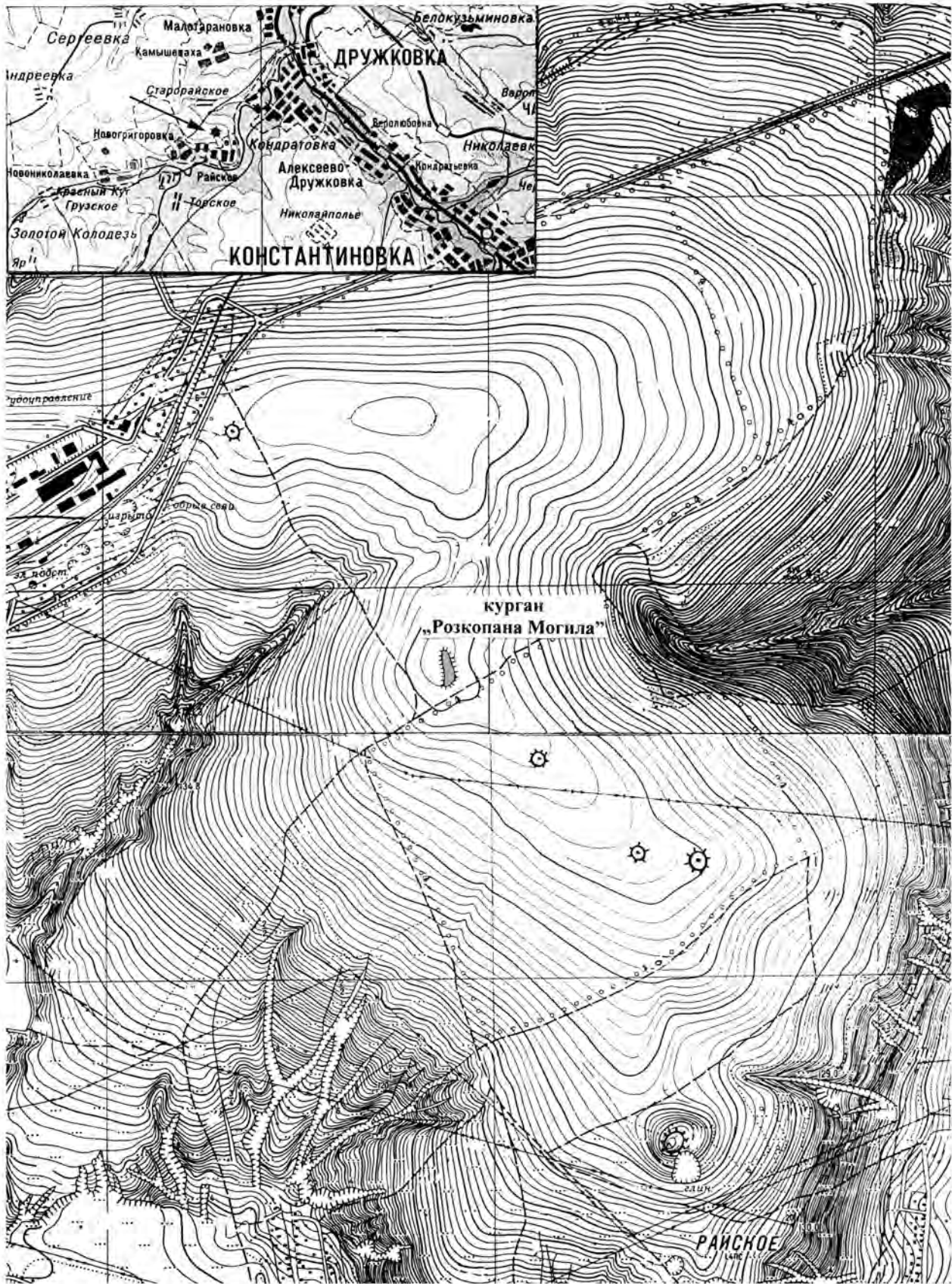

Рис. 1. Розташування кургану "Розкопана Могила".

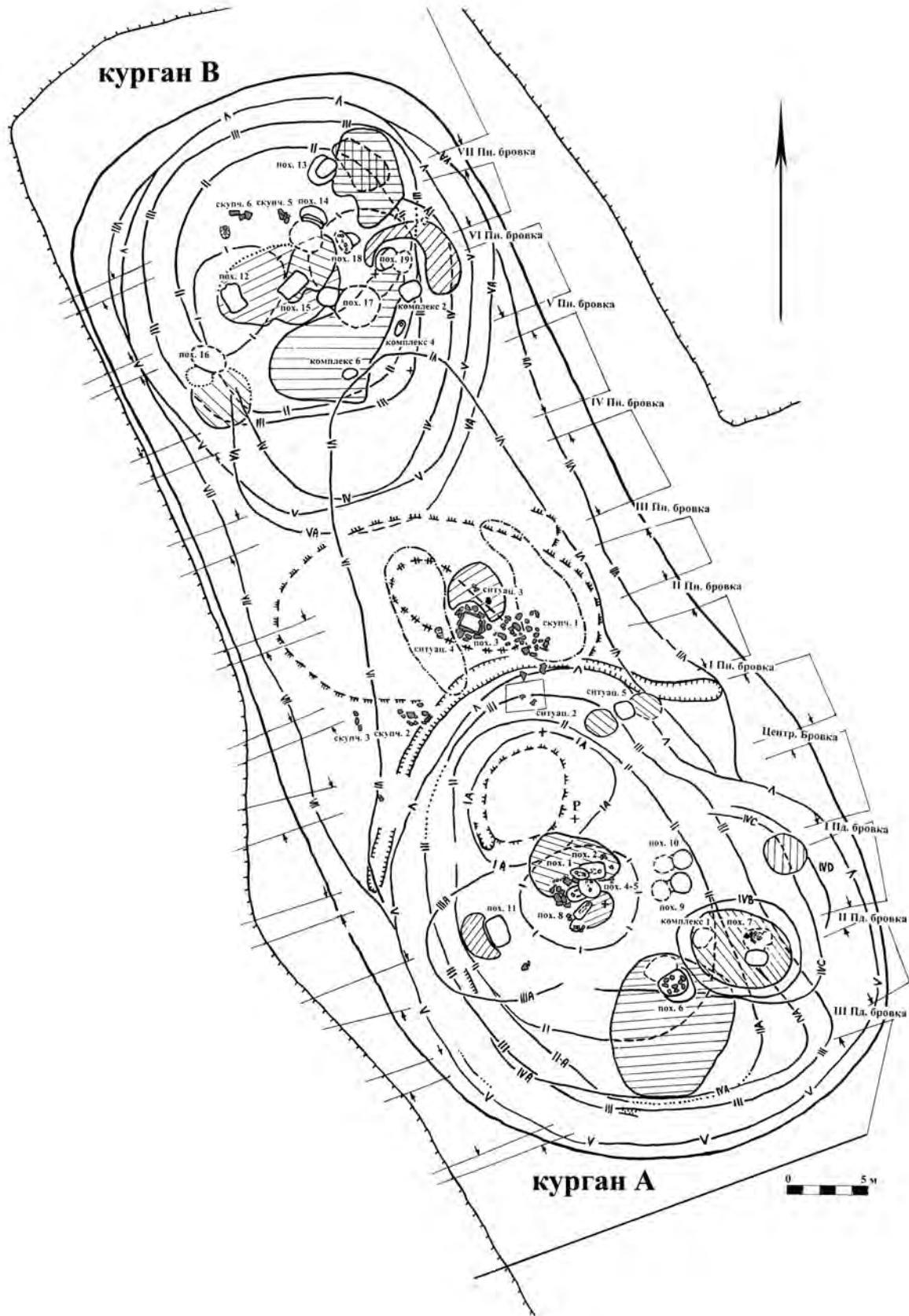

Рис. 3. Курган “Розкопана Могила”: загальний план.

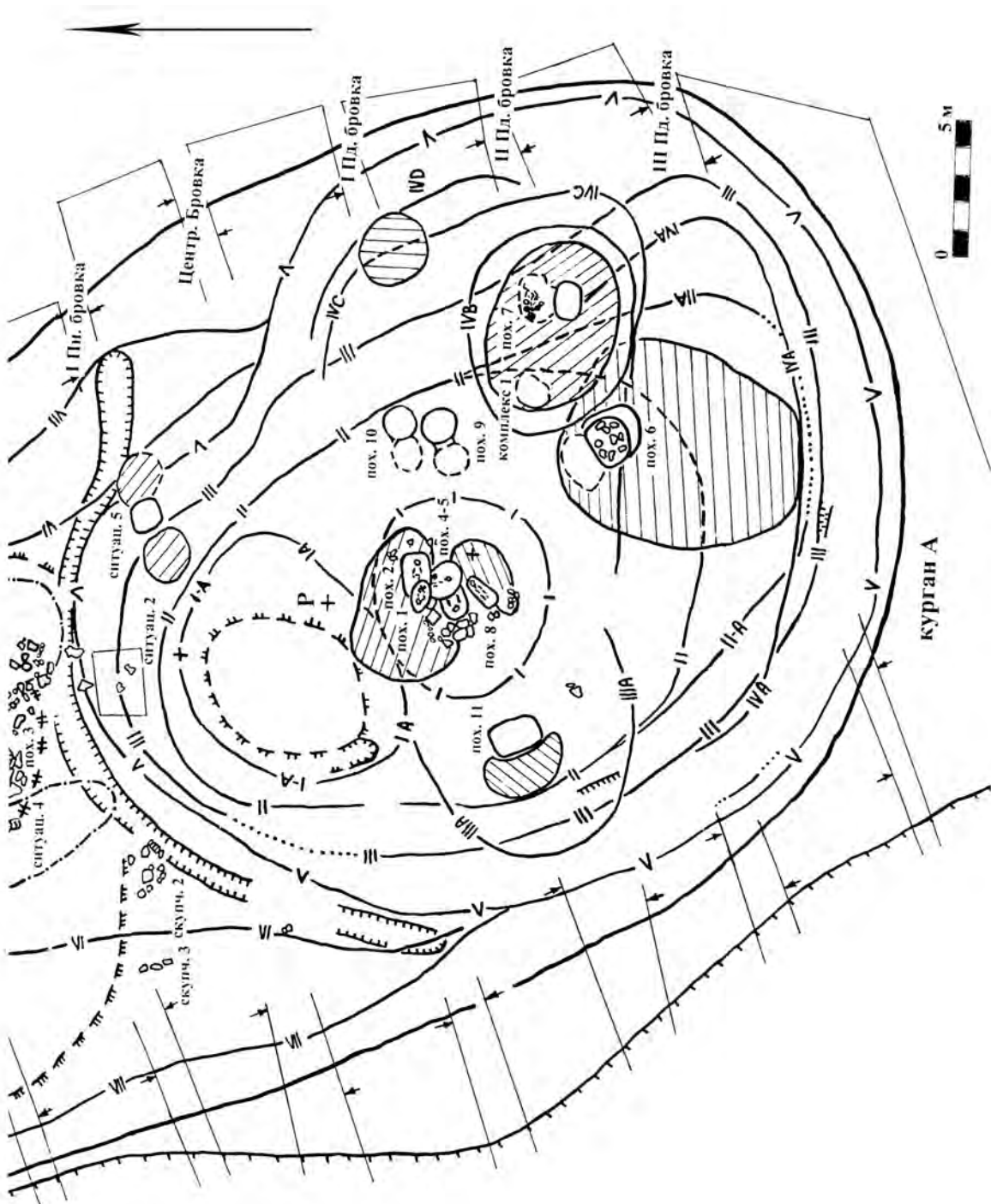

Рис. 4. Курган "Розколана Могила": план кургану А (південна частина загального комплексу).

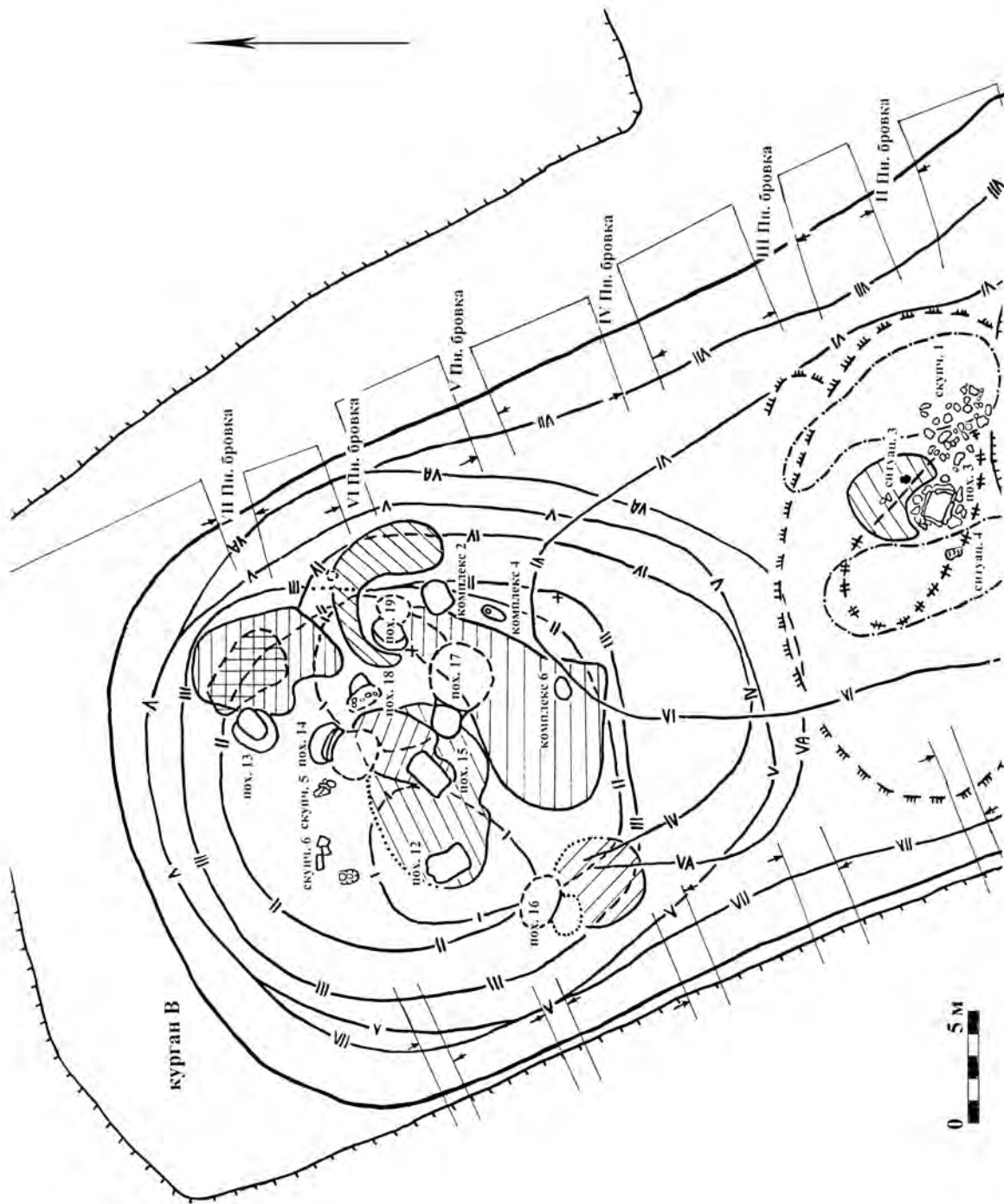

Рис. 5. Курган “Розкопана Могила”: план кургану В (північна частина загального комплексу).

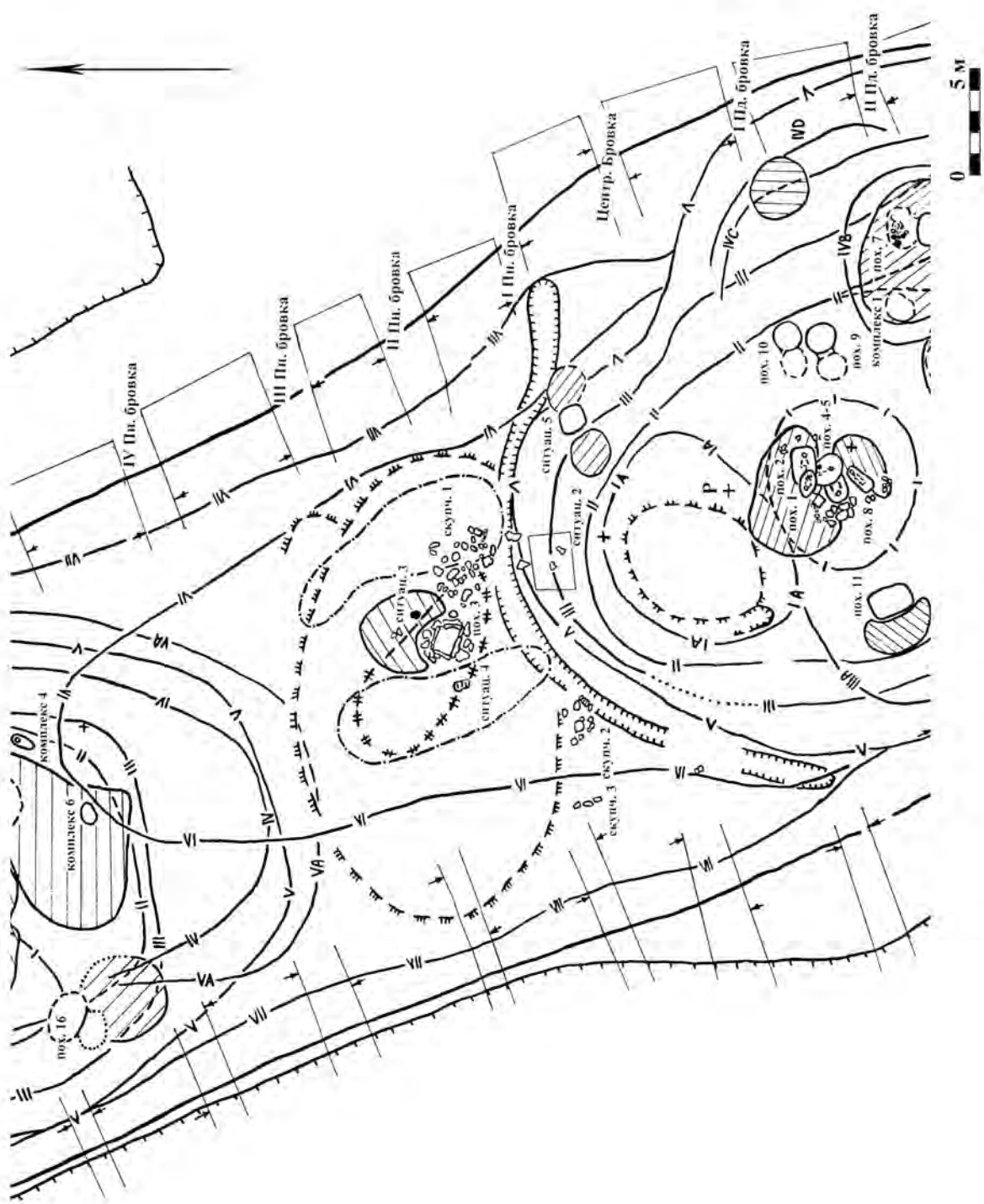

Рис. 6. Курган “Розколана Могила”: план центральной части заглавного комплекса.

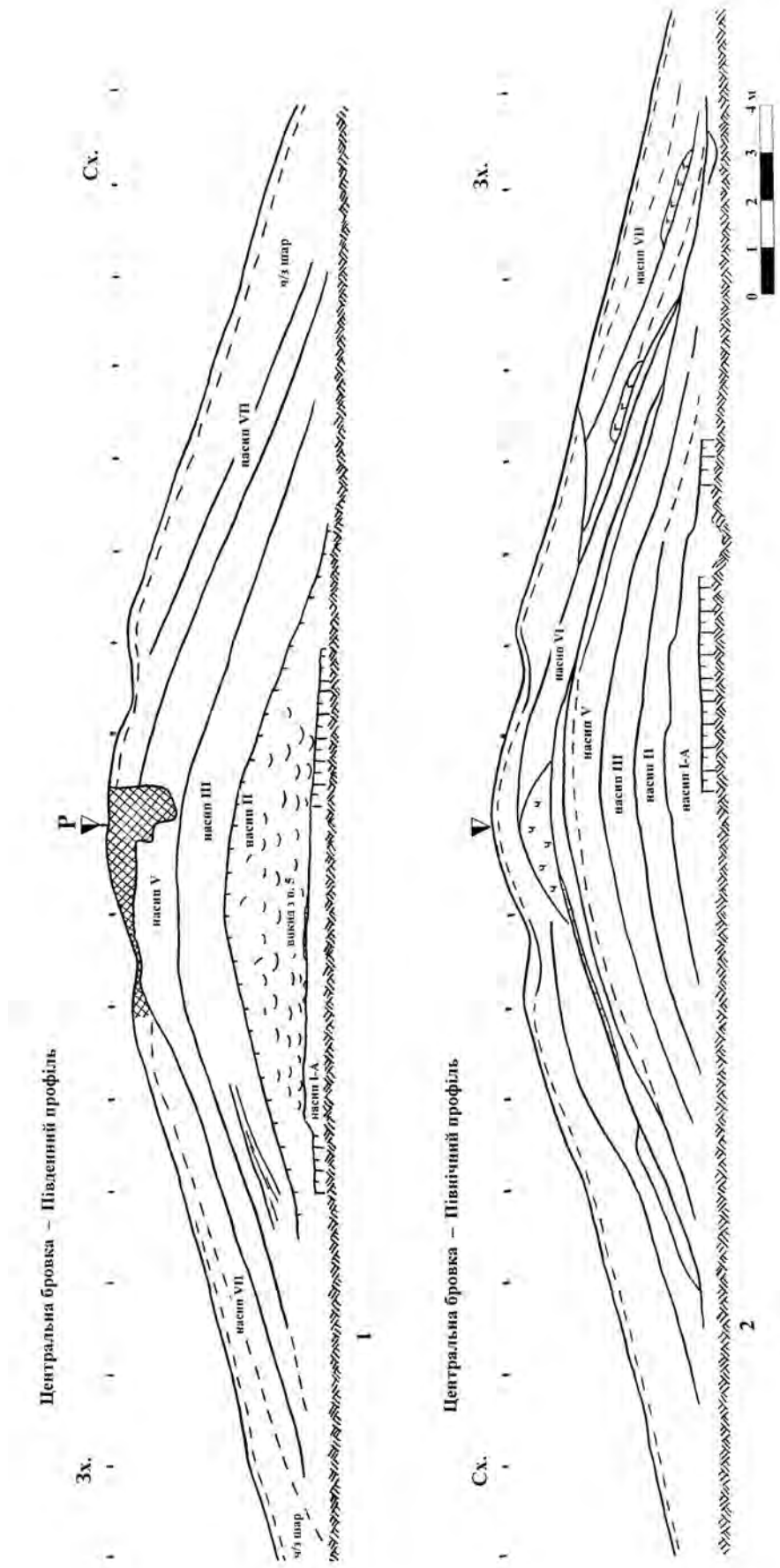

Рис. 7. Курган “Розкопана Могила”, стратиграфія: 1 – Центральна бровка, південний профіль; 2 – Центральна бровка, північний профіль.

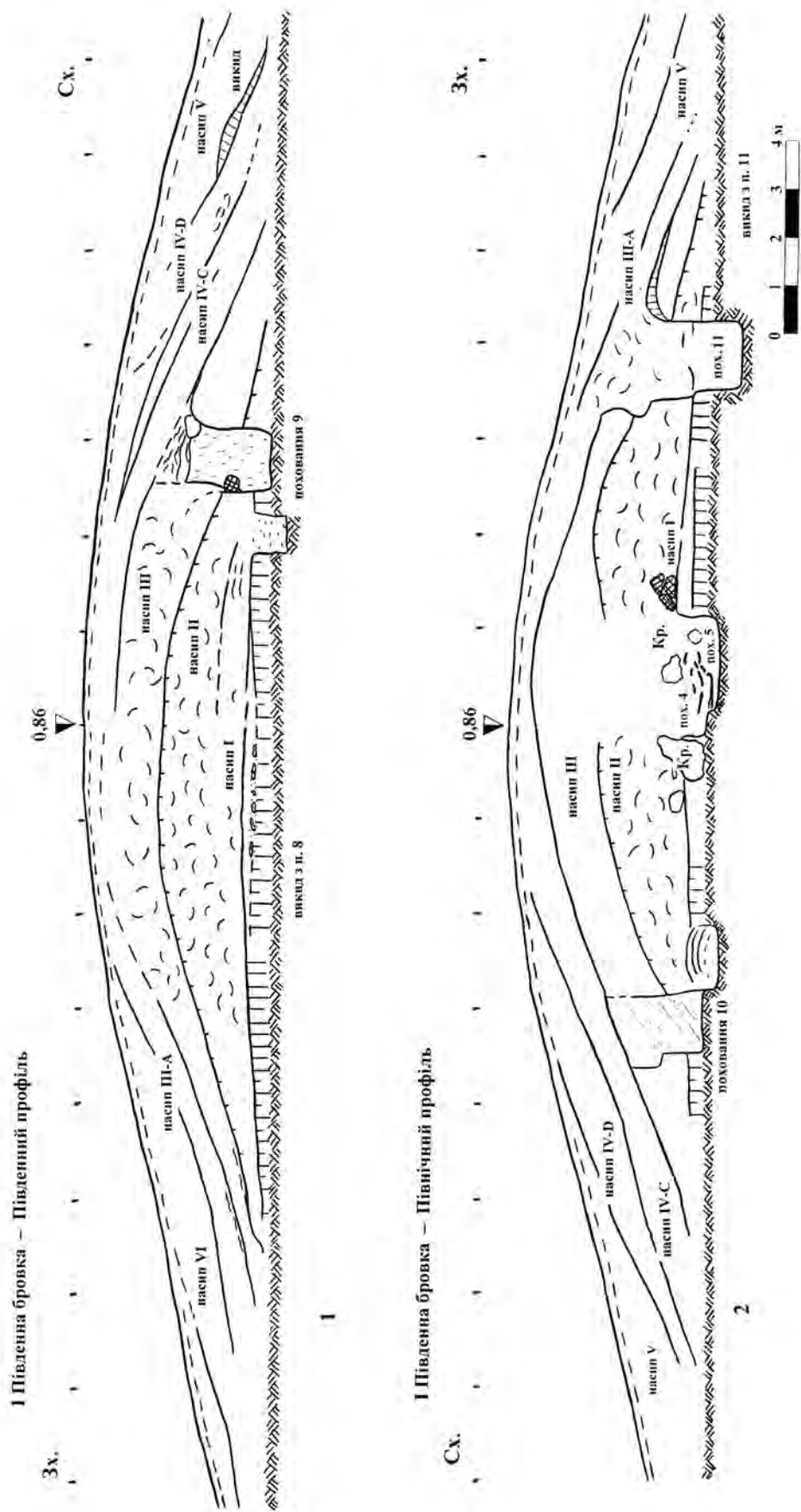

Рис. 8. Курган "Розкопана Могила", стратиграфія: 1 – Південна бровка, південний профіль; 2 – Південна бровка, Північний профіль.

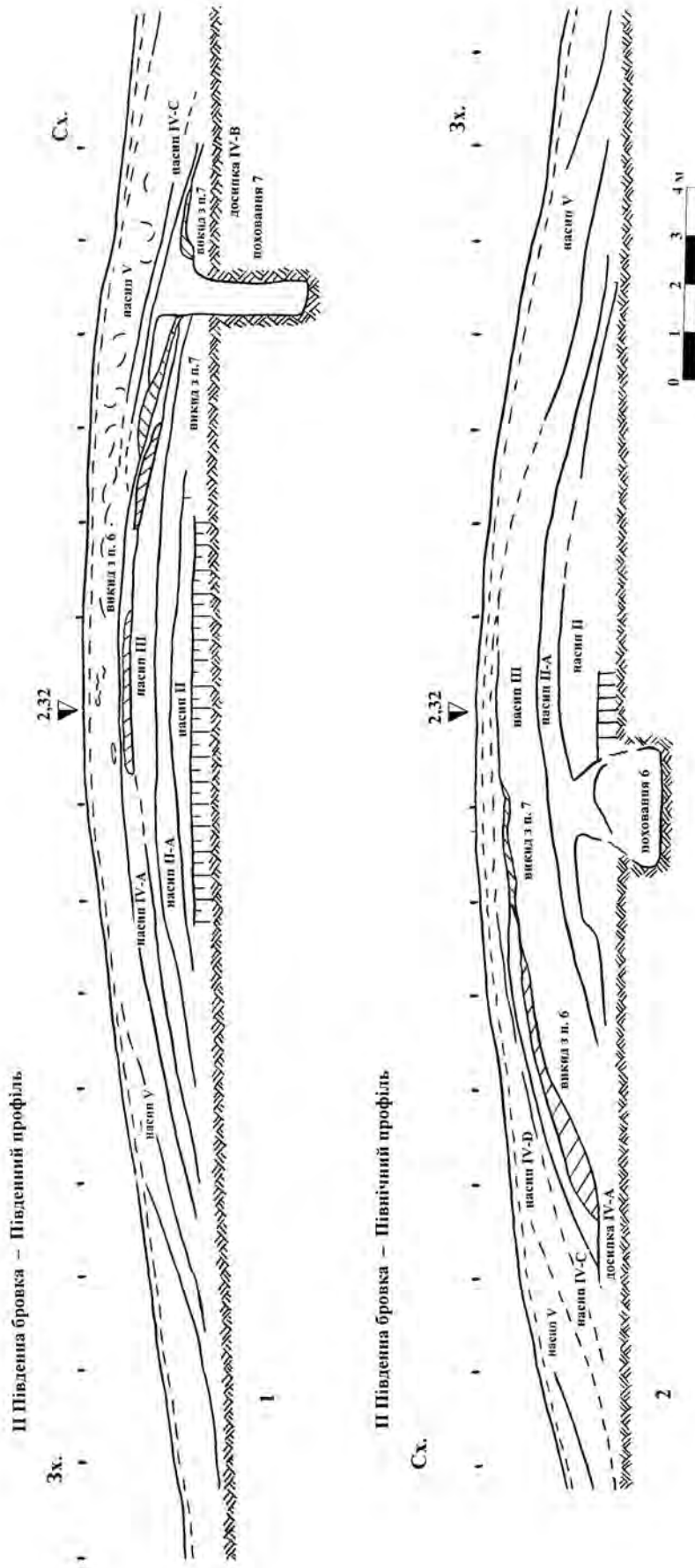

Рис. 9. Курган “Розкопана Могила”, стратиграфія: 1 – II Південна бровка, південний профіль; 2 – II Південна бровка, північний профіль.

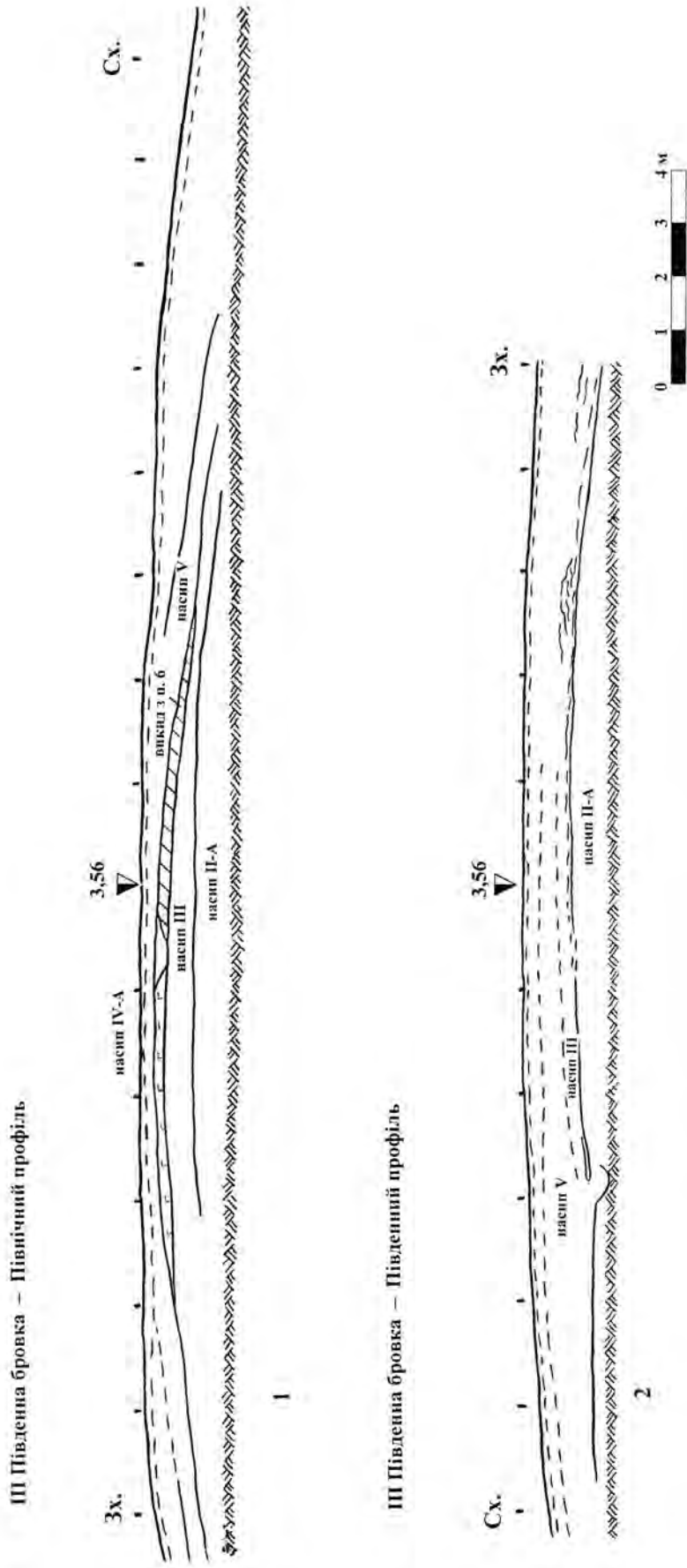

Рис. 10. Курган ‘Розкопана Могила’, стратиграфія: 1 – III Південна бровка, південний профіль; 2 – III Південна бровка, північний профіль.

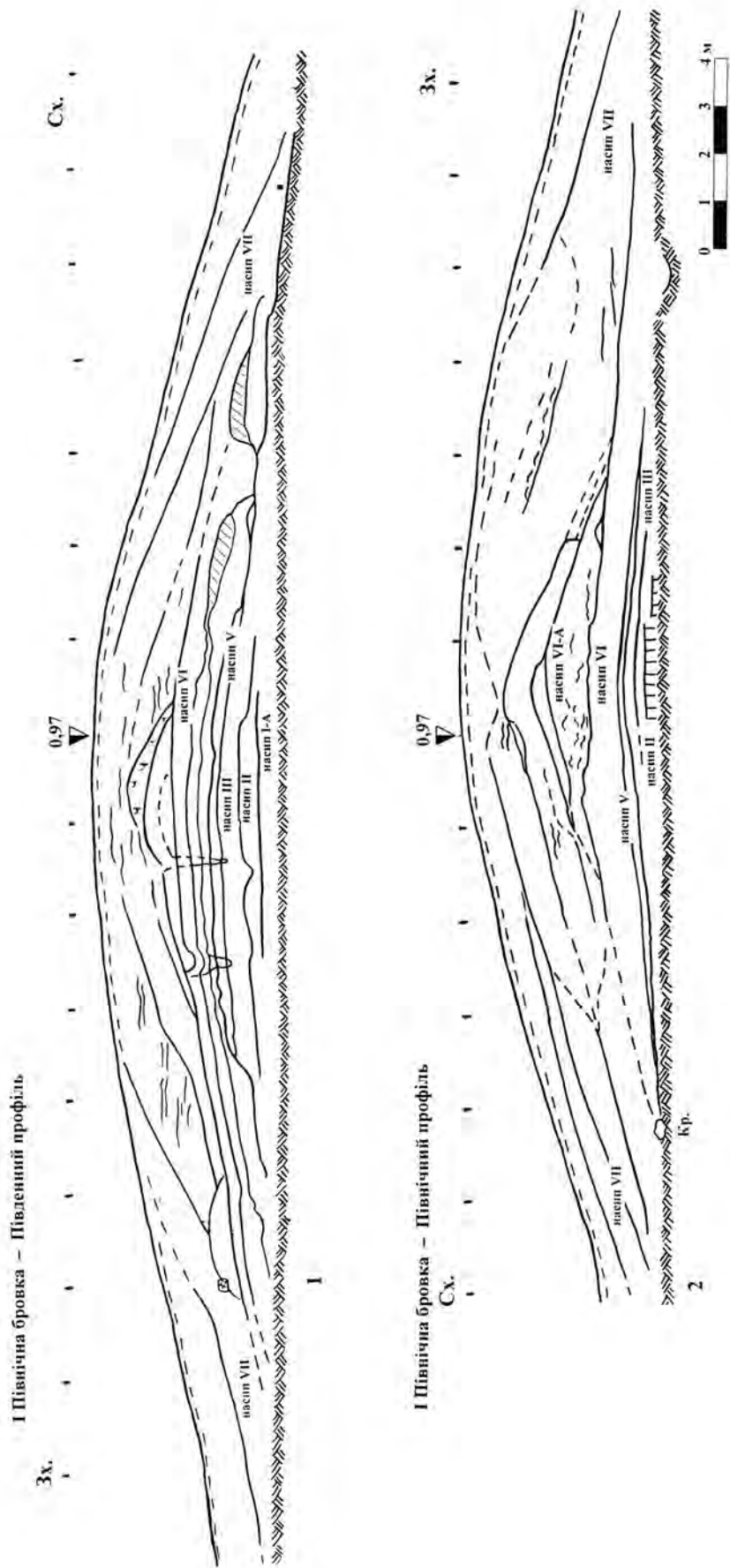

Рис. 11. Курган "Розкопана Могила", стратиграфія: 1 - I Північна бровка, південний профіль; 2 - I Північна бровка, північний профіль.

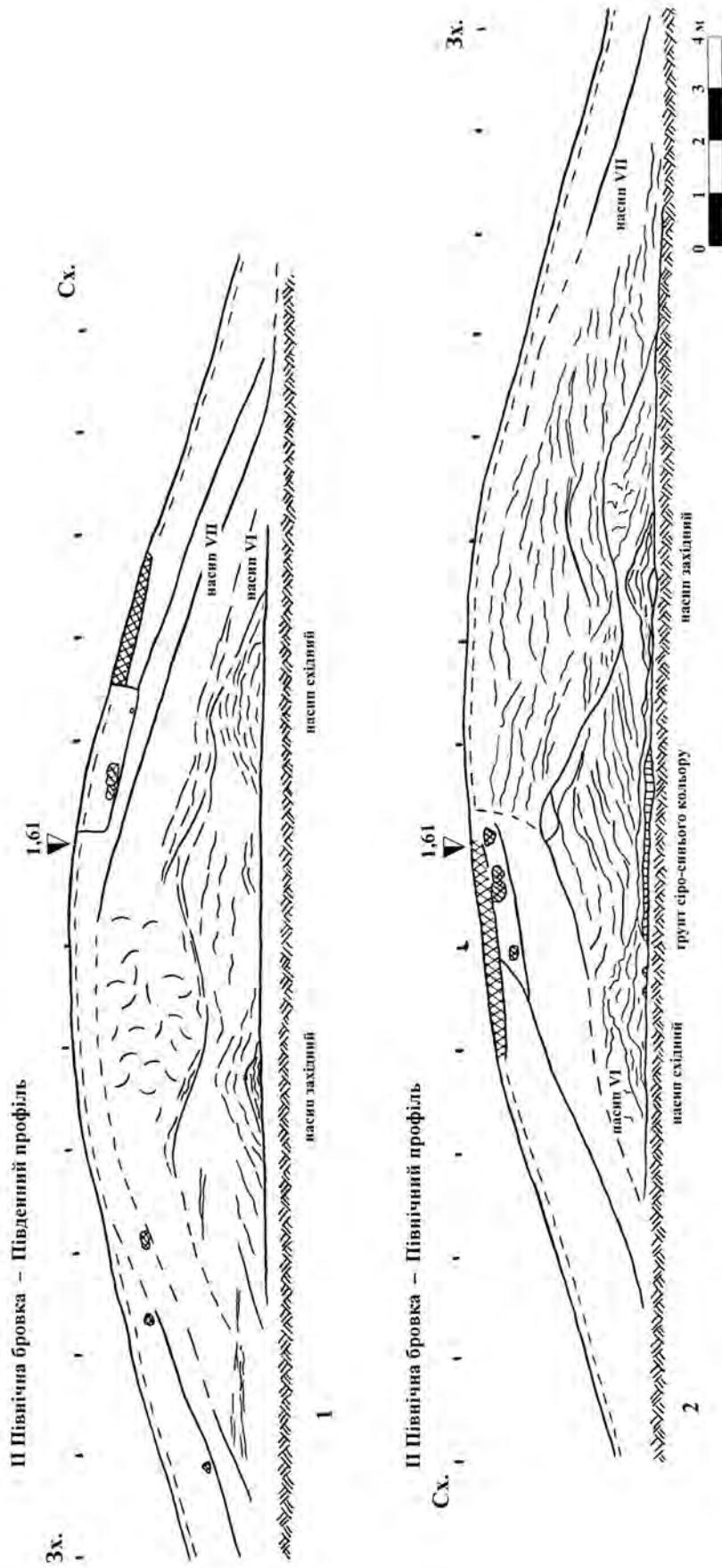

Рис. 12. Курган “Розкопана Могила”, стратиграфія: 1 – ІІ Північна бровка, південний профіль; 2 – ІІ Північна бровка, північний профіль.

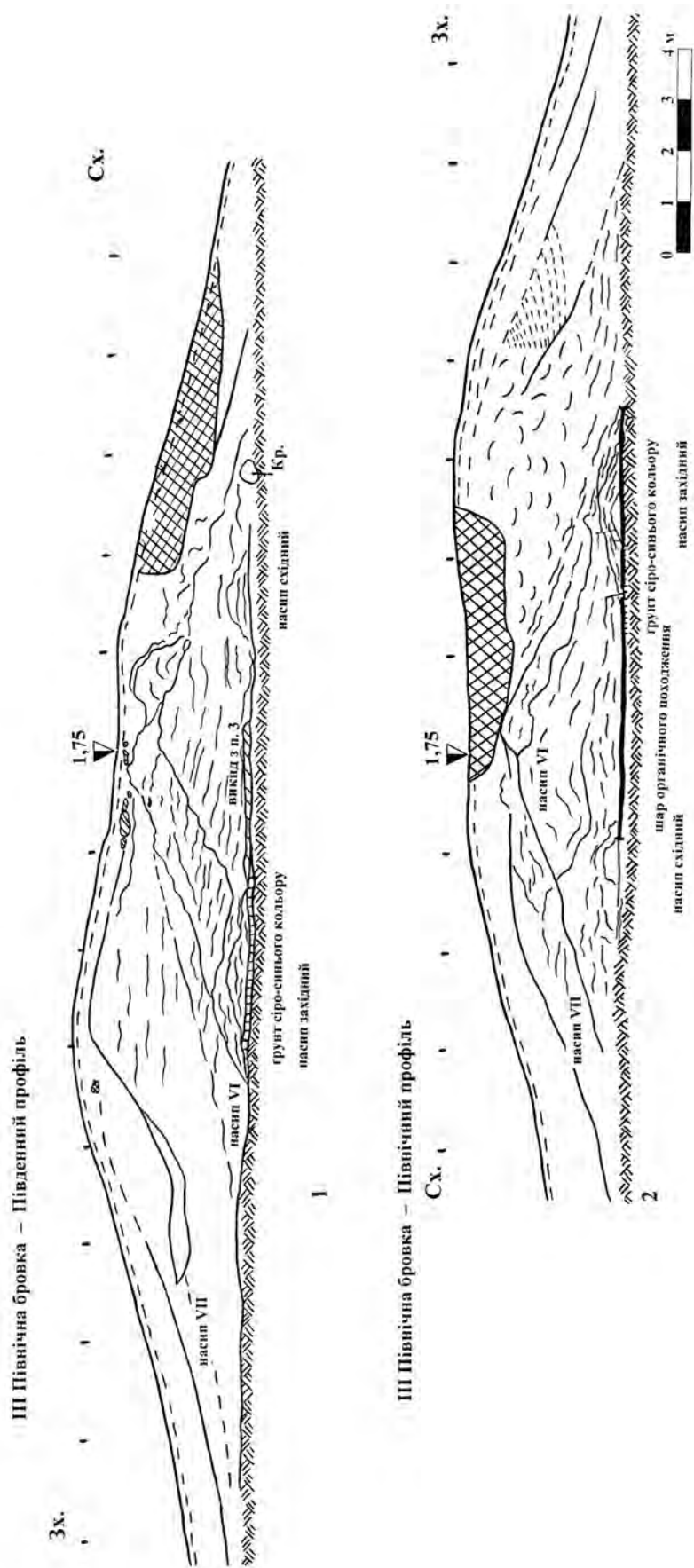

Рис. 13. Курган “Розкопана Могила”, стратиграфія: 1 – III Північна бровка, південний профіль; 2 – III Північна бровка, північний профіль.

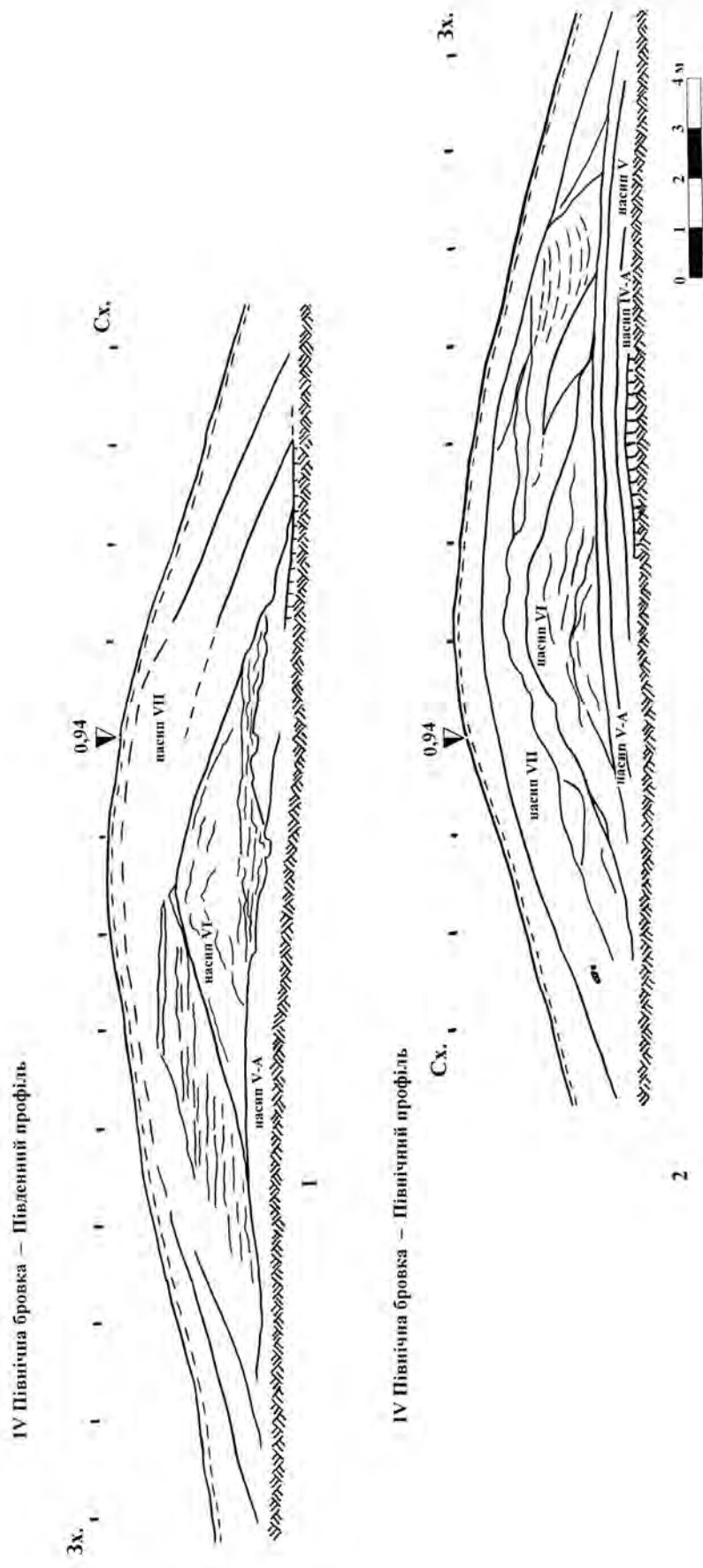

Рис. 14. Курган “Розкопана Могила”, стратиграфія: 1 – IV Північна бровка, південний профіль; 2 – IV Північна бровка, північний профіль.

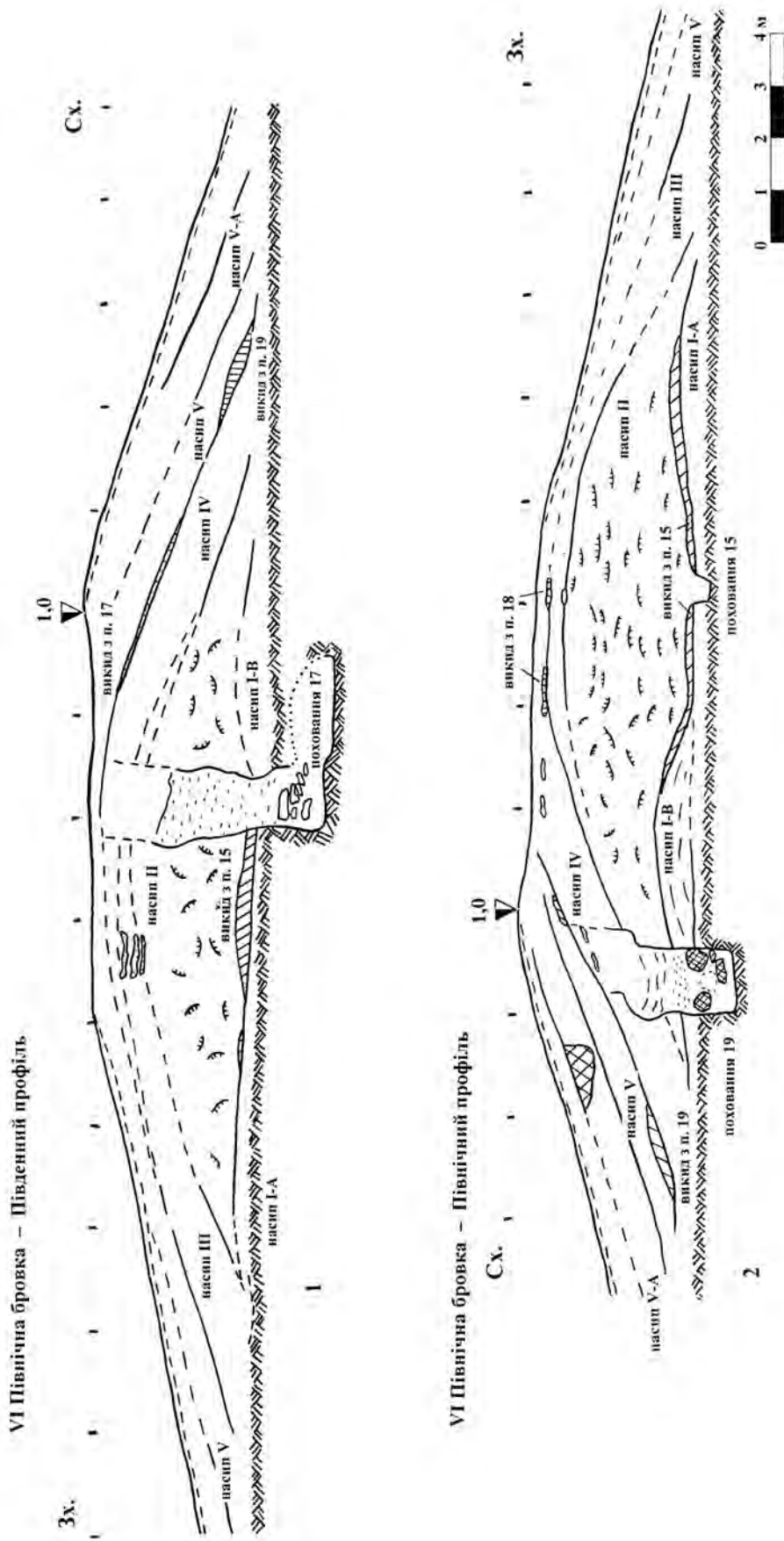

Рис. 16. Курган “Розкопана Могила”, стратиграфія: 1 – VI Північна бровка, південний профіль; 2 – VI Північна бровка, північний профіль.

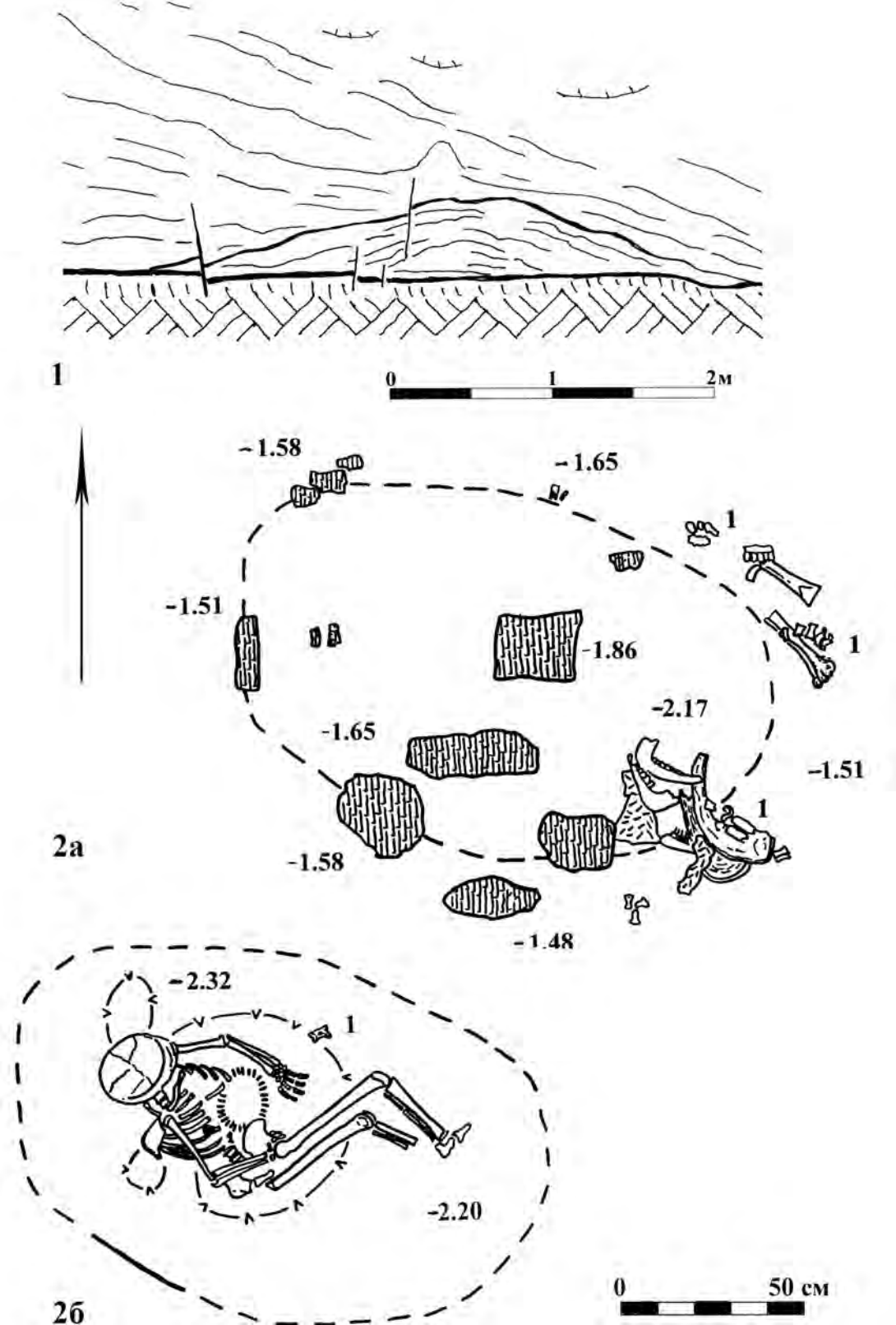

Рис. 18. Курган "Розкопана Могила": 1 – фрагмент стратиграфія північного профілю III Північної бровки; 2 – поховання 1: а – верхній рівень (1 – кістки тварин); б – нижній рівень (1 – астрагал).

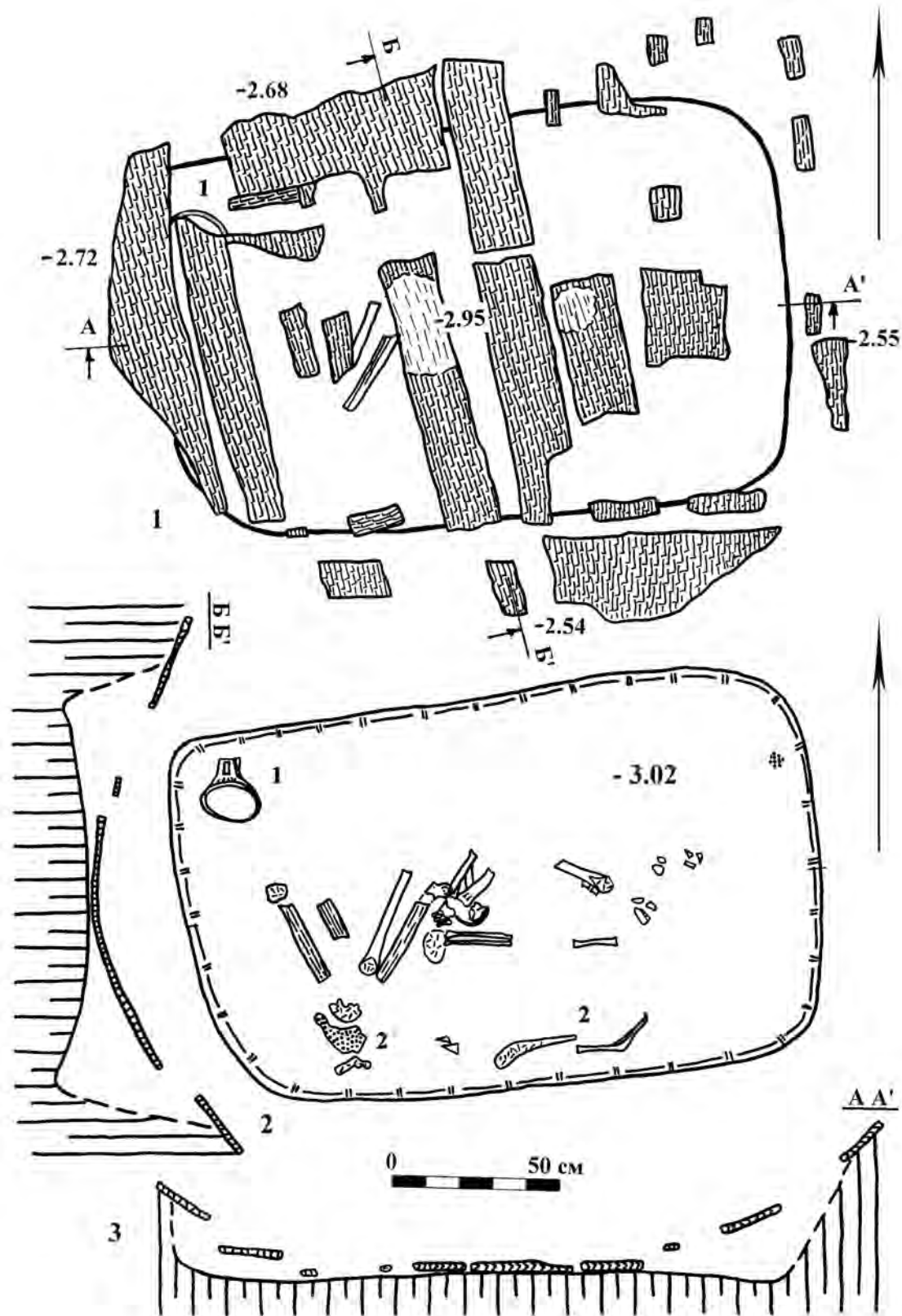

Рис. 19. Курган “Розкопана Могила”, поховання 2: 1 – верхній рівень (1 – посудина); 2 – нижній рівень (1 – посудина; 2 – кістки тварин); 3 – розтини А-А’ і Б-Б’.

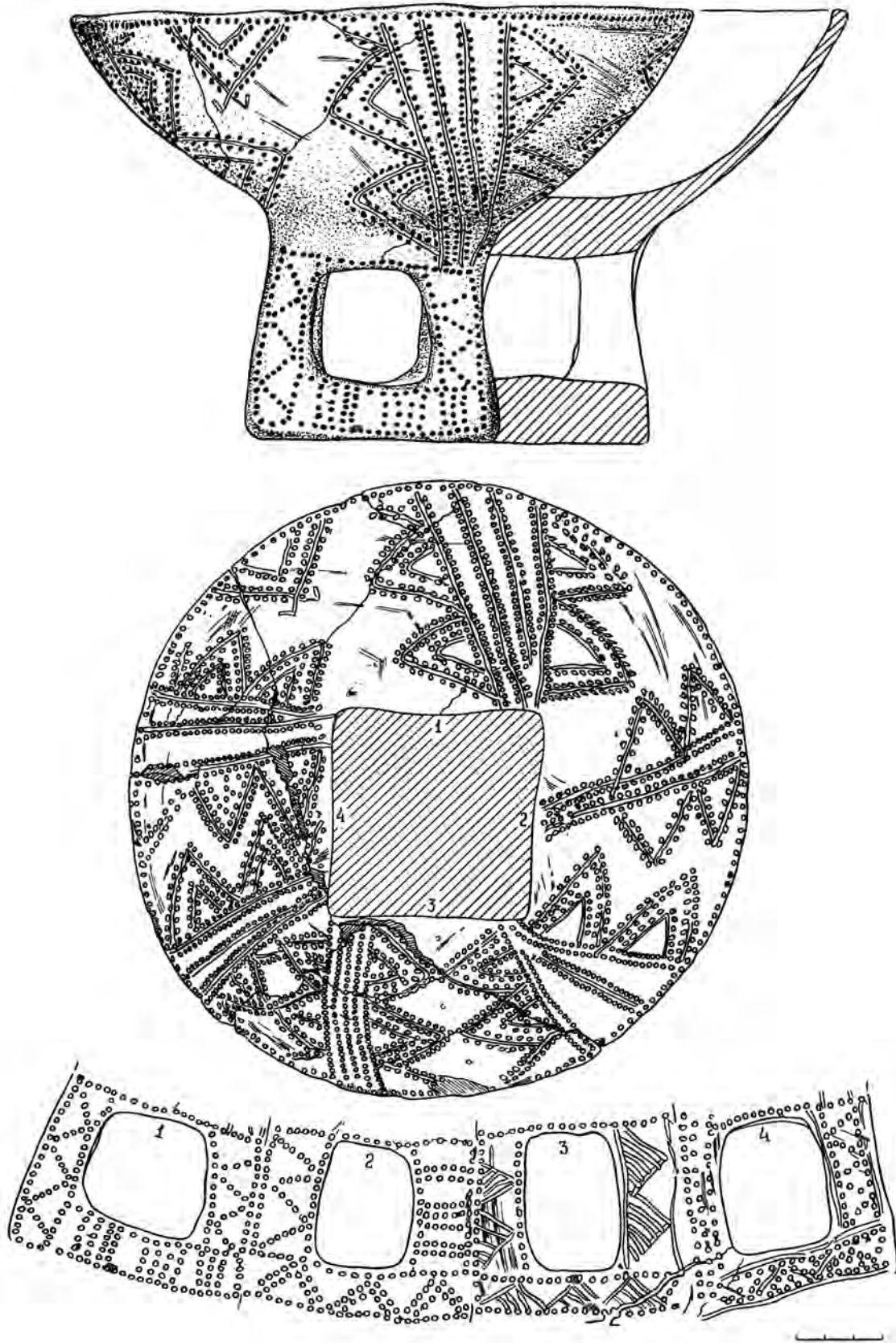

Рис. 20. Курган “Розкопана Могила”, поховання 2: керамічна посудина.

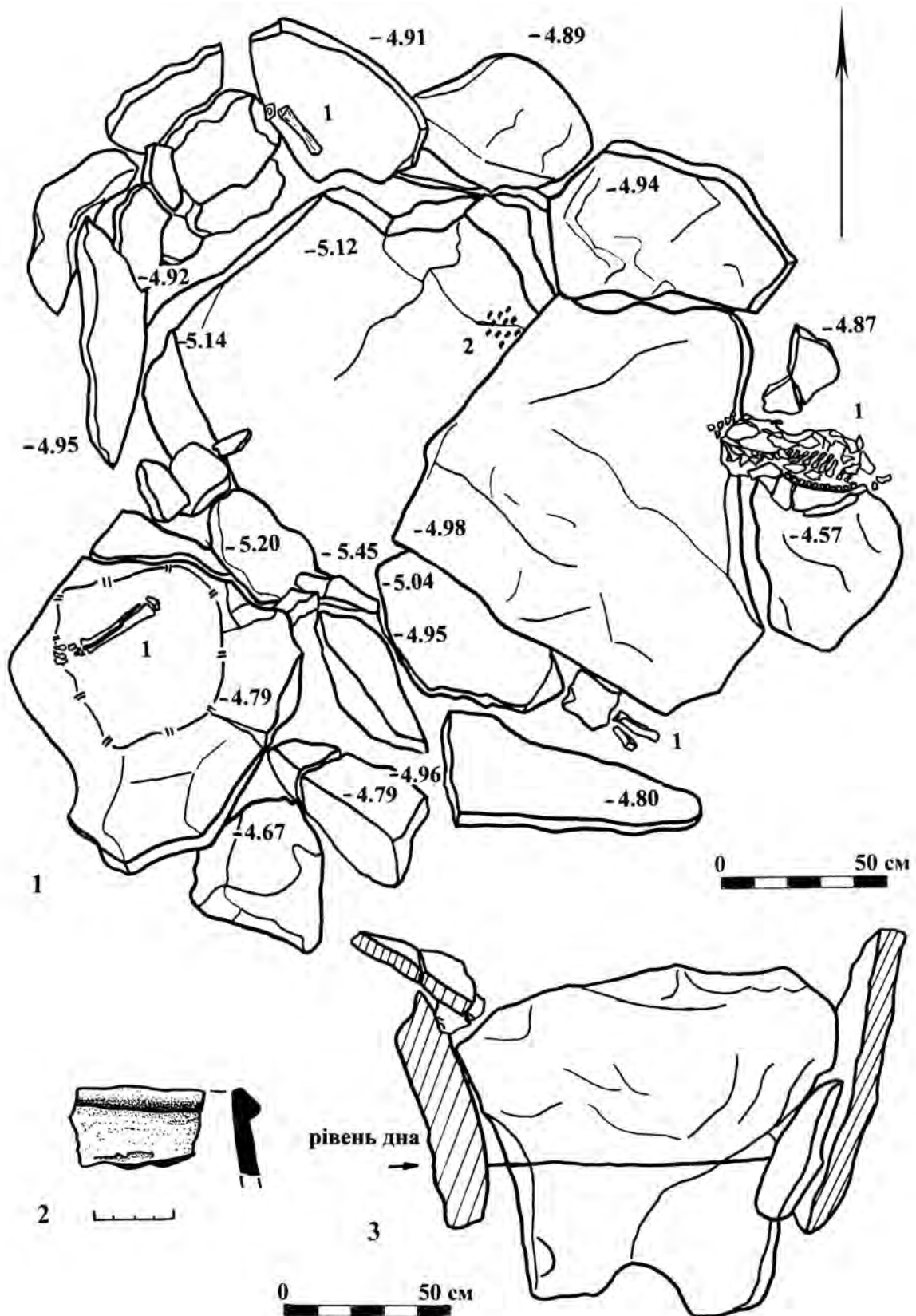

Рис. 21. Курган “Розкопана Могила”, поховання 3: 1 – верхній рівень (1 – череп та кістки бика; 2 – вуглинка); 2 – фрагмент кераміки з перекриття; 3 – фас східної стінки ящика.

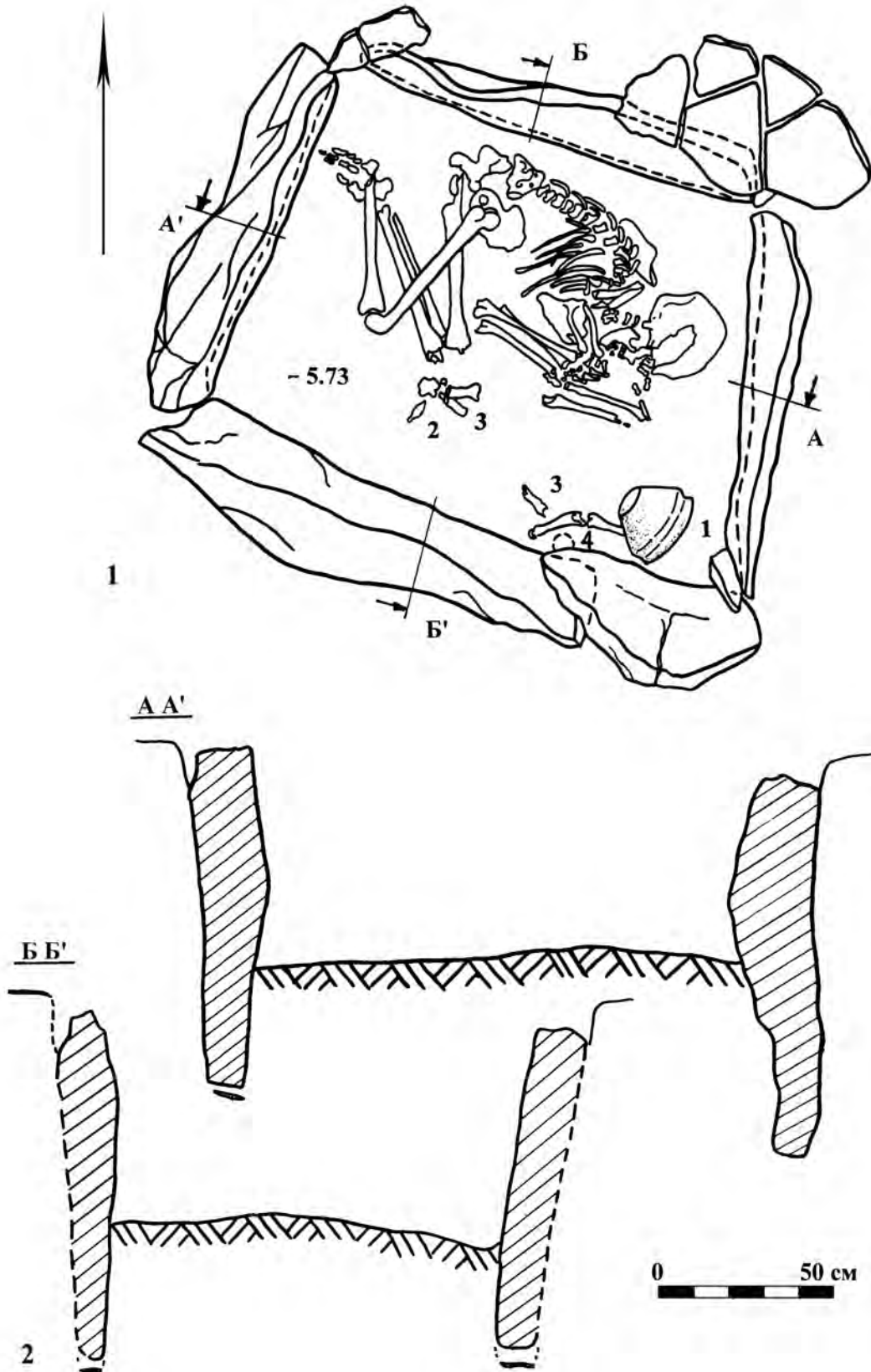

Рис. 22. Курган “Розкопана Могила”, поховання 3: 1 – нижній рівень (1 – посудина; 2 – ніж; 3 – кістки тварин; 4 – астрагали, шило); 2 – розтини А-А’, Б-Б’.

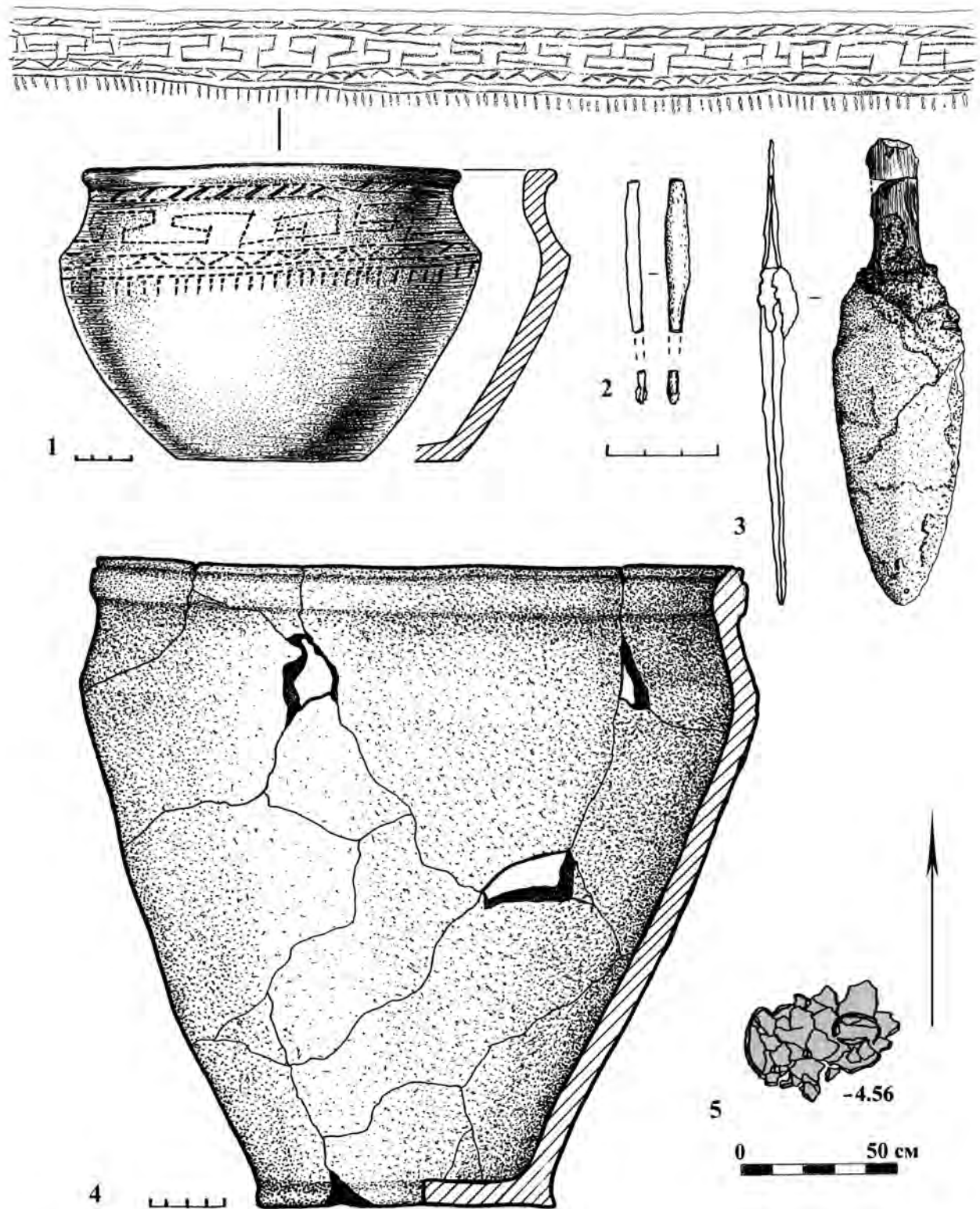

Рис. 23. Курган “Розкопана Могила”: 1-3 – знахідки з поховання 3; 4 – керамічна посудина з розвалу; 5 – розвал посудини поблизу поховання 3 (ситуація 3).

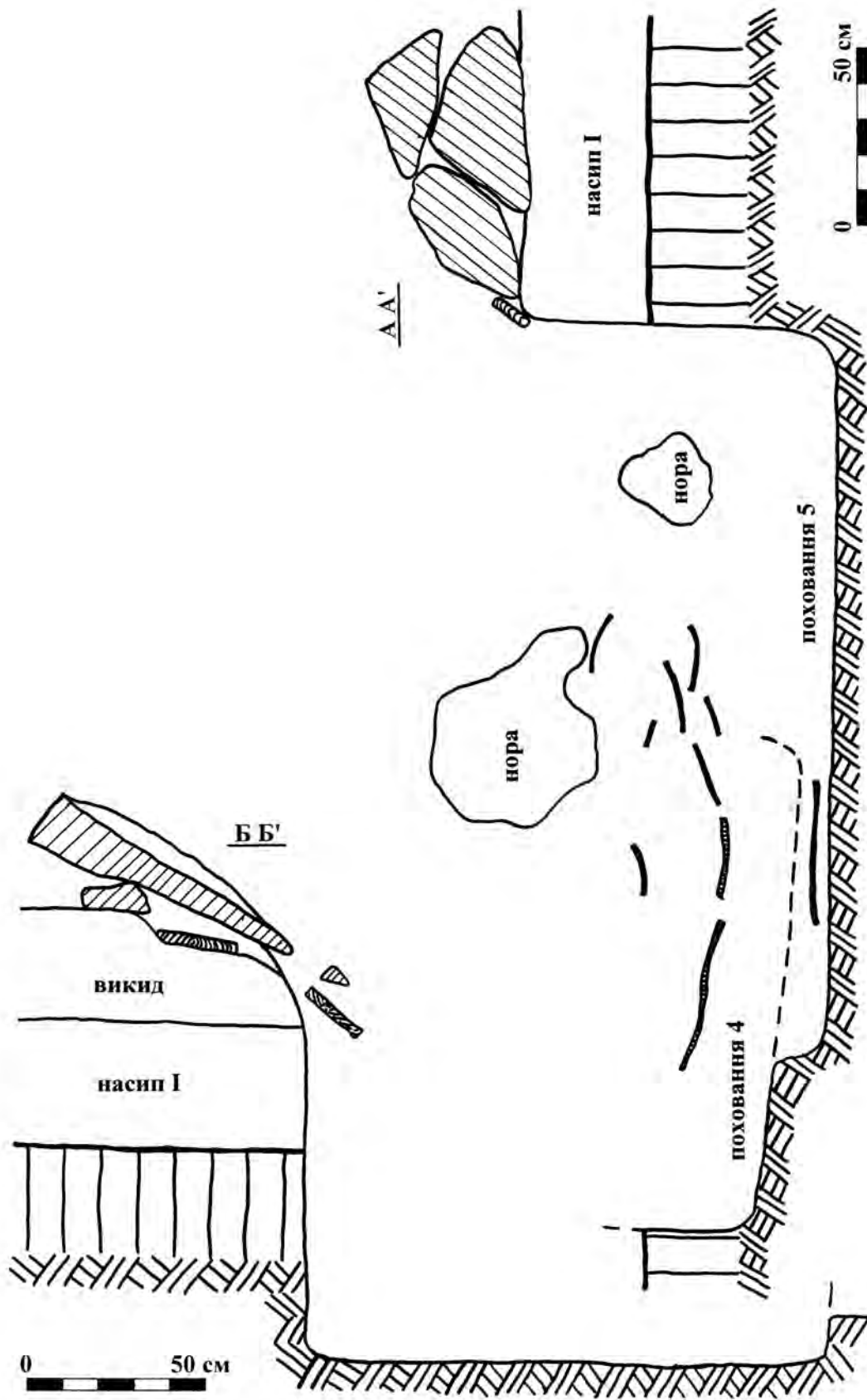

Рис. 25. Курган “Розкопана Могила”, поховання 4 – 5: 1 – розтини А–А’, Б–Б’.

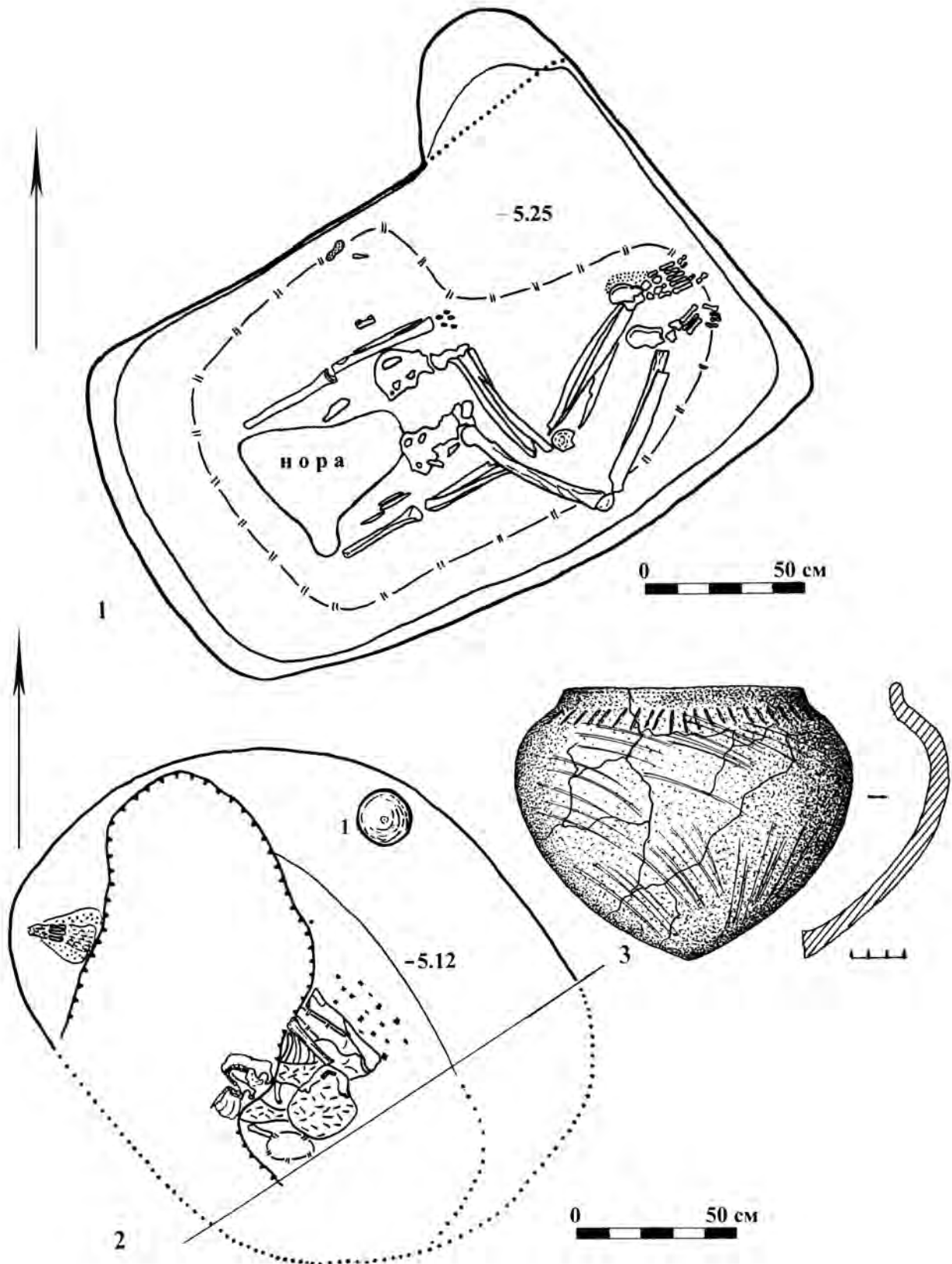

Рис. 26. Курган "Розкопана Могила": 1 – поховання 5, загальний план; 2 – поховання 4, загальний план (1 – посудина); 3 – посудина з поховання 4.

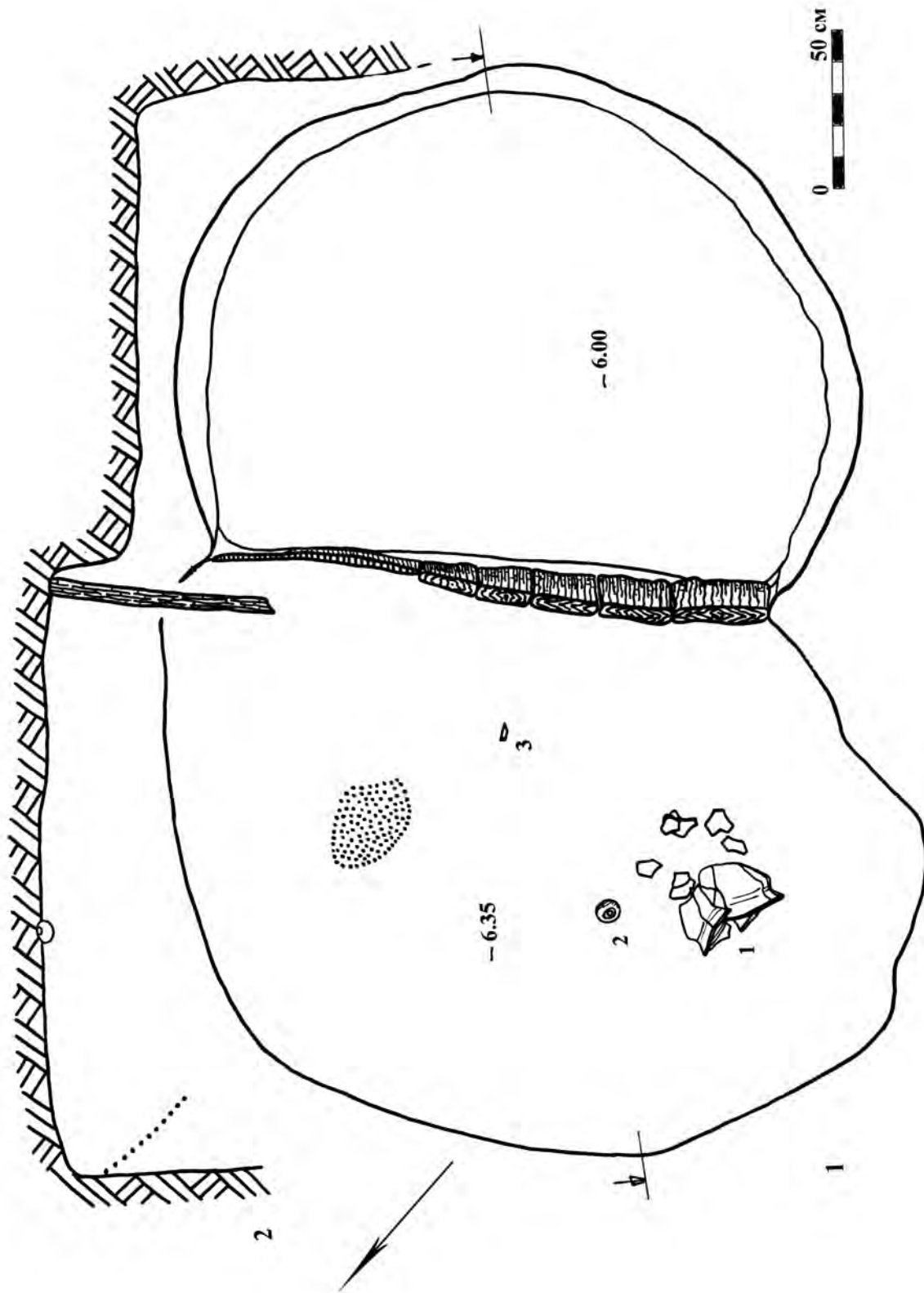

Рис. 27. Курган “Розкопана Могила”, поховання 6: 1 – засальний план (1 – посудина; 2 – на-
вершя булави; 3 – кістка людини); 2 – розтин.

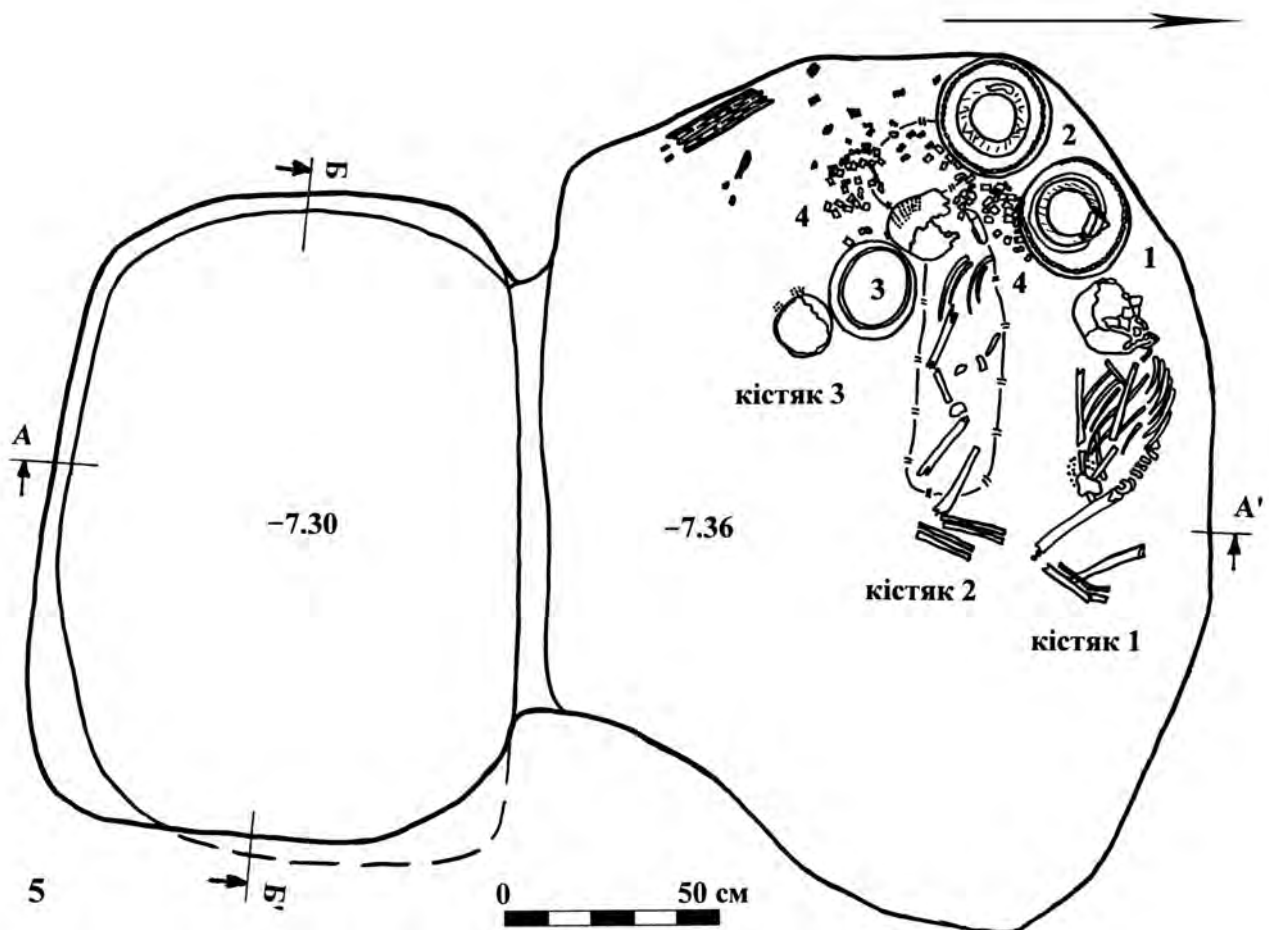
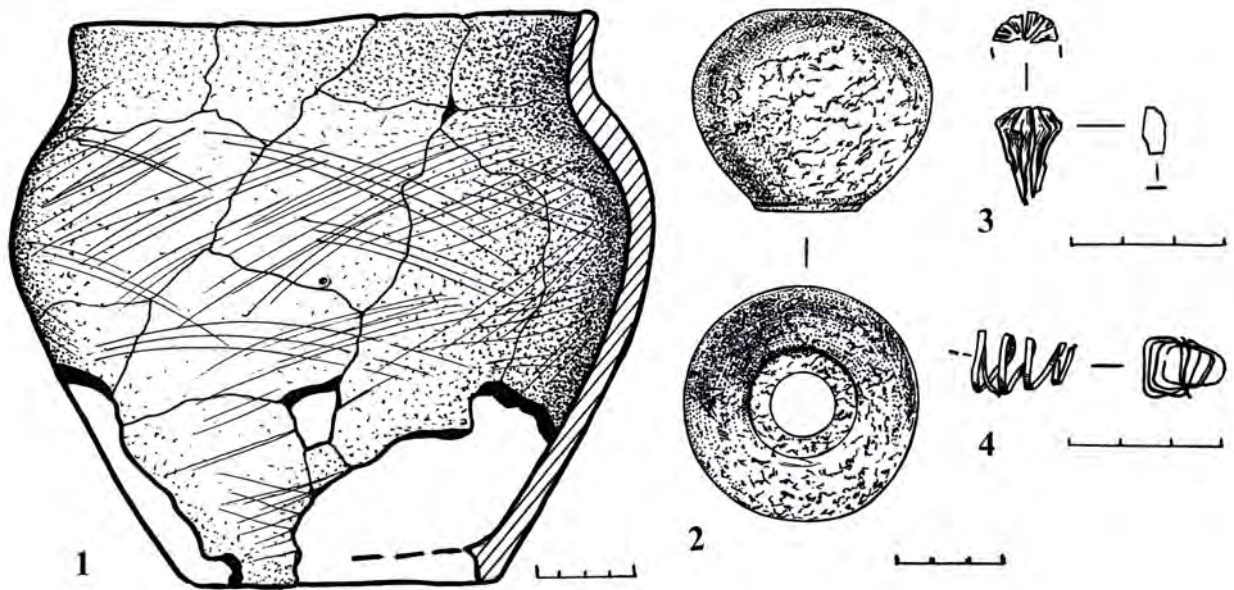

Рис. 28. Курган “Розкопана Могила”: 1-4 – знахідки з поховання 6; 5 – поховання 7, загальний план (1-3 – посудини; 4 – астрагали).

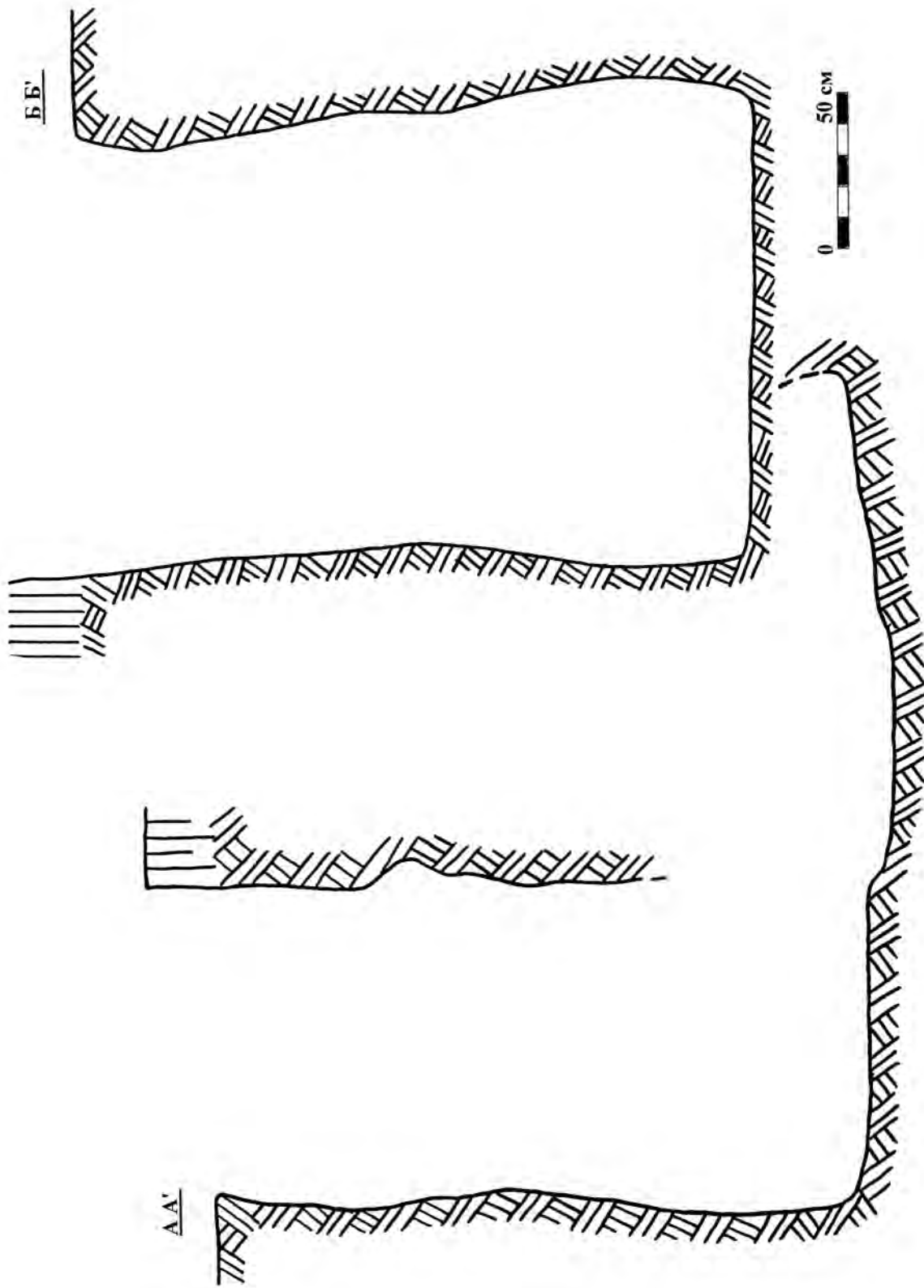

Рис. 29. Курган «Розкопана Могила», поховання 7: розтини А-А' і Б-Б'.

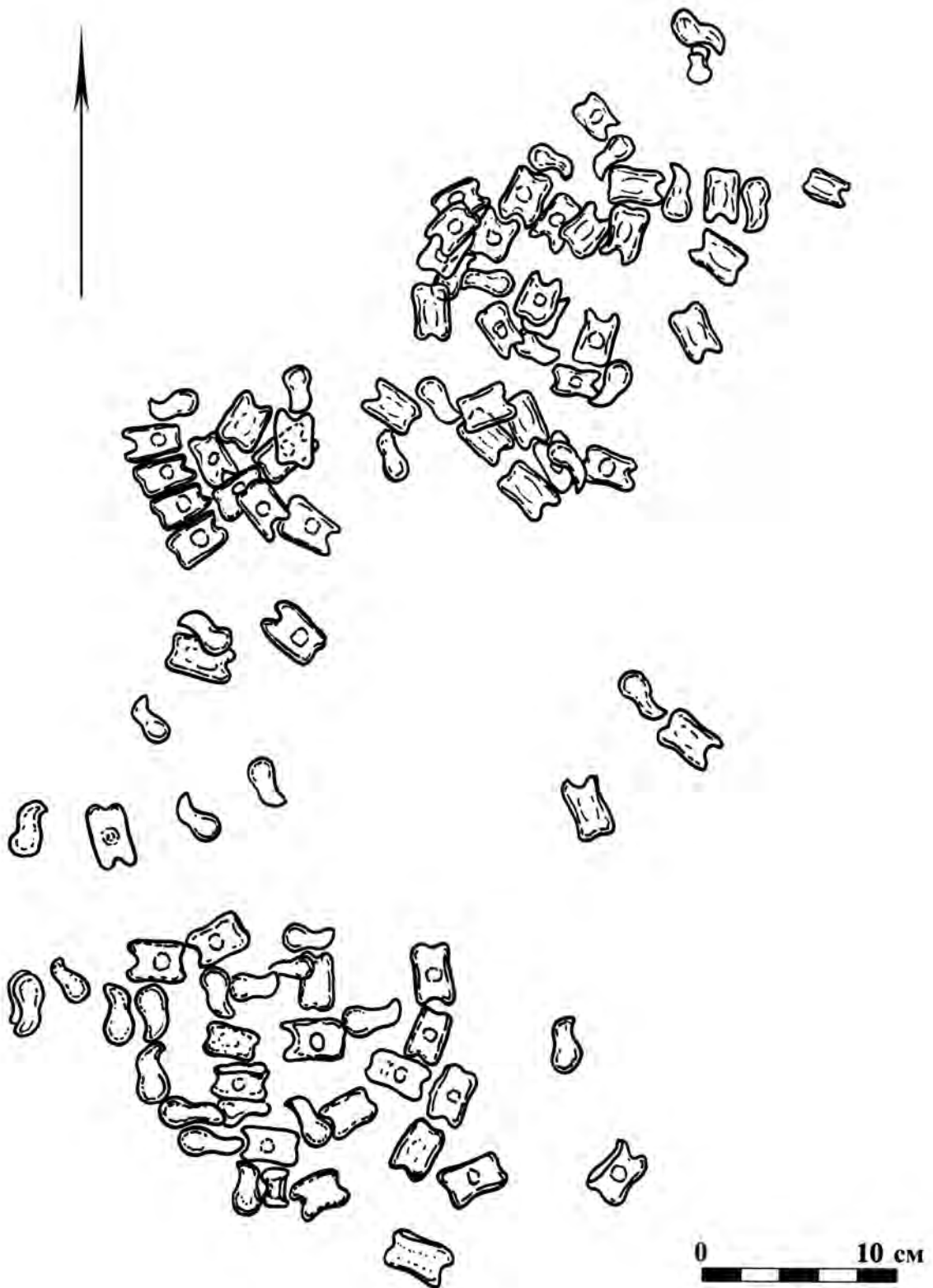

Рис. 30. Курган “Розкопана Могила”, поховання 7: схема розташування астрагалів.

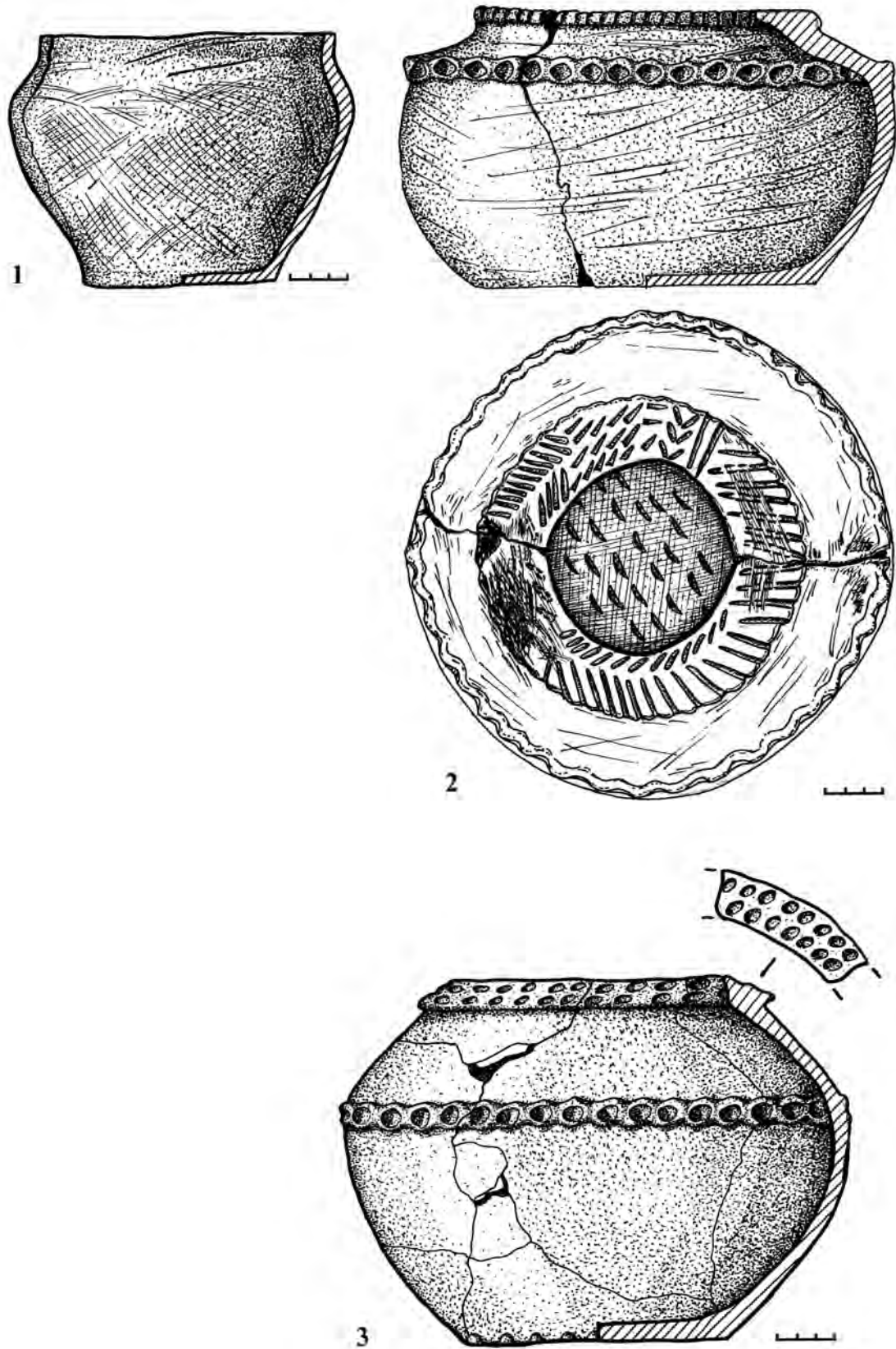

Рис. 31. Курган “Розкопана Могила”, посуд з поховання 7: 1 – посудина 3; 2 – посудина 1; 3 – посудина 2.

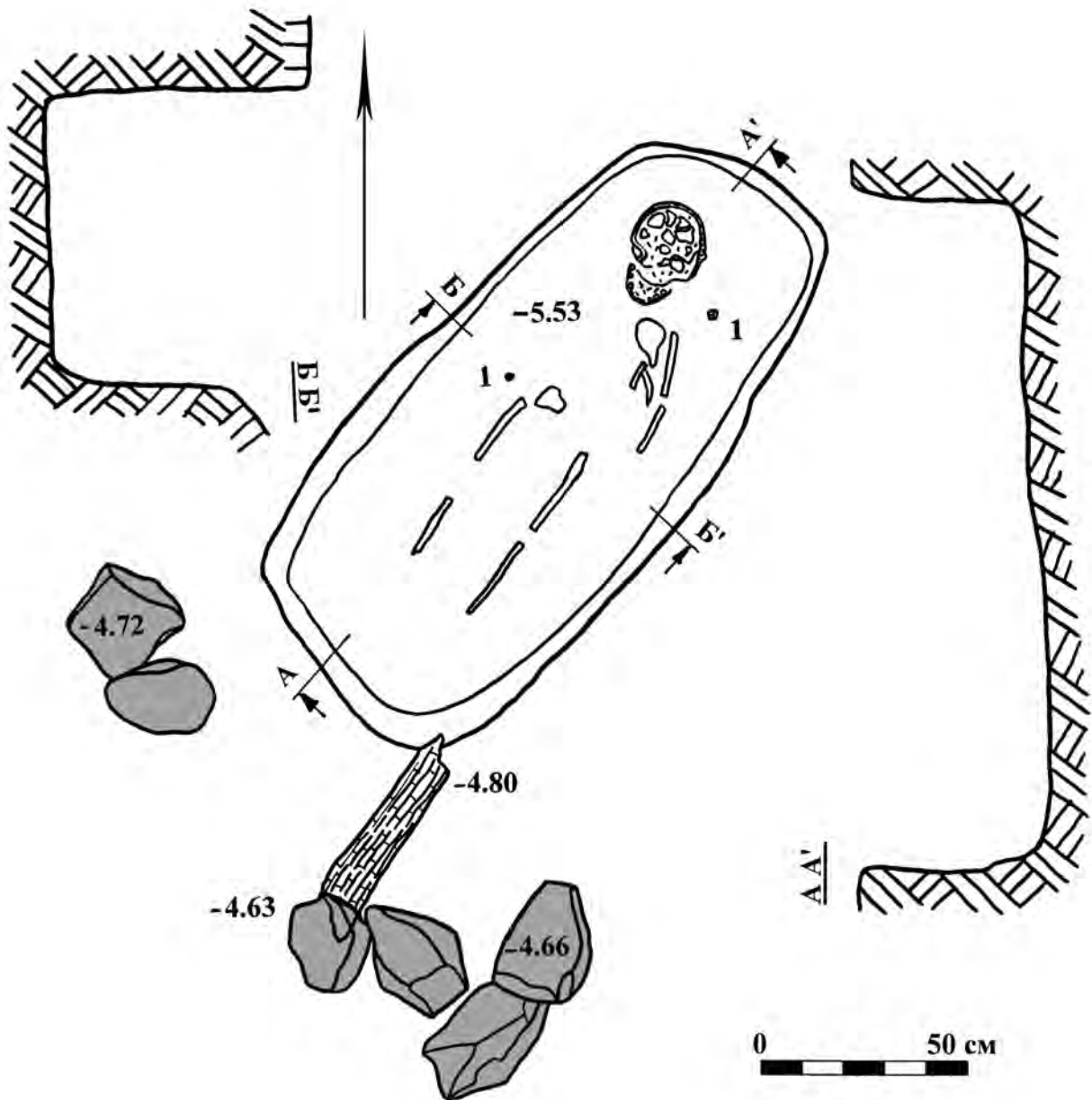

Рис. 32. Курган “Розкопана Могила”, поховання 8: загальний план (1 – грудочки вохри) і розтини А–А’ і Б–Б’.

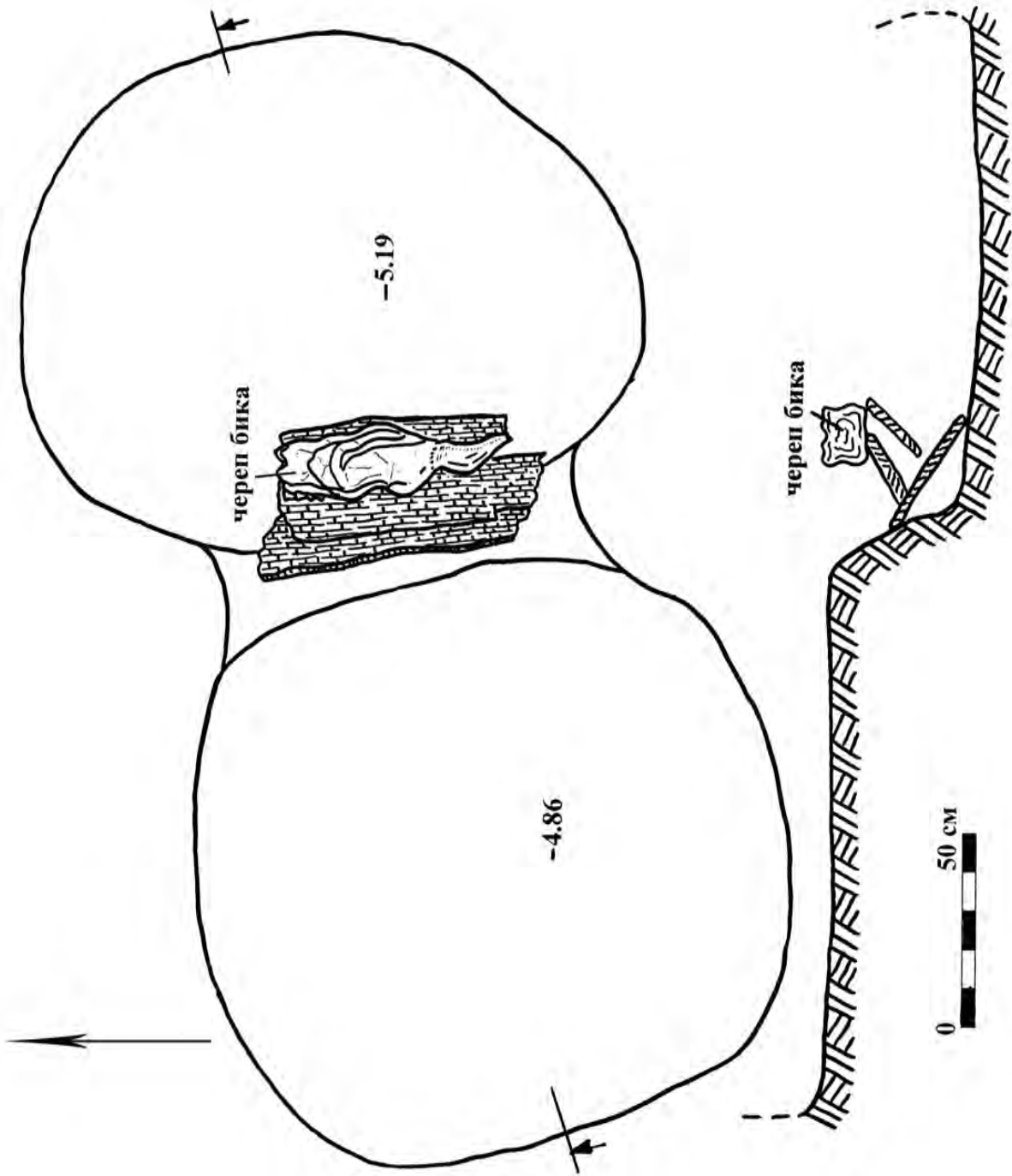

Рис. 33. Курган "Розкопана Могила", поховання 9: загальний план і розтин.

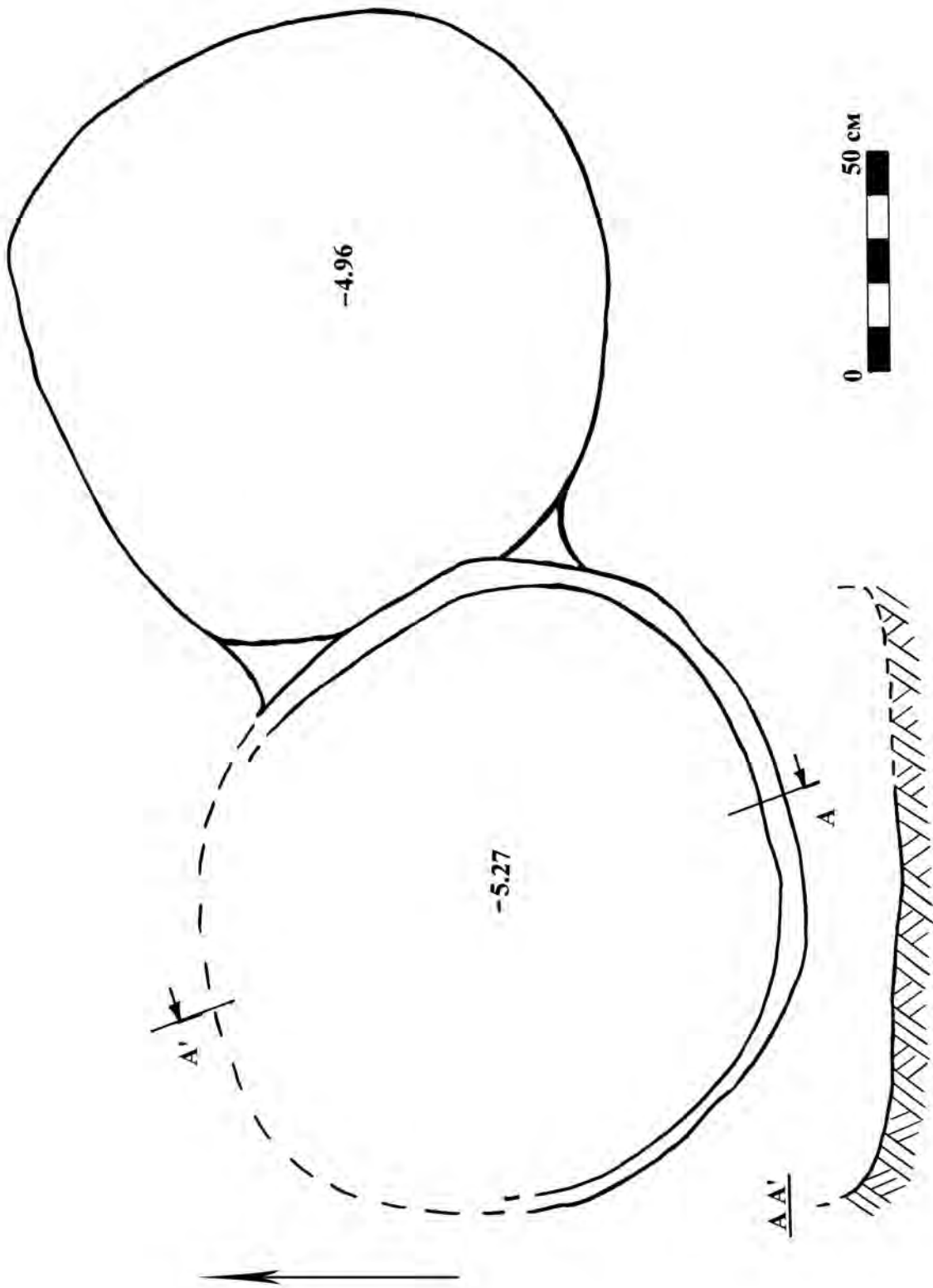

Рис. 34. Курган "Розкопана Могила", поховання 10: загальний план і розтин камери.

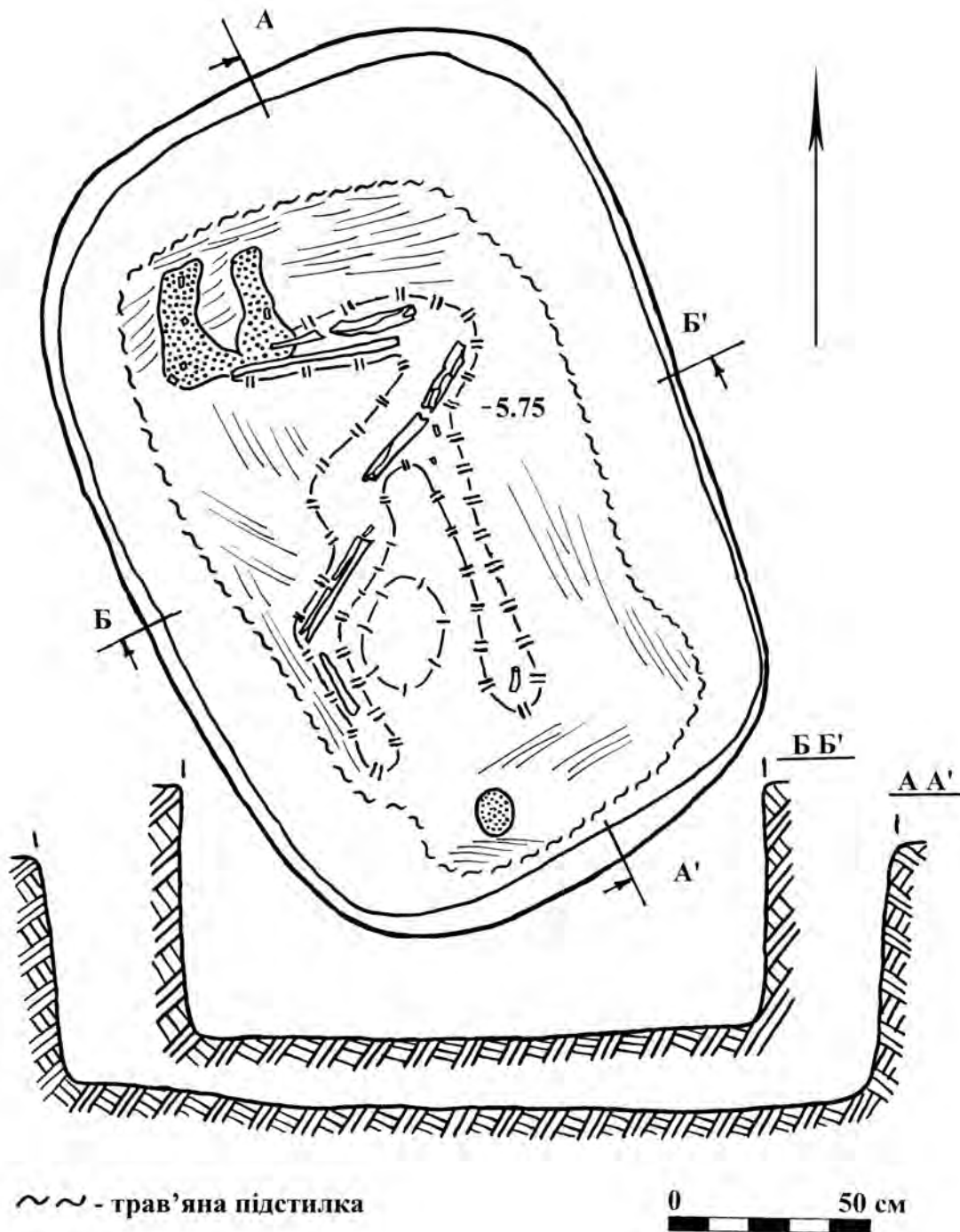

Рис. 35. Курган “Розкопана Могила”, поховання 11: загальний план і розтини А–А’ і Б–Б’.

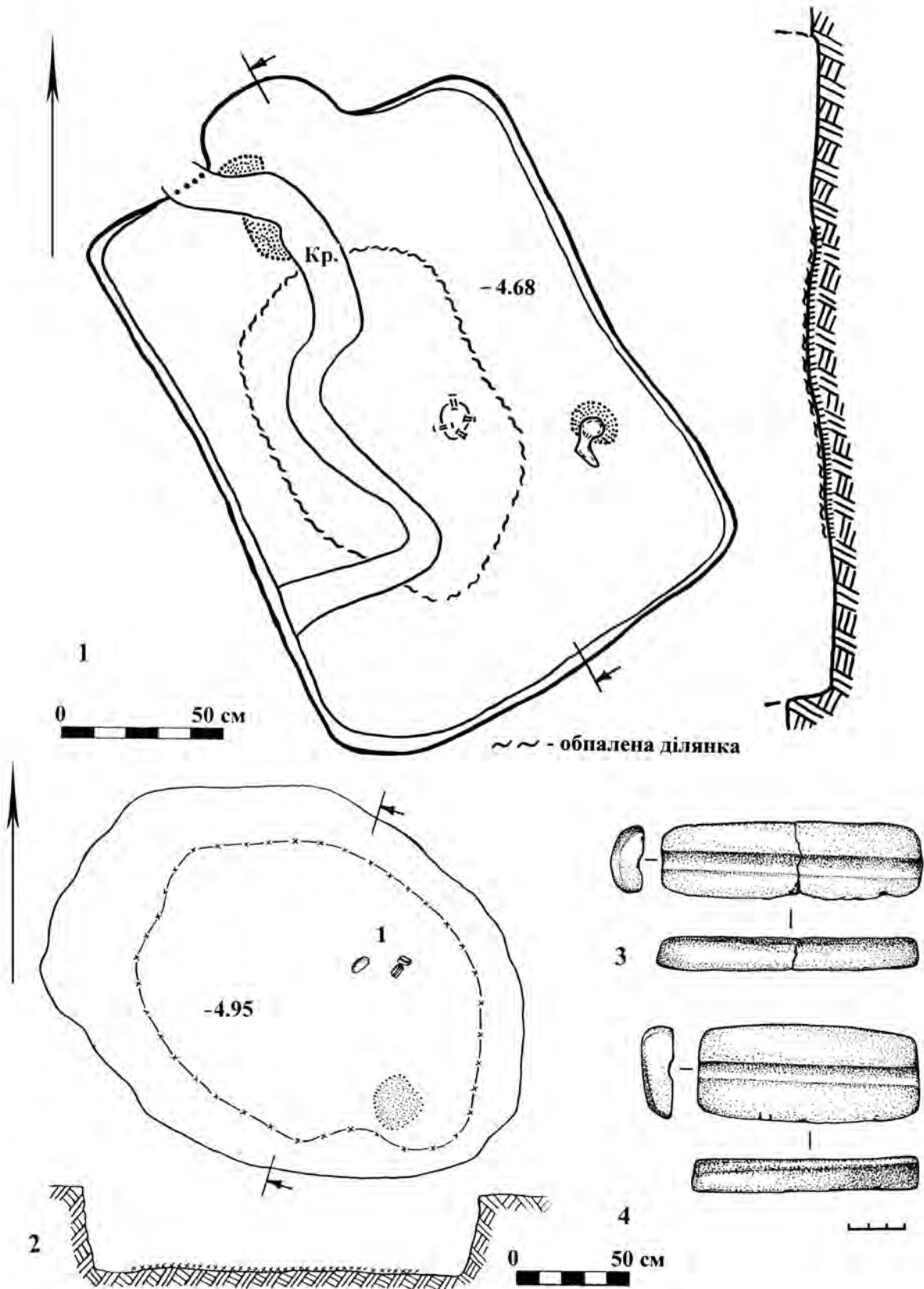

Рис. 36. Курган "Розкопана Могила": 1 – поховання 12, загальний план і розтин; 2 – поховання 16, загальний план (1 – "випрямлювачі") і розтин; 3-4 – знахідки з поховання 16.

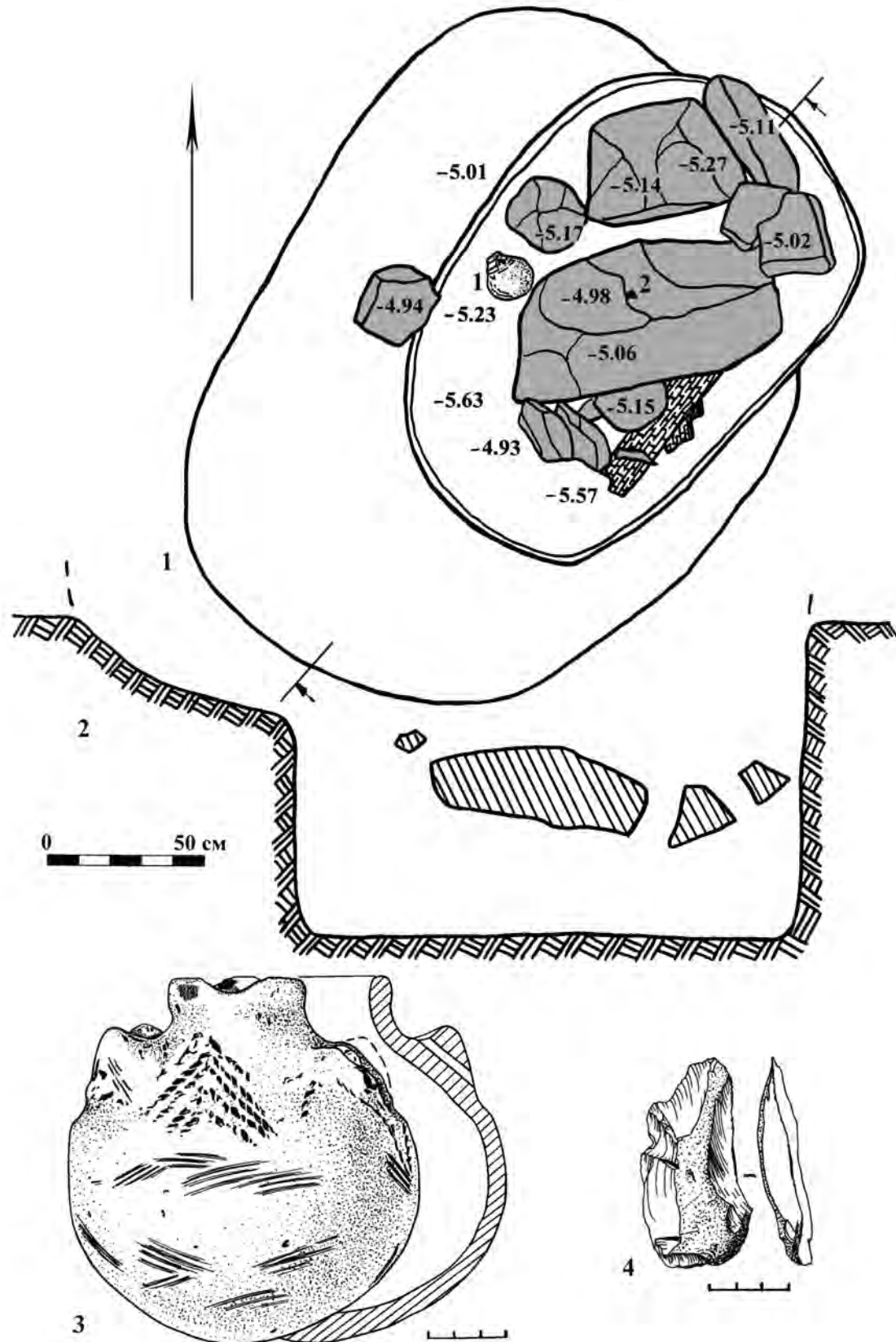

Рис. 37. Курган “Розкопана Могила”, поховання 13: 1 – загальний план (1 – посудина; 2 – відщеп); 2 – розтин; 3-4 – знахідки.

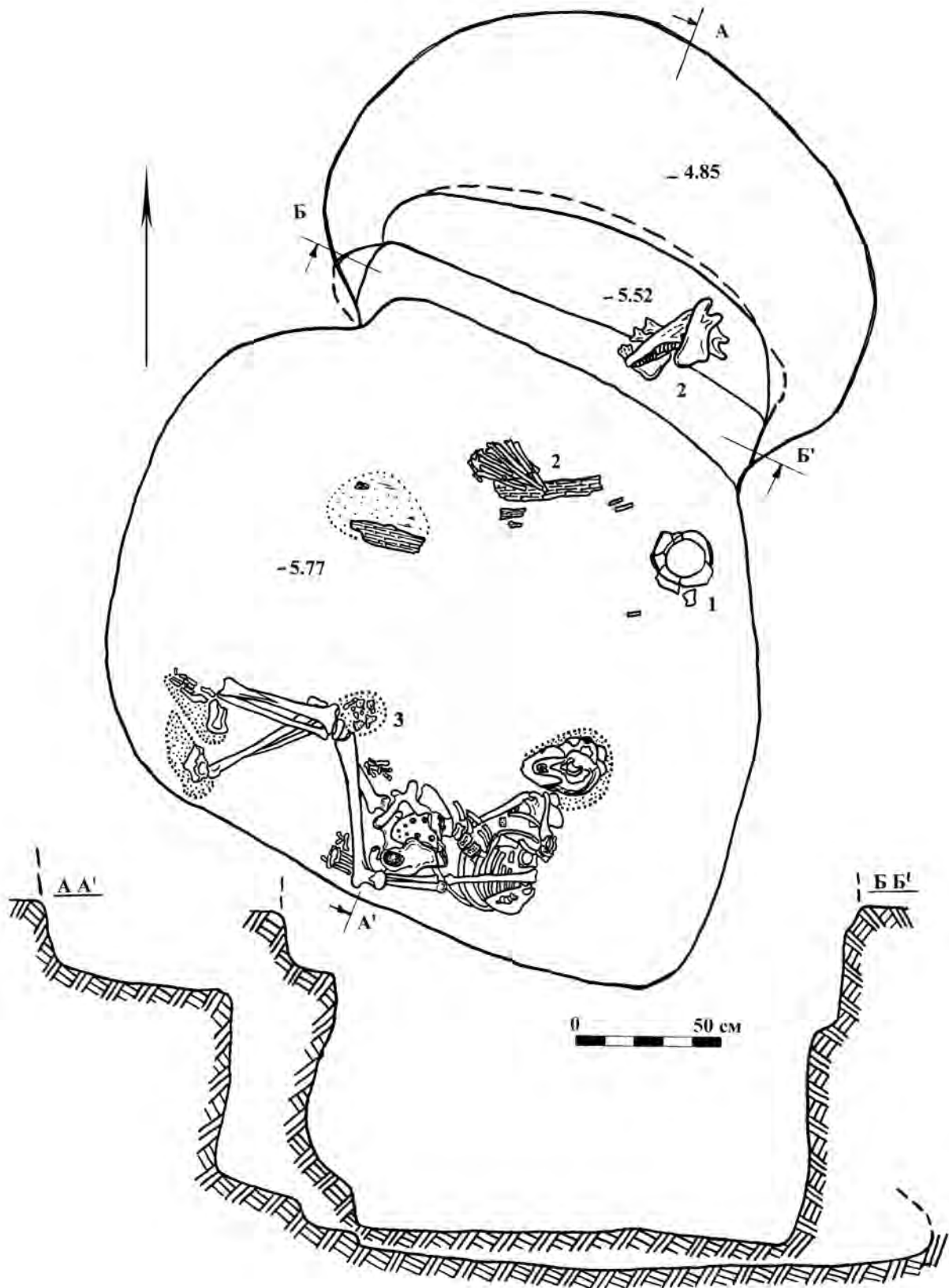

Рис. 38. Курган “Розкопана Могила”, поховання 14: загальний план (1 – “жаровня”, 2 – кістки тварин, 3 – кістки людини) і розтини А-А’ і Б-Б’.

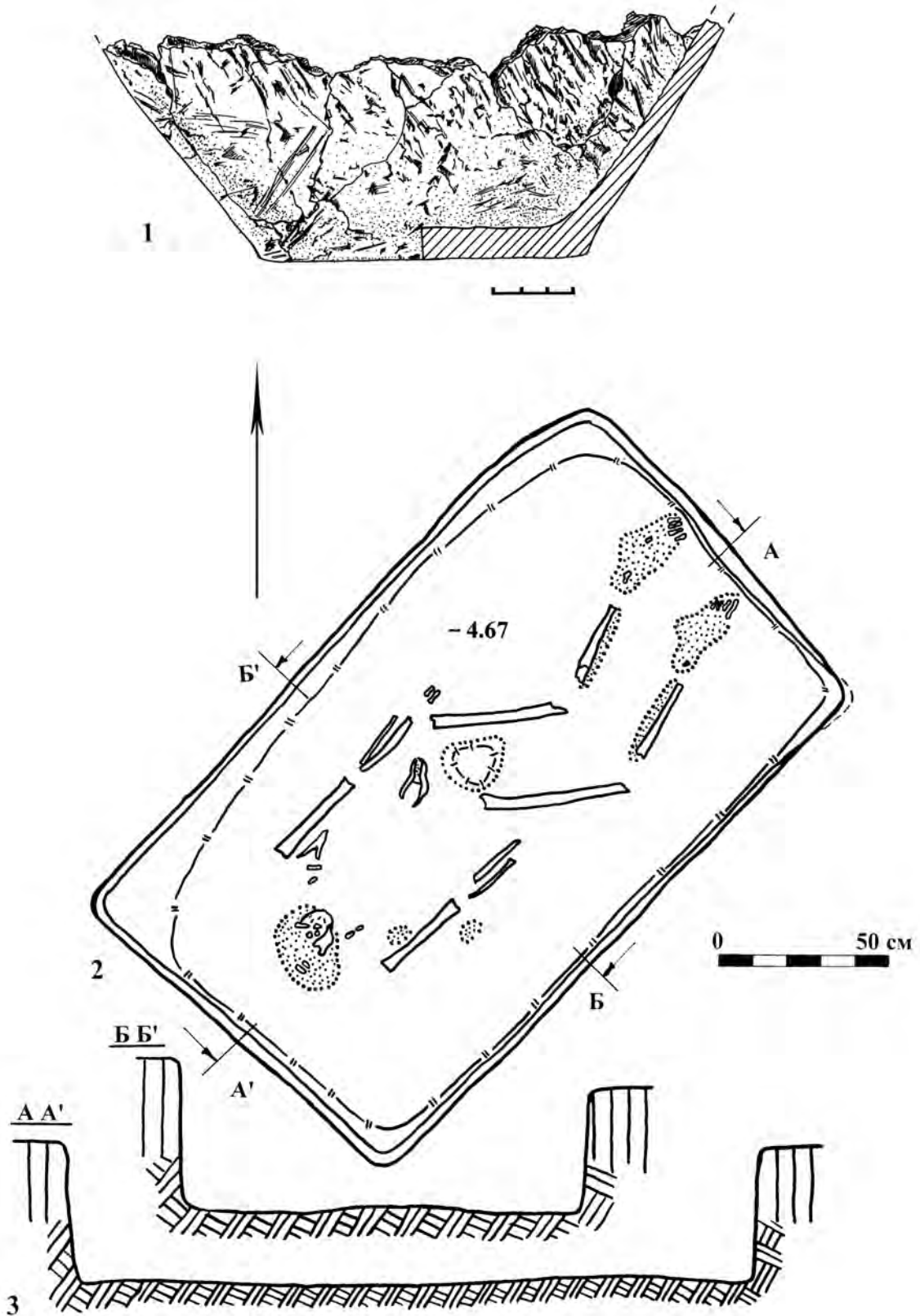

Рис. 39. Курган “Розкопана Могила”: 1 – “жаровня” з поховання 14; 2 – загальний план поховання 15; 3 – розтини А–А’ і Б–Б’ поховання 15.

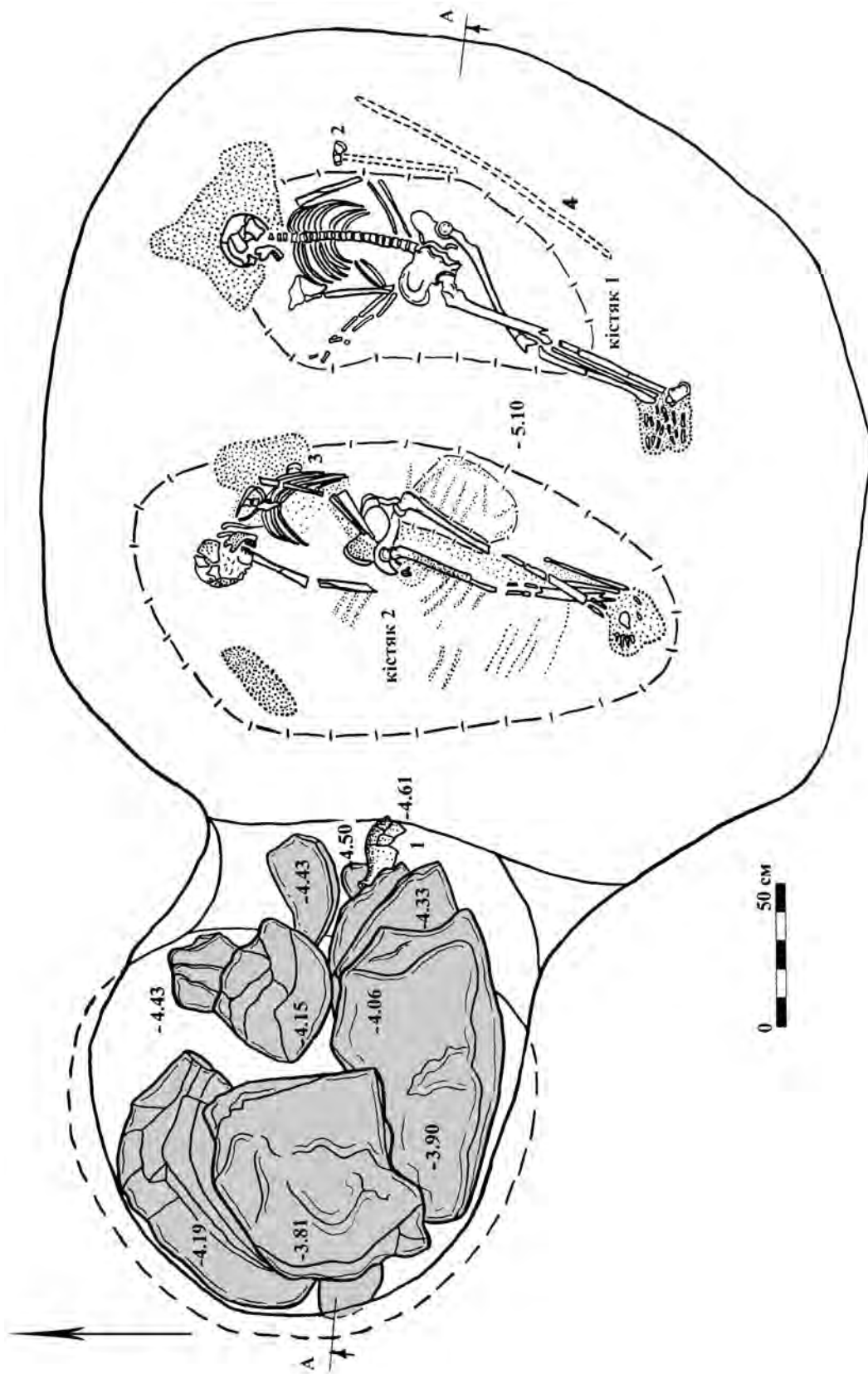

Рис. 40. Курган “Розкопана Могила”, поховання 17: загальний план (1 – “жаровня”; 2-3 – навершя жезлів; 4 – залишки дерев’яного предмету).

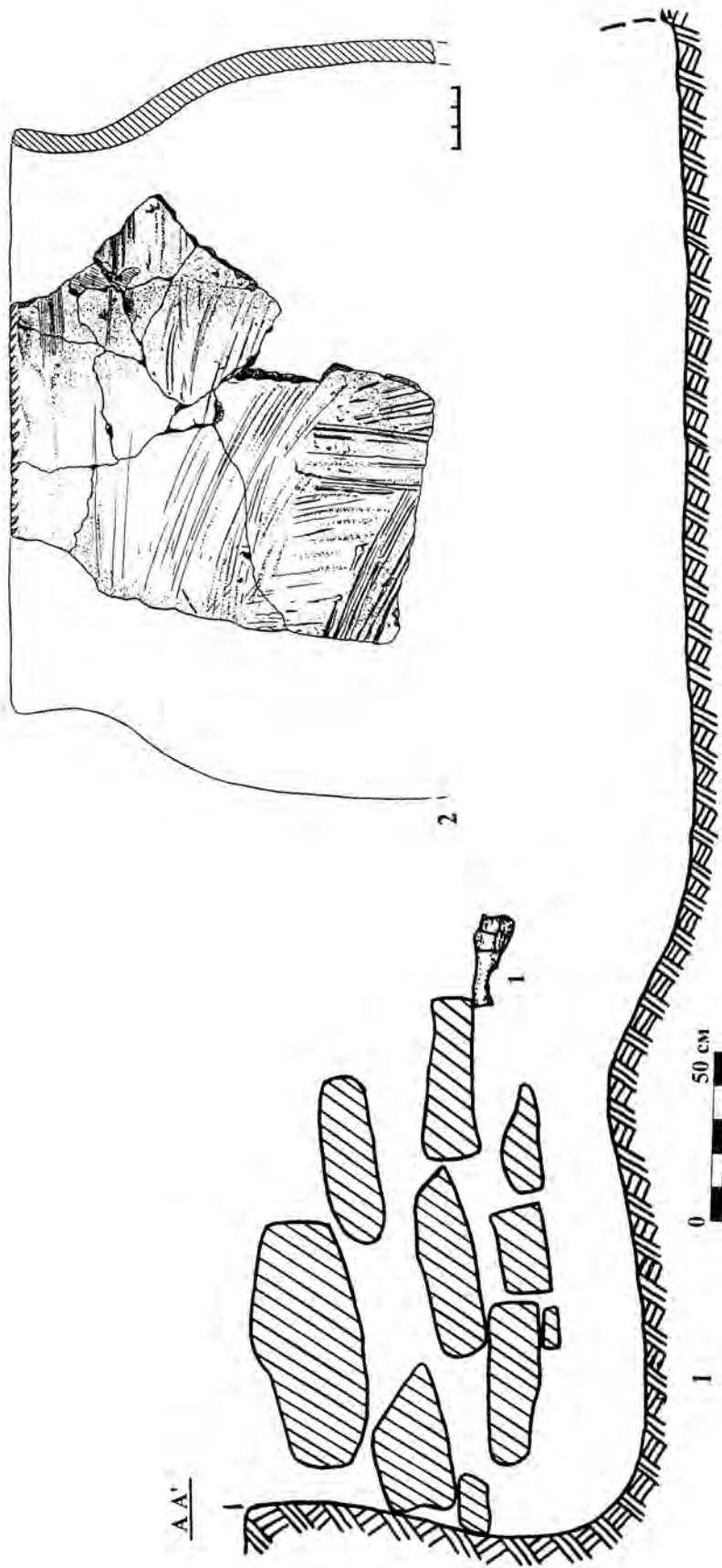

Рис. 41. Курган “Розкопана Могила”, поховання 17: 1 – розтин А-А’; 2 – “жаровня”.

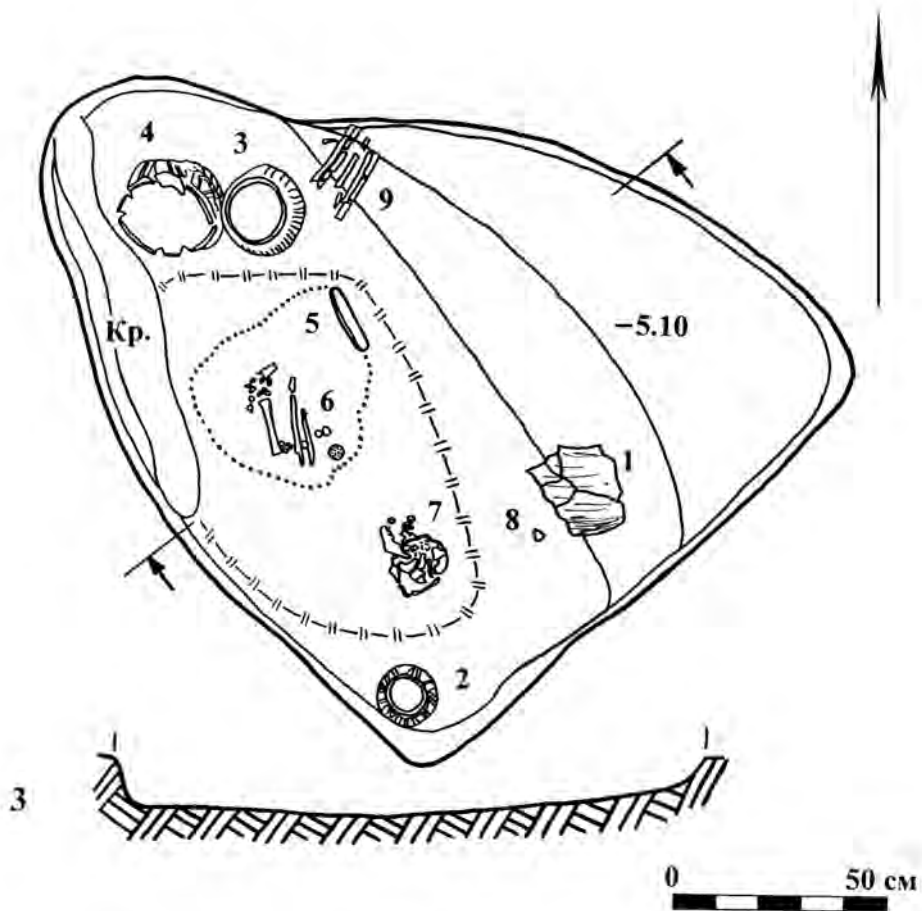
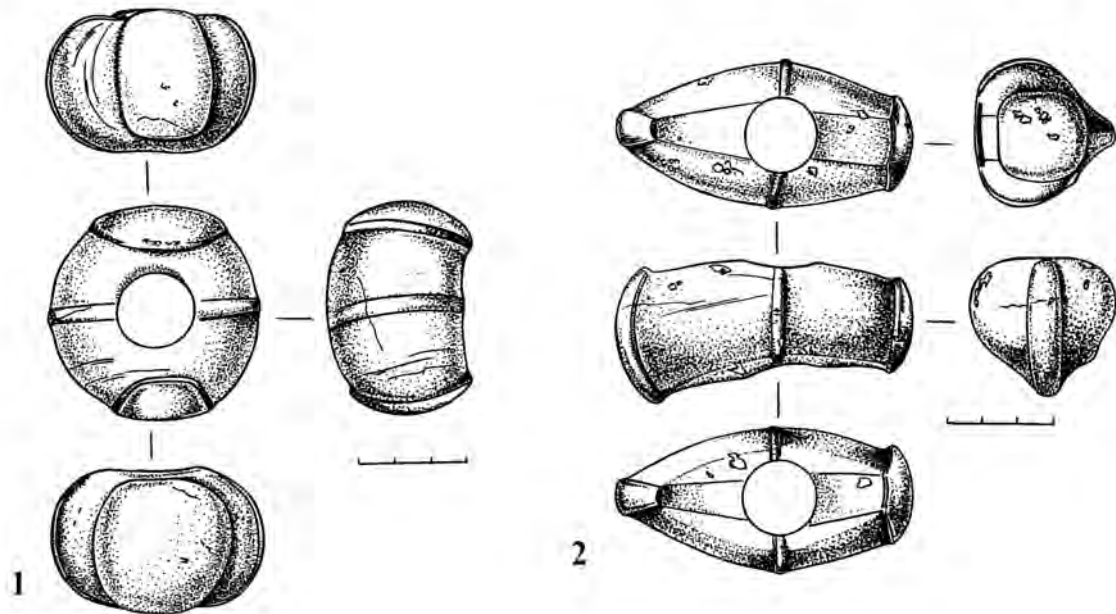

Рис. 42. Курган “Розкопана Могила”: 1-2 – наверхия жезлів з поховання 17; 3 – загальний план поховання 18 (4 – “жаровня”; 2-4 – посудини; 5 – абразив; 6 – кістяні кільця; 7 – бронзові прикраси; 8 – шматочок крейди; 9 – кістки тварин); 3 – розтин поховання 18.

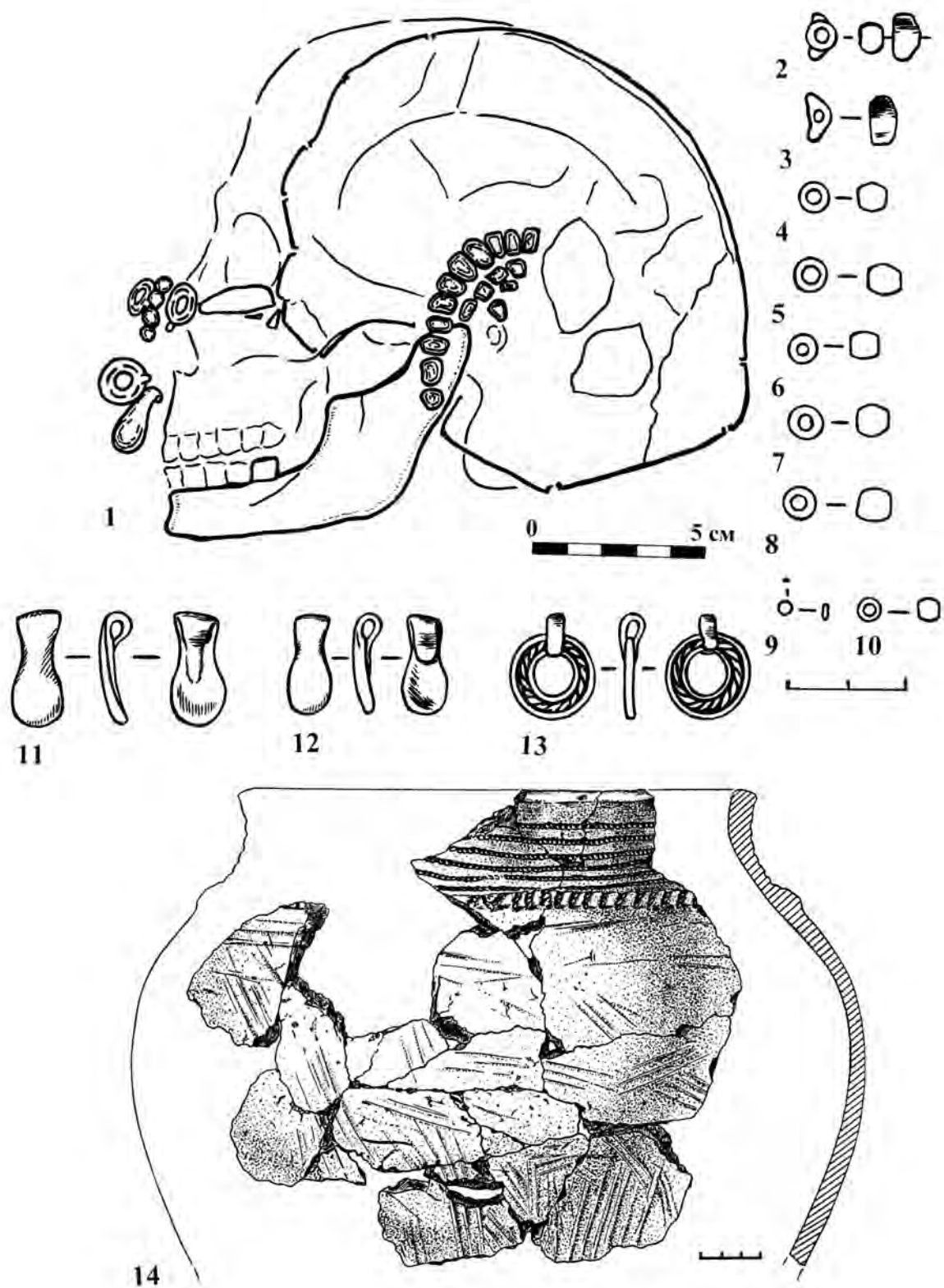

Рис. 43. Курган “Розкопана Могила”, поховання 18: 1 – схема розташування прикрас відносно черепа; 2-13 – прикраси; 14 – “жаровня”.

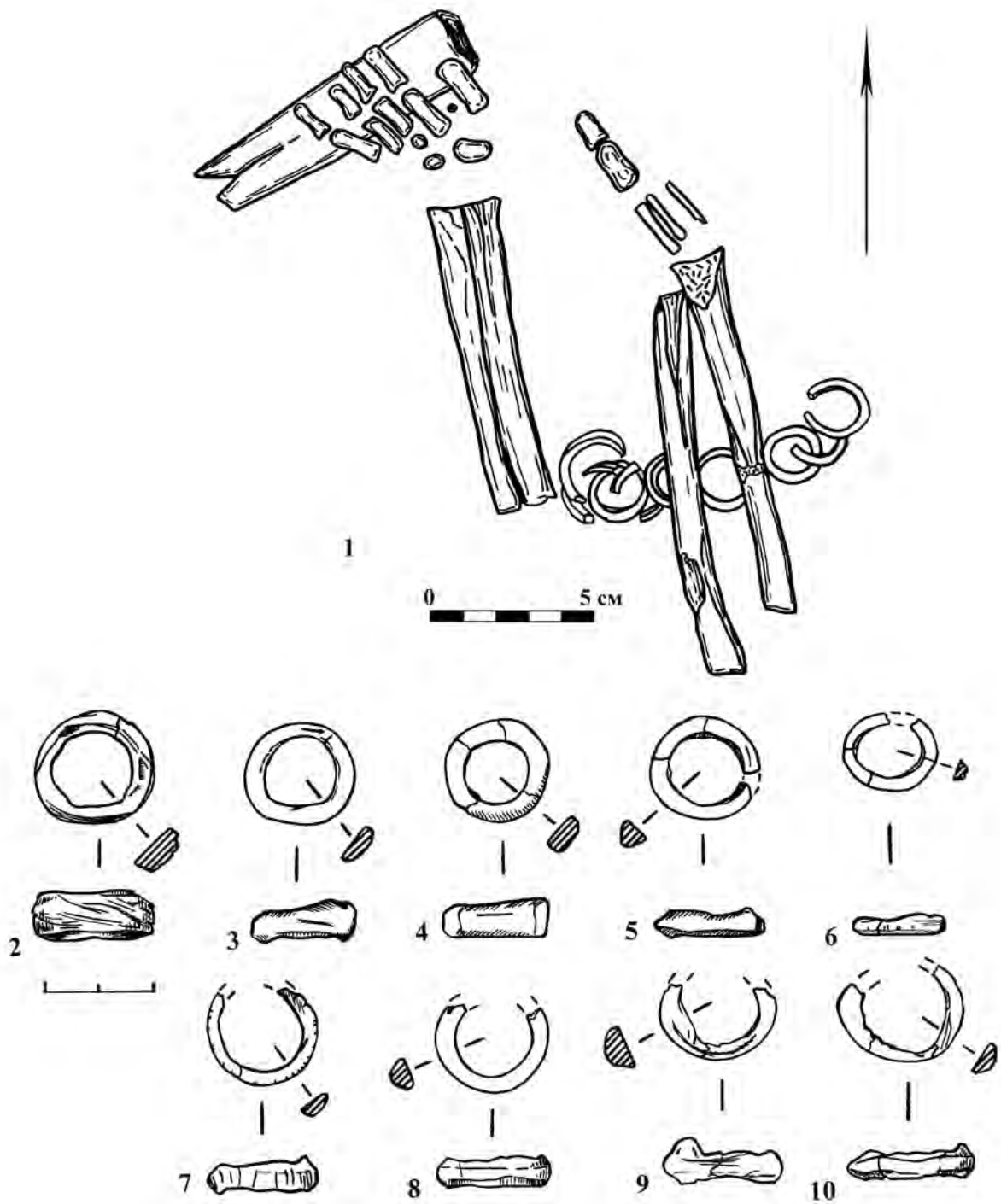

Рис. 44. Курган “Розкопана Могила”, поховання 18: 1 – схема розташування кілець відносно кісток рук; 2-10 – кістяні кільця.

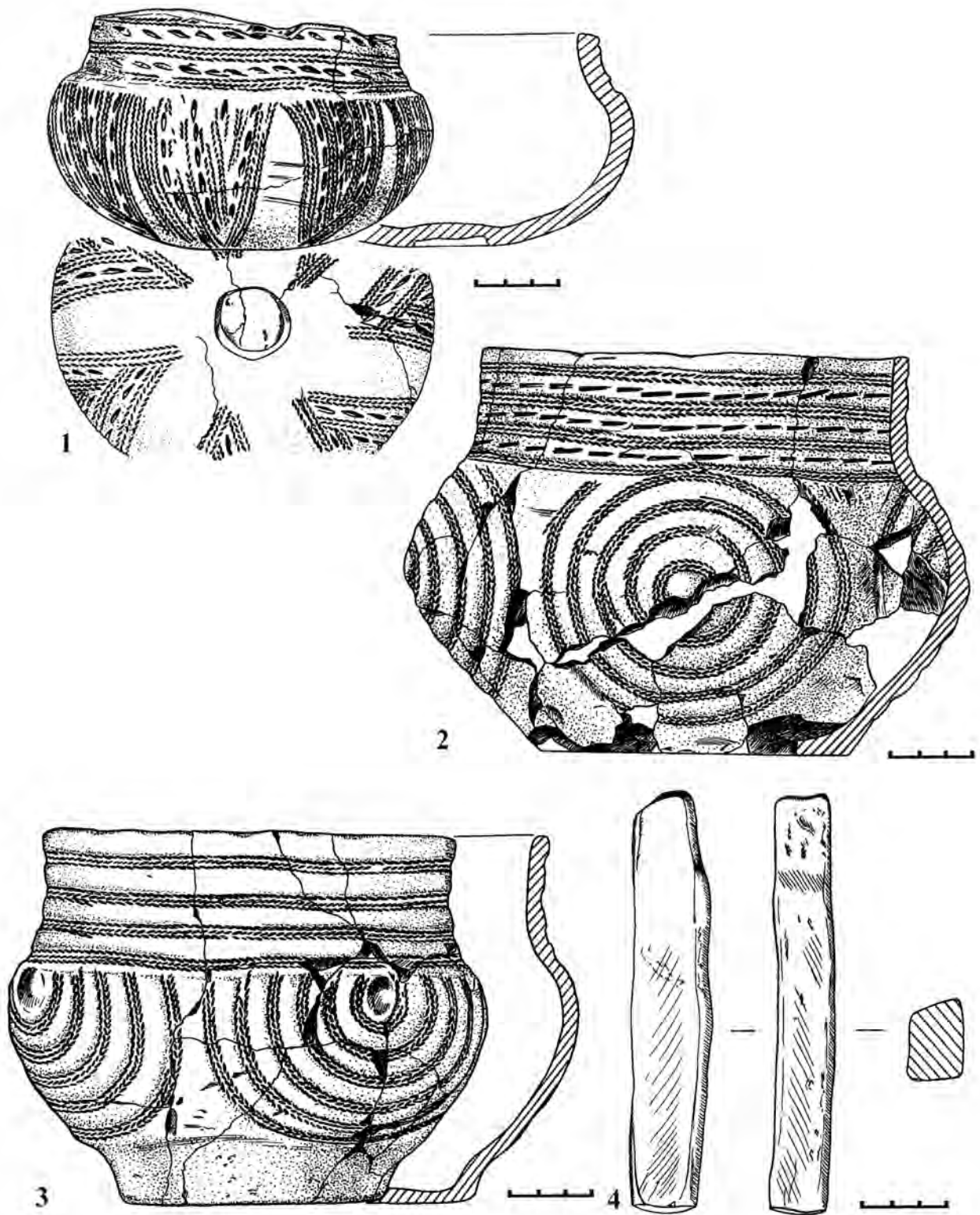

Рис. 45. Курган “Розкопана Могила”, знахідки з поховання 18: 1 – посудина 1; 2 – посудина 3; 3 – посудина 2; 4 – абразив.

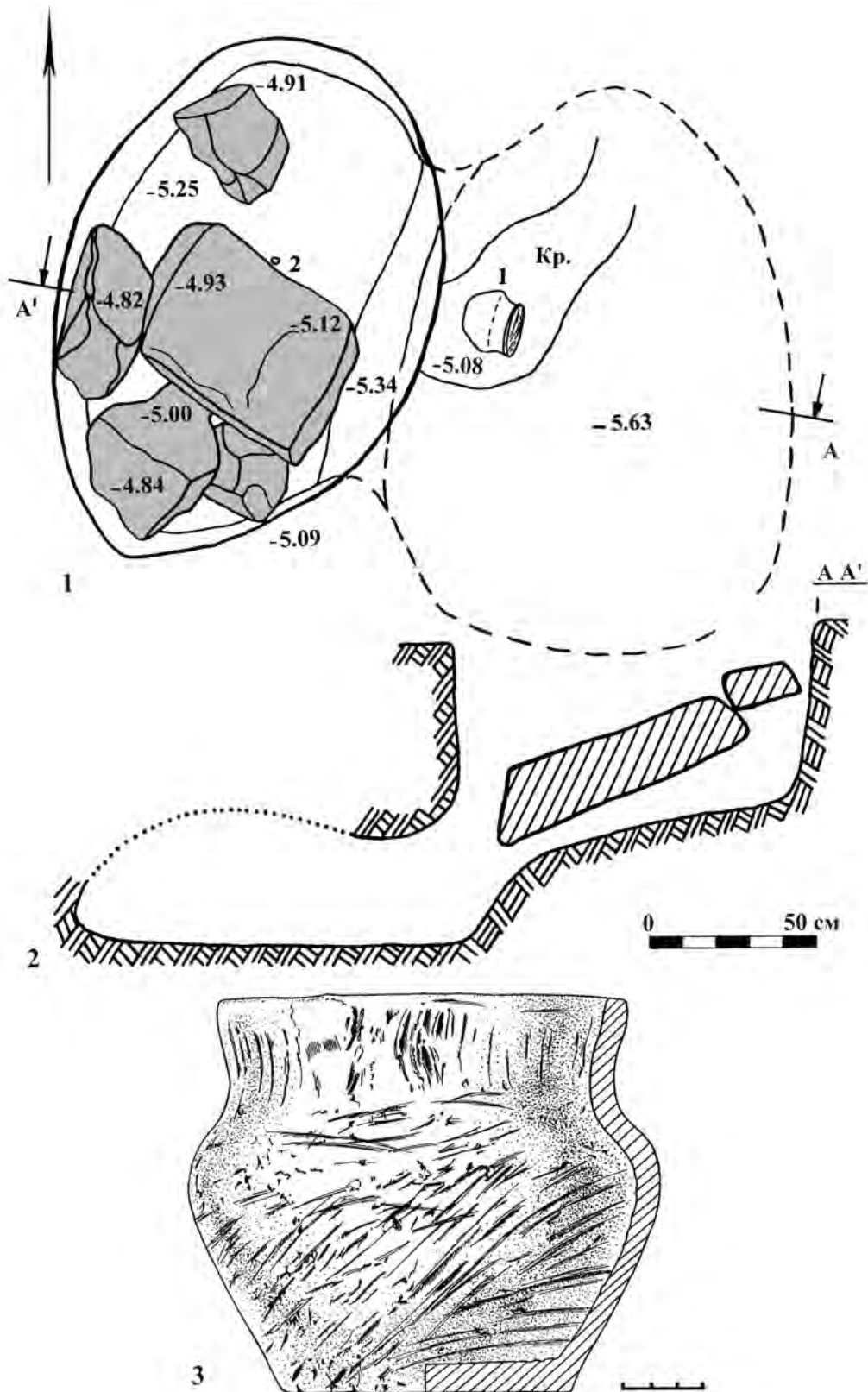

Рис. 46. Курган “Розкопана Могила”, поховання 19: 1 – загальний план (1 – посудина; 2 – вохра); 2 – розтин А-А; 3 – керамічна посудина.

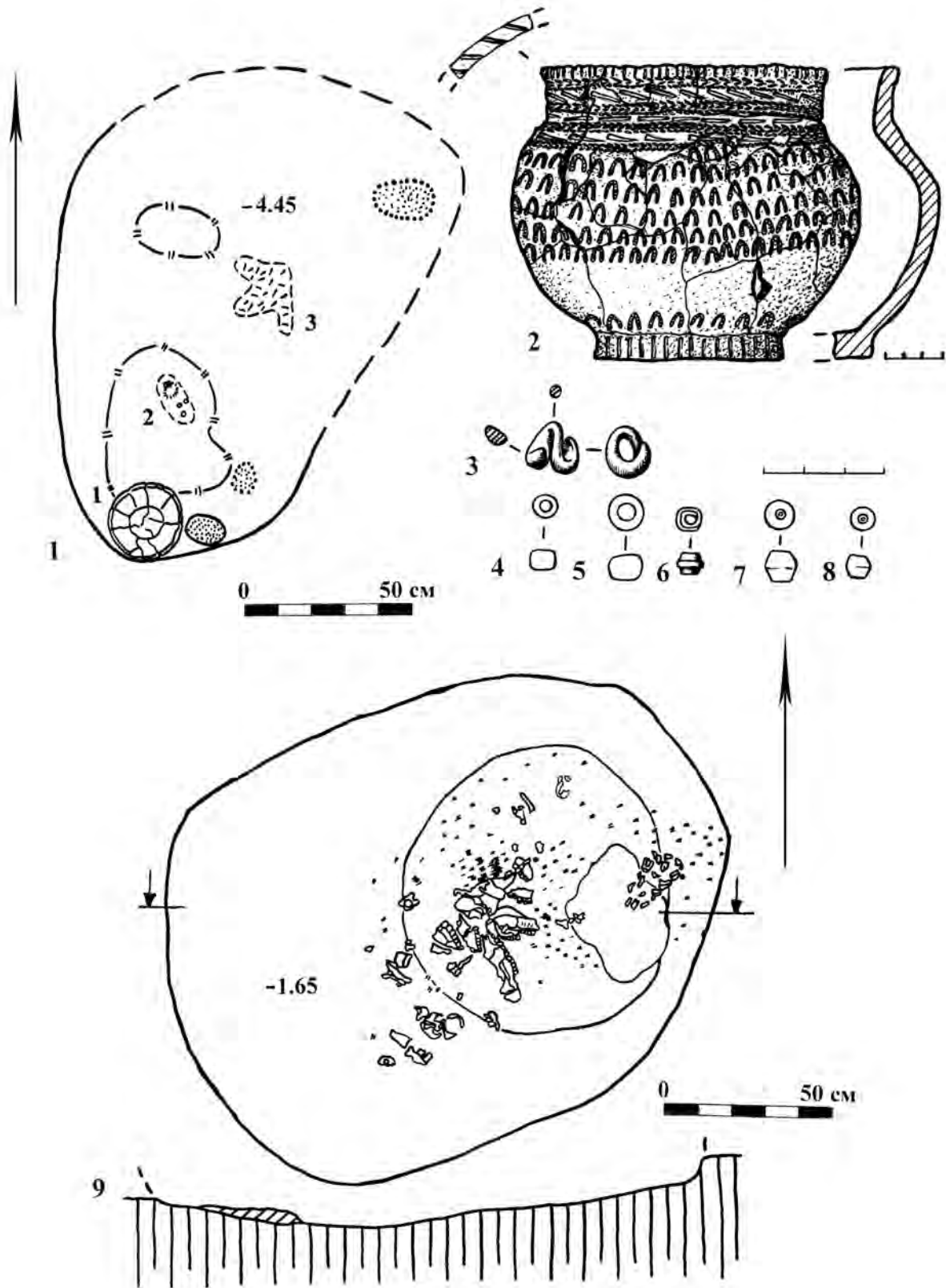

Рис. 47. Курган “Розкопана Могила”: 1 – загальний план комплексу 1 (1 – посудина, 2 – прикраси, 3 – кістяний тлін); 2-8 – знахідки з комплексу 1; 9 – загальний план і розтин комплексу 2.

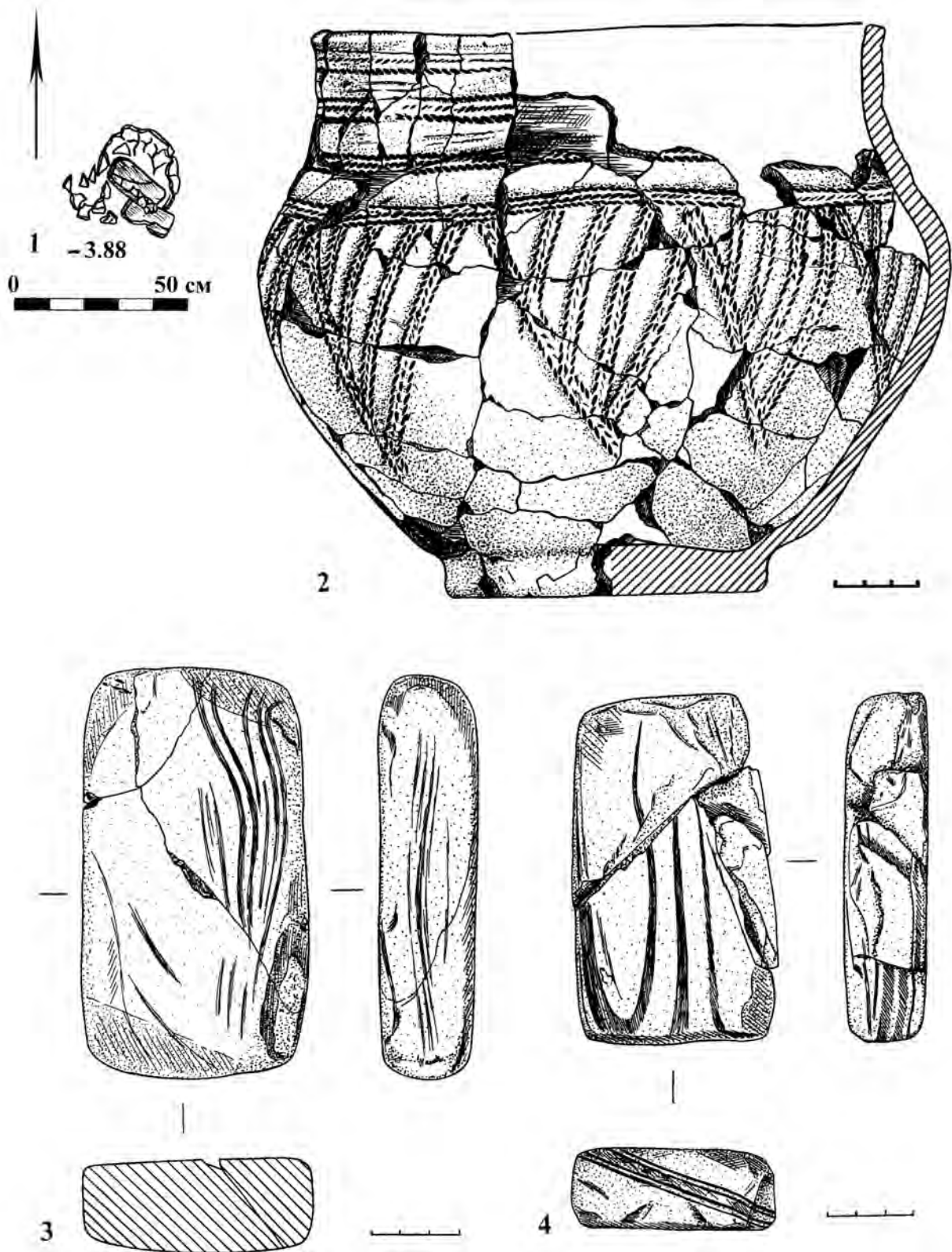

Рис. 48. Курган “Розкопана Могила”, комплекс 3: 1 – загальний план; 2-4 – знахідки.

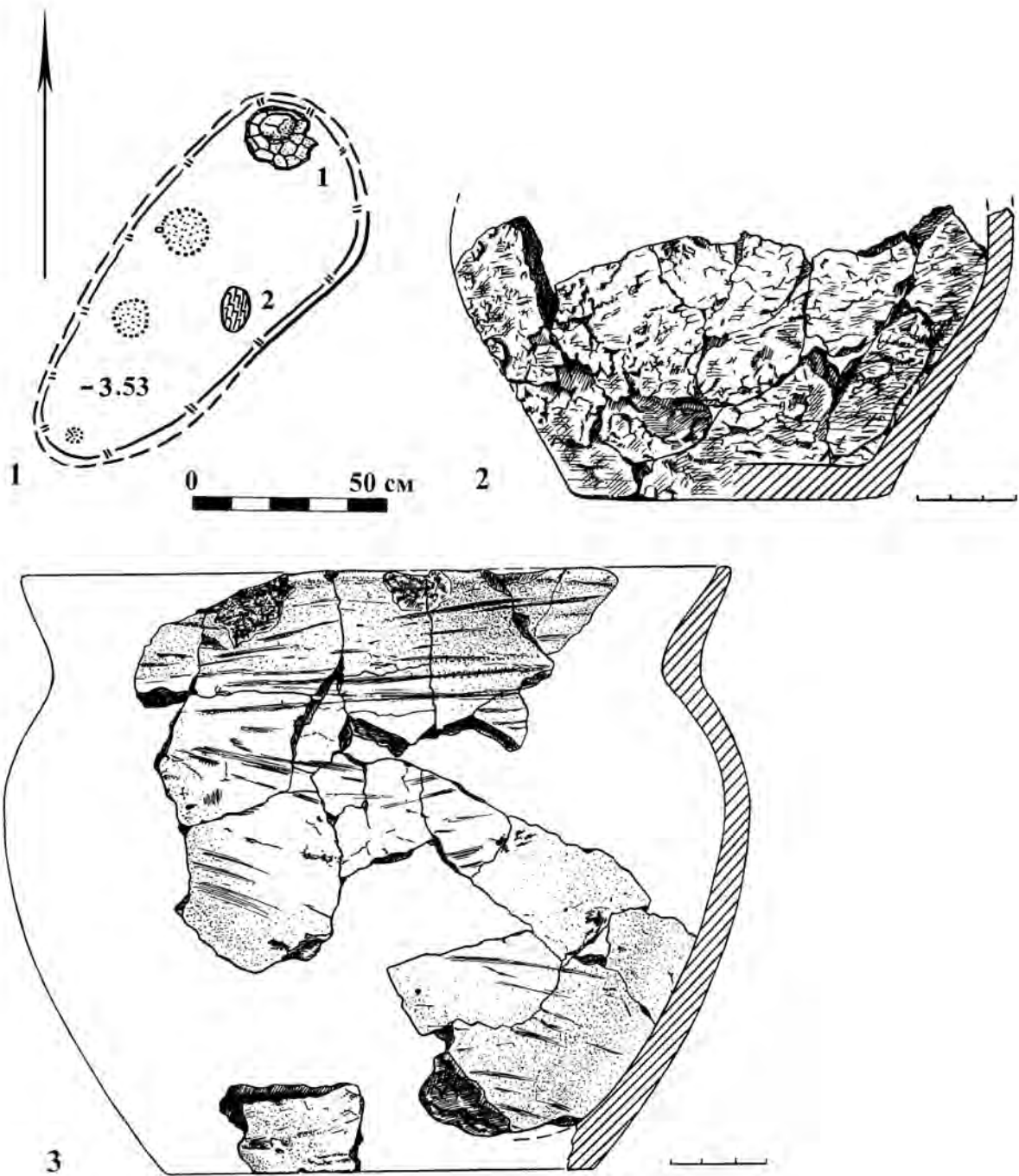

Рис. 49. Курган “Розкопана Могила”: 1 – загальний план комплексу 4 (1 – посудина; 2 – залишки дерев’яного предмету); 2 – посудина з комплексу 4; 3 – посудина з комплексу 5.

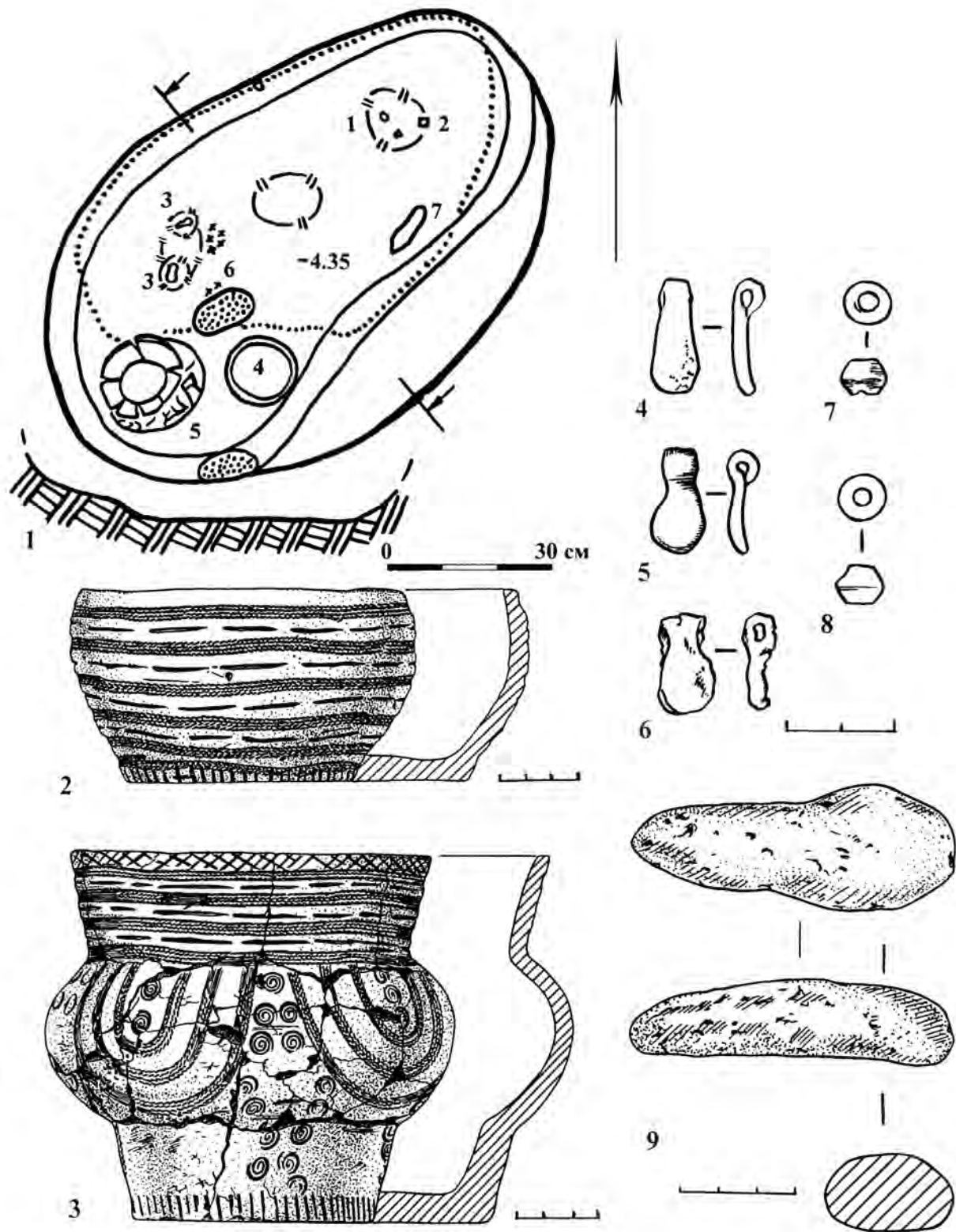

Рис. 50. Курган “Розкопана Могила”, комплекс 6: 1 – загальний план (1 – намистинки; 2 – камінчик; 3 – бронзові підвіски; 4-5 – посудини; 6 – виріб з вохри; 7 – галька) і розтин; 2-10 – знахідки.

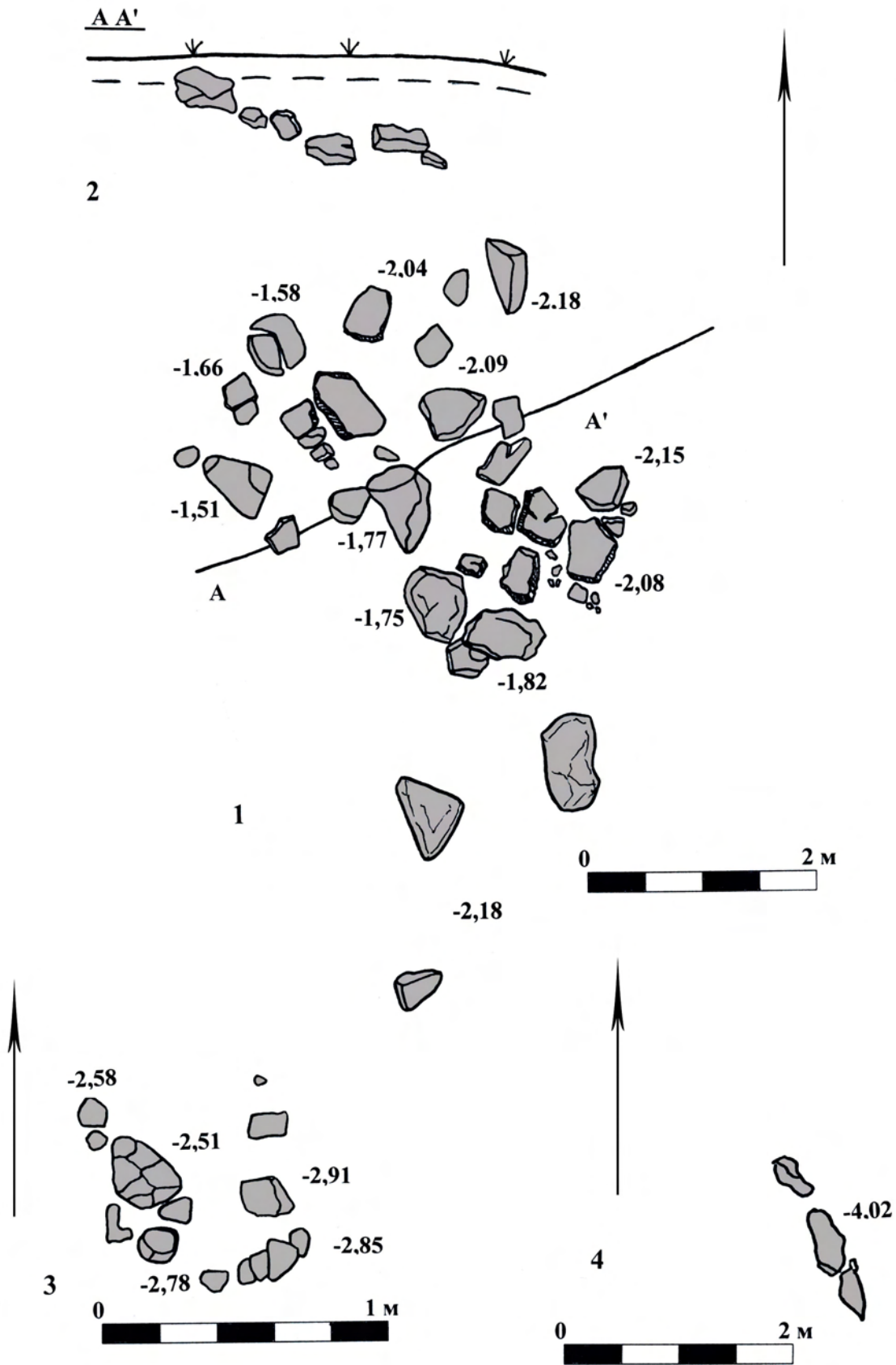

Рис. 51. Курган “Розкопана Могила”: скупчення каменів.

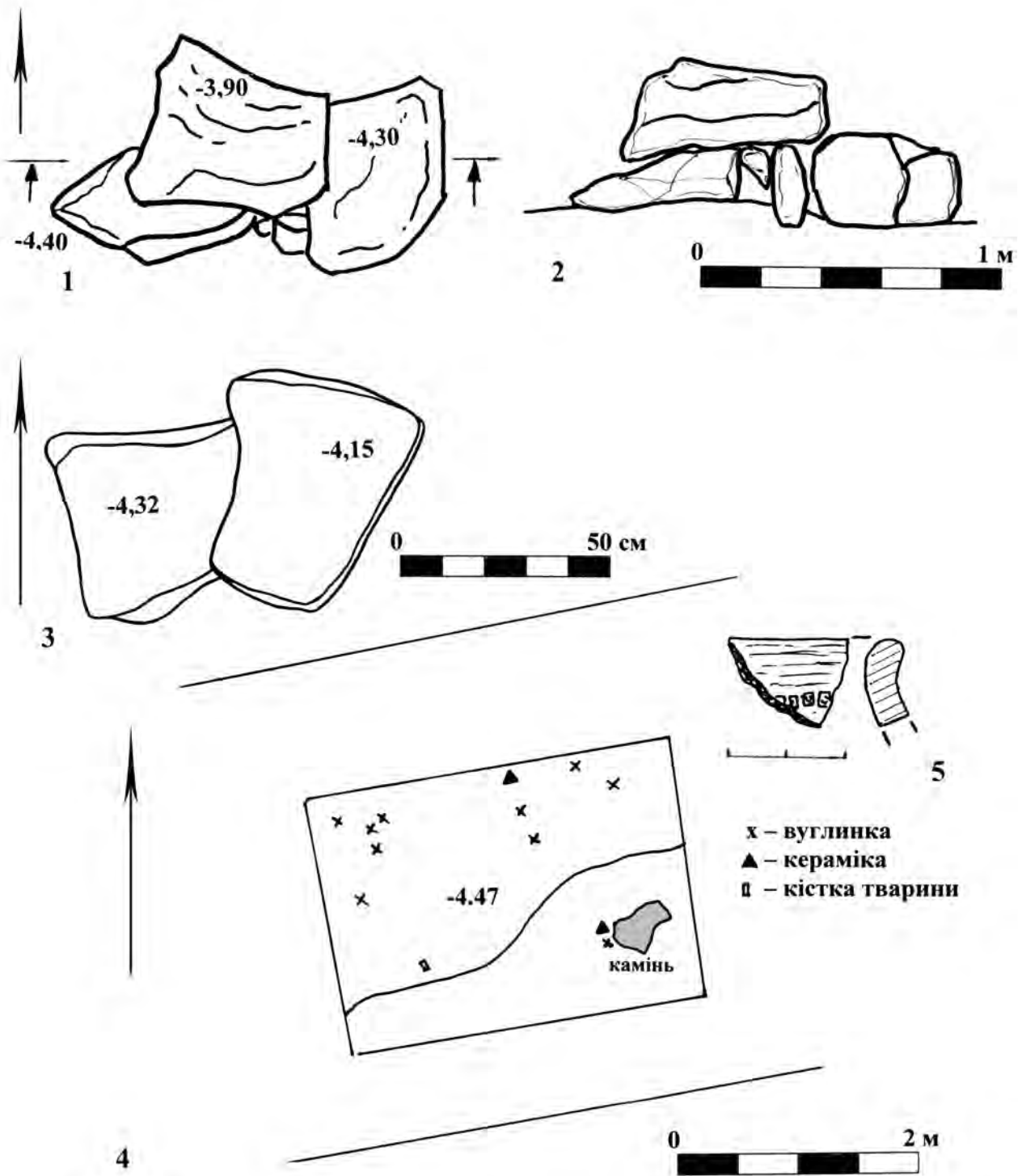

Рис. 52. Курган "Розкопана Могила": ситуації.

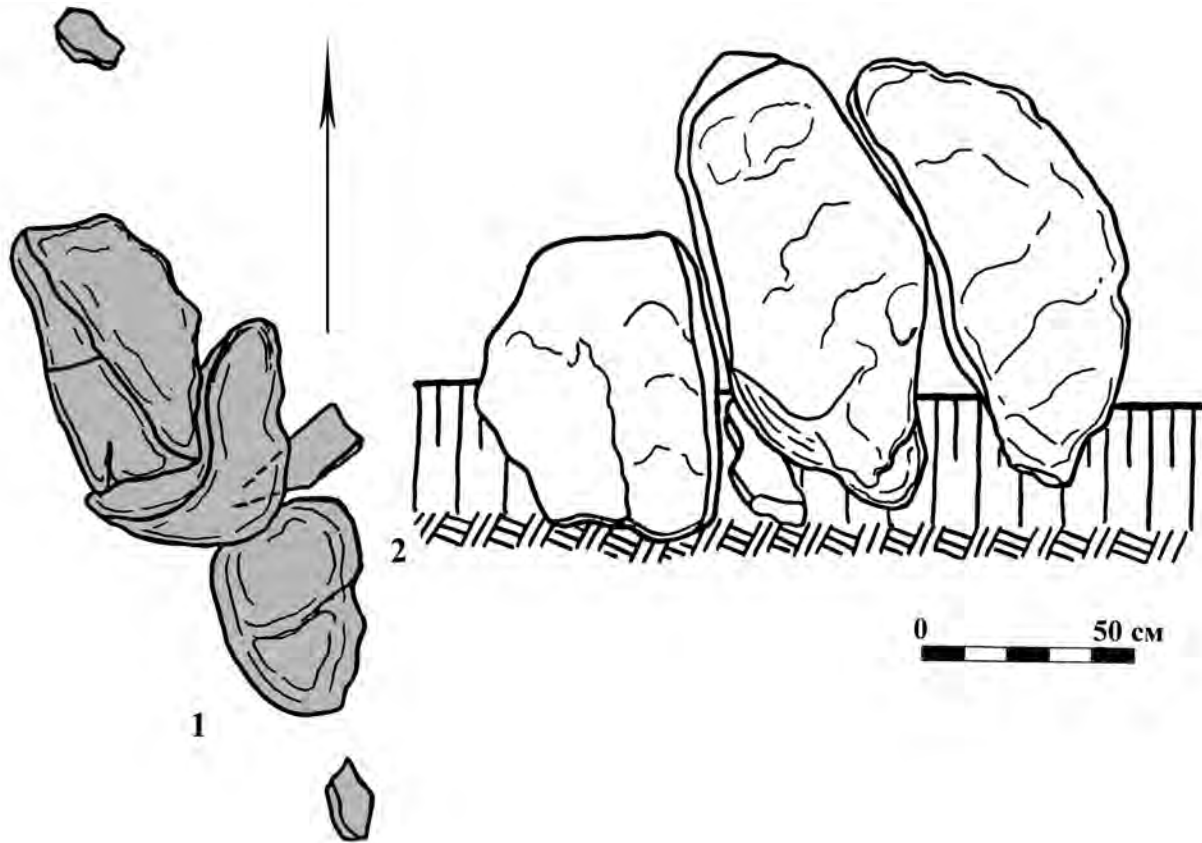

Рис. 53. Курган “Розкопана Могила”, скупчення каменів 5 (“менгіри”): 1 – загальний план; 2 – фас із західної сторони.

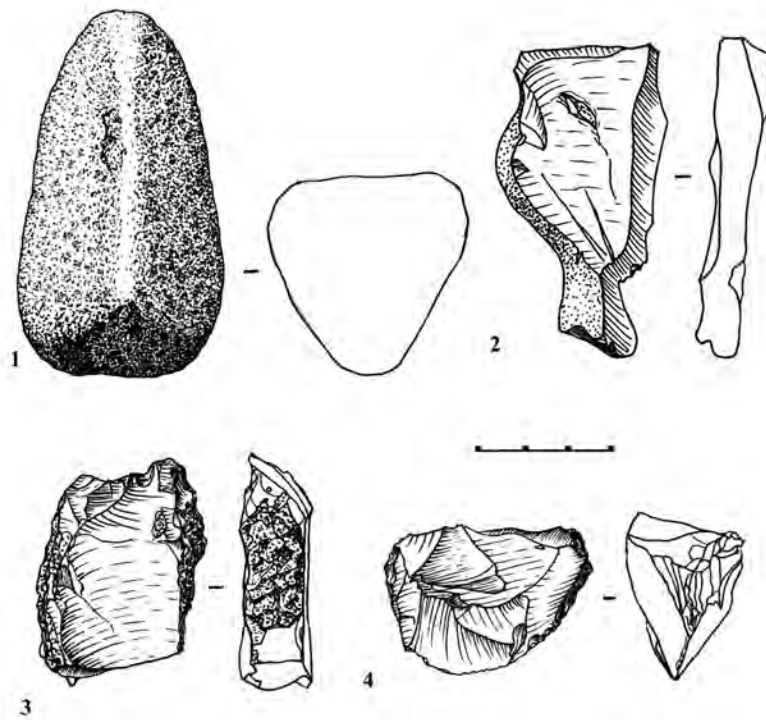

Рис. 54. Курган “Розкопана Могила”: окремі знахідки з насипу.

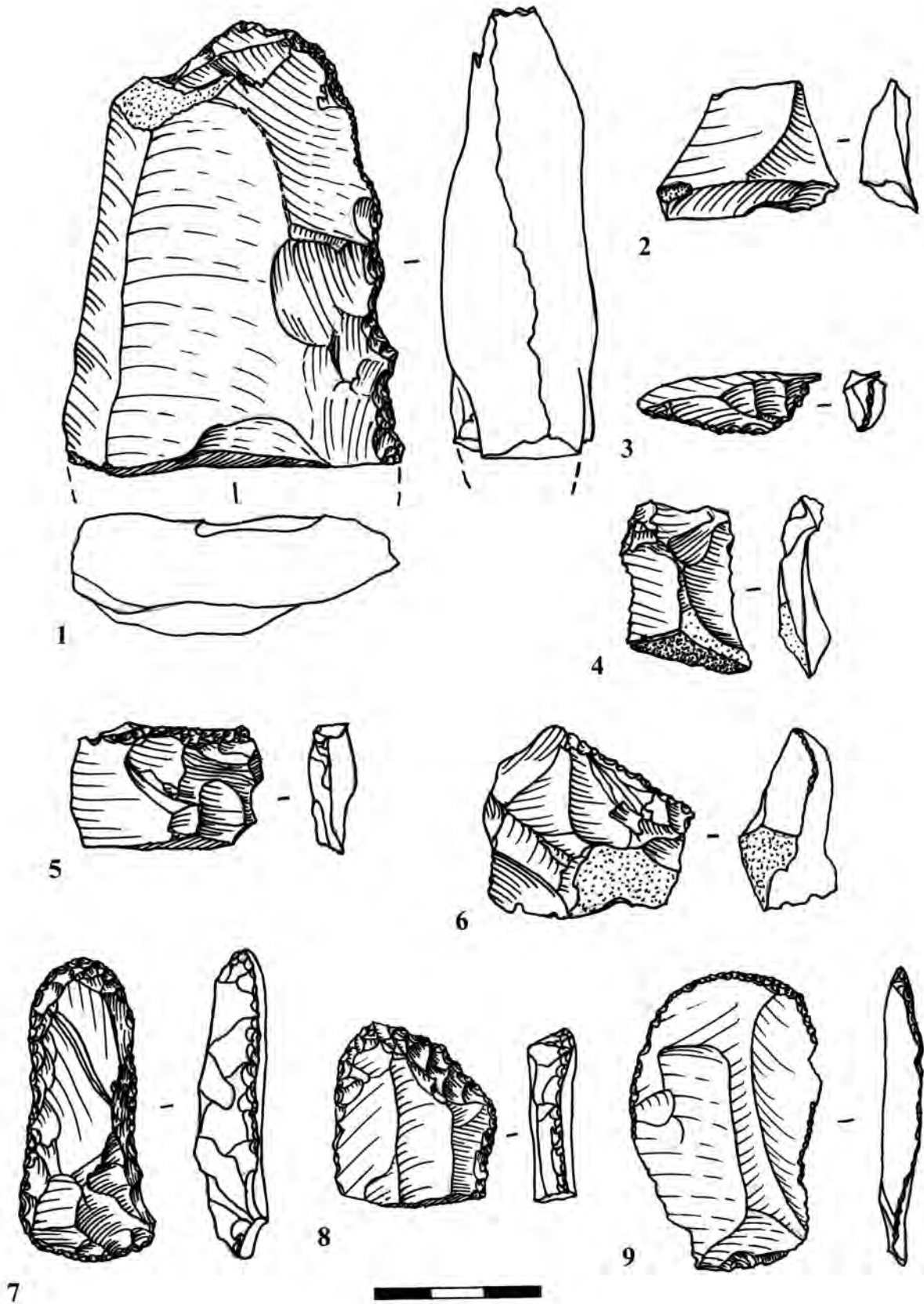

Рис. 55. Курган “Розкопана Могила”: окремі знахідки з насипу.

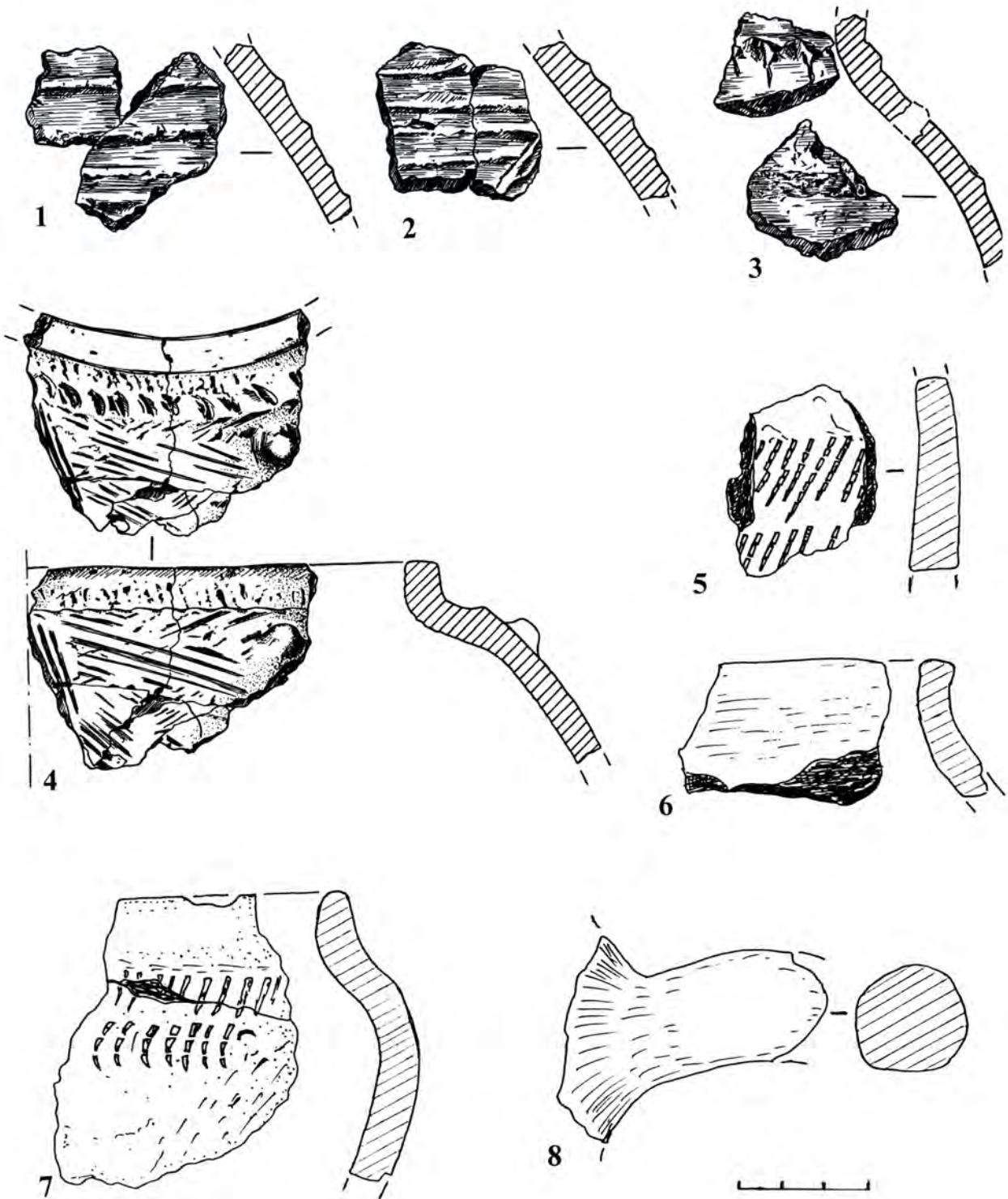

Рис. 56. Курган “Розкопана Могила”: окремі знахідки з насипу.

The “Rozkopana Mogyla” barrow of the Bronze Age near the town Druzhkivka of the Donetsk region

The paper is devoted to the publication of the excavated assemblage from the Rozkopana Mogyla barrow near the town Druzhkivka Donetsk region. The barrow was located on the high watershed of the left bank of the Kazenny Torets river. It was far from riverbed and solitary. It had a long, large embankment 90 metres long, 30 metres wide and more than 4 metres high. The barrow's base was made by two initial barrows – the “A” barrow and the “B” barrow. They were built in the Early and the Middle Bronze Ages. The No 8 burial from the “A” barrow is dated to the Chalcolithic epoch, No 4, 5 and 11 burials are become to the Pit culture, No 2, 6, 7, 9 and 10 to the Catakomb culture and the No 1 to the Babino culture. The No 2 burial is outstanding among them due to the presence of the ceramic vessel with symbolical form and ornament. It is dated to the late Catakomb culture. The Pit culture burials (No 12, 13, 15) from barrow “B” are associated with the menhir complex. Bronze ornaments, ceramic vessels and authority symbols were founded in the No 14, 16, 17, 18 and 19 from the “B” barrow, dates to the Catakomb culture. In addition to ceramic vessels, bronze ornaments and cult subjects were founded in five Catakomb culture complexes from both barrows. The No 3 burial was placed between the “A” and “B” barrows in the Late Bronze Age (attributed to the Timber-Grave culture). The ground was specially prepared before the funeral rite. The funeral construction was made of massive stone plates with cowhide. The ceramic vessel, astragali, the bronze sewed and the bronze knife with some remains of meat on it were found in this burial. It was blocked by several large clay and earth embankments. It is probably that nobles, leaders and priests were buried in the Rozkopana Mogyla barrow.

Keywords: *barrow, burial, Bronze Age, Chalcolithic epoch, Pit culture, Catakomb culture, Babino culture, Timber-Grave culture.*

Полидович Ю.Б.

Курган эпохи бронзы “Раскопанная Могила” возле г.Дружковка Донецкой области

Статья посвящена публикации отчетных материалов исследования кургана эпохи бронзы “Раскопанная Могила”, расположенного возле г.Дружковка Донецкой области. Курган находился на высоком водоразделе левого берега реки Казенный Торец (бассейн Северского Донца), далеко от русла реки и являлся одиноким. Высокая длинная насыпь размерами 90 × 30 м и более 4 м в высоту состояла из двух начальных курганов – кургана “А” и кургана “В”, сооруженных в эпоху ранней и средней бронзы. При этом погребение кургана “А” датируется эпохой энеолита, погребения 4, 5 и 11 относятся к ямной культуре, погребения 2, 6, 7, 9 и 10 – к катакомбной и погребение 1 – к бабинской. Наиболее выделяется среди них позднекатакомбное погребение 2 в связи с находкой в нем керамического сосуда с символической формой и орнаментом. Ямные погребения 12, 13 и 15 из кургана “В” связаны с комплексом менгиров. В катакомбных погребениях 14, 16, 17, 18 и 19 кургана “В” найдены различные бронзовые украшения, керамические сосуды и каменные напершия жезлов. Погребение 3 срубной культуры было размещено между курганами “А” и “В” и перекрыто соединительной досыпкой. Площадка, на которой оно располагалось, была специально подготовлена к ритуалу. Погребальное сооружение сделано из массивных каменных плит, к тому же перекрыто коровьей шкурой. В самом погребении найдены керамический сосуд, астрагалы, бронзовые шило и нож, остатки мясной пищи. В целом же почти все погребения в кургане “Раскопанная Могила” выделяются своей ритуальной и социальной неординарностью.

Ключевые слова: *курган, погребение, эпоху бронзы, энеолит, ямная культура, катакомбная культура, бабинская культура, срубная культура.*

Статья поступила в редакцию в ноябре 2011 г.